ITINERARII ITALIAE

PARS SECVNDA.

ROMA

EIVSQ; ADMIRANDA,
Cum diuina, tum humana.

BIBLIOTECA NAZIONALE "VITTORIO EMANUELE III" NAPOLI

VINCENTIÆ,

Apud Petrum Bertelium Bibliopolam Patauij. 1610.
SVPERIORVM PERMISSV.

VRBIS ROMÆ ELOGIA.

CAP. I.

Ex Ariſtidis laudatione Vrbis, Gul. Cantero interprete.

IAm verò artem ciuilem & magnanimitatem conſiliorum Vrbis maximè debemus conſiderare, & admirari, ceu nuſquam ſimilem reperturi ſimus. Etenim quum omnes, qui ad imperium pertinebant (in quo totum orbem terrarum complector) in duas partes tribuiſſetis: qui quidem generoſiores erant, & potentiores, eos ciuitate atque etiam gente donaſtis, reliquis inter ſubiectos relatis. Ita fit, vt nec mare, nec intermedia regio ciuitate quemquam prohibeat, nec hic ab Europa diſtinguatur Aſia, cunctis in medium propoſitis, nec peregrinus cenſeatur quiſquam, qui vel magiſtratu, vel fide dignus ſit, verum communis terræ totius popularis ſtatus ab vno Principe optimo adminiſtretur, omneſque velut a communi foro ius ſuum ſinguli conſequantur. Quod autem Vrbes ſingulæ terminis ſuis, ac regionibus præſtant, hoc vrbs iſta toti orbi exhibet, vt commune omnis quæ incolitur terræ tanquam regionis oppidum. Quocirca videtur finitimi omnes per vicos diuiſi, ad hãc arcem vnam conuenire, quæ nunquam ſe cuiquam negat: ſed vt terræ ſolum fert omnes, ita omnes homines hæc, vel vt fluuios mare, recipit, præterquam quod hoc etiam cum mari habet commune, quod vt illud fluuiorum acceſſione non creſcit, quaſi ipſius capacitas cum illorum fluxione fato quodam connexa ſit, ita nec in hac quicquam eſt præ magnitudine conſpicuum. Quid quod eorum inſtar, qui in ſinum

nia recipiunt, cuncta abſcondit, æqualis ad exitũ rerum, & introitum, tam exiſtens, quam apparens? Et *paulo poſt*: Iam quod ab omnibus dicitur, terram eſſe communem omnium matrem atque patriam, id vos optimè oſtendiſtis: ſiquidem nunc, & Græco licet & Barbaro cuiuis, ſiue quid ferat, ſiue nihil, quocumq; libuerit quaſi ex patria in patriam commeare: nec vel Cilicum fauces, vel anguſti & arenoſi per Arabiã in Ægytum tranſitus, vel montes inuij, vel fluuij im menſi, vel gentes barbaræ intractabiles, terrorẽ cuiquam adferũt, ſed ad omnem ſecuritatem ſufficit om nibus vt Romani ſint, vel ſaltem vobis ſubiecti. & quod Homerus cecinit;

Terra tamen communis erat;

id vos opere compleuiſtis, terramq; omnem dimẽſi, pontibus varijs, fluuios iunxiſtis, mõteſq; excidiſtis, vt equitabilis fieret terra, & ſolitudines diuerſorijs repleuiſtis, cunctaq; diætæ, & ordinis beneficio man ſuetiora reddidiſtis. Quapropter eam vitæ rationẽ quæ ante Triptolemum vſurpata fertur, eãdem fuiſſe exiſtimarem, quæ ante vos in vſu fuit, duram videlicet atque agreſtem, & a montana parum diſtãtem: manſuetam vero illam, & quæ nunc viget, ab Athenienſibus quidem initium cepiſſe, a vobis autem pariter ſecũdis, quod aiũt, melioribus eſſe confirmatã.

AMIANVS MARCELLINVS

LIB. XIV. HISTORIARVM.

TEmpore (inquit) quo primis auſpicijs in mundanum fulgorem ſurgeret victura, dum erũt homines, Roma vt augeretur ſublimibus incrementis fœdere pacis æternæ, Virtus conuenit, atque Fortuna, plerumque diſſidentes: quarum ſi altera defuiſſet, ad perfectam nõ venerat ſublimitatem. Eius populus-

pulus ab incunabulis primis aduſque pueritiæ tempus extremũ, quod annis circumcluditur fermè trecentis, circummurana pertulit bella: deinde ætatem ingreſſus adultam, poſt multiplices bellorum ærumnas, Alpes tranſcendit, & Fretum in iuuenẽ erectus, & virum, ex omni plaga, quam orbis ambit immenſus, reportauit laureæ triumphos: iamq; vergeus in ſenium & nomine ſolo aliquoties vincens, ad tranquilliora vitæ ocia diſceſſit. Ideò vrbs venerabilis, poſt ſuperbas afferatarum gentium ceruices oppreſſas lataſq; leges, fundamenta libertatis, & retinacula ſempiterna, veluti frugi parens, & prudens & diues, Cæſaribus, tanquam liberis ſuis, regenda patrimonij iura permiſit. Et olim licet otioſę ſint tribus, pacatæque centuriæ & nulla ſuffragiorum certamina: ſed Pompiliani redierit ſecuritas temporis; per omnes tamen, quotquot ſunt, partes terrarum, vt Domina ſuſpicitur, & regina: & vbique Patrum reuerenda cum auctoritate canities: populique Romani nomen circumſpectum, & verendum. Hec ille.

IN VRBEM ROMAM EPIGRAMMATA.

P. Virgilij Maronis Cento.

IPſe lupæ fuluo nutricis tegmine lætus
Romulus, Aſſarici quem ſanguinis Ilia mater
Eduxit gentem, & Mauortia condidit olim
Mœnia: Romanoſq; ſuo de nomine dixit.
Illius auſpicijs rerum pulcherrima Roma
Imperium terris, animos æquauit Olympo:
Septemq; vna ſibi muro circundedit arces:
Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per vrbes,
Læta Deum partu, centum complexa nepotes,
Omnes cælicolas, omnes ſuperũ alta tenentes.
Hanc olim indigenæ Fauni, & Nymphæque tenebant:

Genſque virum truncis, & duro robore nata:
Quâ duo diſiectis tenuerunt oppida muris:
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit vrbem.
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

OVIDII NASONIS.

CReſcendo formam mutauit Martia Roma:
Appenninigenæ quæ proxima Tibridis vndis
Mole ſub ingenti poſuit fundamina rerum:
Quanta nec eſt, nec erit, nec viſa prioribus annis:
Hanc alij proceres per ſecula longa potentem,
Sed dominam rerum de ſanguine natus Iuli
Effecit: quo, quum tellus fuit vſa, fruuntur
Æthereæ ſedes: cœlumque ſit exitus illi.

EIVSDEM.

HIc vbi nunc Roma eſt, olim fuit ardua ſylua:
Tantaque res paucis paſcua bobus erat.

EIVSDEM.

GEntibus eſt alijs tellus data limite certo:
Romanæ ſpatium eſt vrbis & orbis idem.

AVRELII PROPERTII.

HOc quodcumque vides, hoſpes, quà maxima Roma eſt,
Ante Phrygem Aeneam collis & herba fuit.
Atque vbi nauali ſtant ſacra palatia Phœbo,
Euandri profugæ procubuere boues.
Fictilibus creuere Deis hæc aurea templa:
Nec fuit opprobrio facta ſine arte caſa.
Tarpeiuſque pater nuda de rupe tonabat:
Et Tiberis noſtris aduena bobus erat.

Quo

Quo gradibus domus iſta Remi ſe ſuſtulit, olim:
Vnus erat, fratrum maxima regna, focus.
Curia prætexto quæ nunc nitet alta Senatu.
Pellitos habuit ruſtica corda, patres.
Prima galeritus poſuit prætoria Lucmo:
Magnaque pars Tatio rerum erat inter oues.
Hinc Tatieſ, Ramneſque viri, Lucereſque coloni.
Quattuor hinc albos Romulus egit equos:
Quippe ſuburbana parua minus vrbe Bouillæ
Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabij:
Et ſtetit Alba potens, albæ ſuis omine nata:
Hac vbi Fidenas longè erat ire vias.
Nil patrium, niſi nomen habet Romanus alumnus:
Sanguinis altricem nunc pudet eſſe Lupam.
Huc meliùs profugos miſiſti Troia penates:
O quali vecta eſt Dardana puppis aue.
Arma reſurgentis portans Victricia Troiæ,
Felix terra tuos cepit, Iule, Deos.
Optima nutricum noſtris lupa Martia rebus;
Qualia creuerunt mœnia lacte tuo.

M. VALERIVS MARTIALIS.

TErrarum Dea, gentiumque Roma,
Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum.

Omitto reliqua Auſonij, Claudiani, Rutilij Numantiani Elogia: tum recentiorum Iulij Cæſaris Scaligeri, Fauſti Sabæi, Brixiani, aliorumque encomia. vnum tacere ob elegantiam M. ANTONII FLAMINII ſine flagitio non poſſum.

ANtiquum reuocat decus
Diuum Roma domus, & caput vrbium:
Vertex nobilis imperI:
Mater magnanimum Roma Quiritium,
Fortunata per oppida
Cornu fundit opes Copia diuite;

Virtuti ſuus eſt honos:
Et legum timor, & priſca redit fides.

ROMANÆ VRBIS LAVS,

Ex Hercule Prodicio Steph. Pighij.

INſignia ſpectanda ſunt ædificia, tam publica ſummorum Pontificum, quam priuata Cardinalium, ac principum, quibus noſtro ſeculo Roma plurimū indies magis excolitur & exornatur. Sed in primis Horti illi retro Palatium ad Vaticanum cliuum poſiti, qui ab amœnitate contemplationis nomen accepere; & ob pulchritudinem & cultum per orbē terrarum mirè celebrantur. Nos Calliopeios forſitā & pulchriformes, id eſt, ἀγλαομόρφους (vt Themidem appellat Orpheus) non inepte vocaremus. In his prętorium è regione Palatij verſus Septentrionem Pius IV. Sum. Pontifex excitauit magnificentiſſimum, ſupellectiliq; inſtruxit regia; cuius item lacunaria, parieteſq; picturis artificioſiſſimis, atq; tectorio marmorato, inauratoq; maximis ſumptibus expoliuit. In eum, ni fallor finem, vti eſſet hoſpitium, quo maximi quique Principes Romam commeantes, dignè commodeq; pro maieſtate poſſent excipi. Ante eius frontem quæ Palatiū reſpicit, ab imo ſolo gradibus ſubuexit hemicyclum in ſublime theatri ferè magnitudine, multiſq; marmoreis ſtatuis conſpicuum reddidit. Aream inter Palatium, & prætorium noua porticu ab occidente ſeipſi, vt angulari circi formā illa referat. Atque hæc ex quadrato ſaxo cōſtructa, ſi ſuprema manus operi tāto adijceretur, ſūptu & magnitudine cū altera, quæ ex aduerſo eſt, certare pōt.

Tum etiam vrbis illius quondā triumphantis, atq; orbi terrarum imperantis antiqua monumenta: giganteæ profecto molis opera, ſi prolapſas in ſolū, velut è montibus, teſtudinum ac fornicum vaſtas ru-

pes: ſi turrium atque murorum immanes ruinas intuearis in thermis,tẽplis,amphiteatris,circis aquæductibus, atque theatris, ceteriſq; publicis ædificijs multis. Stupet non illiteratus hoſpes,nec ſatiari contemplando poteſt, incidens in amphitheatrum Titi Veſpaſiani, ſupra ſeptem mundi miracula Martialis poetæ elegantiſſimo epigrammate laudibus euectũ, Panteon Viſpaſianum, Thermas Caracallianas, Conſtantinianas, atque Diocletianeas, prouinciarum, quaſi in amplitudinem extentas, ac vrbium magnarum forma,turribus mœnijſque altiſſimis ſeptas. Miratur tot marmoreos arcus triumphales, columnas cochlides, armorum atque bellorum expeditiones ſculptis ad viuum imaginibus referentes: pyramidũ ingentia ſaxa,& obeliſcorum trabes immanes,quarum euehendarum ob cauſſam naues fabricatæ fuerant,vt veluti iuga montium perfluctus iratos tranſportarentur. Quid referam giganteos ex vno ſaxo coloſſos, Caſtorum ἱπποδάμων cum equis exultantibus atq; Fluuiorum ingentium proſtrata corpora, tot ex ære marmoreque precioſo & rari generis ſtatuas artificioſiſſimas,columnas ingentes, vaſa,labra, concas ſoliaq; balnearia capaciſſima? quæ in thermis balineiſq; publicis olim vſui fuere: ſicut & illæ cathedræ pertuſæ ex Numidico leucoſtycto duriſſimo perpolitæ in Lateranenſis baſilicæ porticu vulgi fabulis infames. Quæ omnia hic accuratius deſcribere,alterius potius volumnis materia fœcunda foret. Nec operæ precium nunc arbitror,cum plures docti viri nõ infeliciter in eo ſtylũ ingeniũq; exercuerint, atq; in dies exerceãt. Tanta igitur rerũ mirabiliũ copia atq; varietas admodũ iucũda nõ poteſt non eſſe.

In hortis Calliopeijs,quos ante dixi, viſuntur humana ſtatura maiores, atq; ſpecie magis auguſtæ ex marmore candidiſſimo ſtatuæ: vt pulcherrimus ille *Apollo Hecatebeletes, Herculas, Veneres, Mercurius, Genius*

principis, quẽ *Antinoũ* Hadriani Imp. eſſe quidã autumãt, *Nympha Anapauomene* ad fontem decumbens, quã *Cleopatram* volunt. Item ex vno Pario ſaxo *Laocon* ille Troianus cum duobus filijs adoleſcentibus duorum draconum nexibus intricatus, atque tantoperæ a Plinio laudatus. In qua quidem ſtatua ad vnguem elaboranda tres ſimul artifices ſummi, *Agaſander, Polydotus, & Athenodorus* Rhodij communi conſilio operam ac ingenium impenderunt. Raro quidem hæc caſu inter ruinas ædium Titi Veſpaſiani Imp. conſeruata, & è Carinis extracta eſt. Sic *Tiberis* fluuius cum *Lupa* lactãte geminos *Romulum ac Remum* ex vno ſaxo. Sic *Nilus* ingens Sphyngi innixus, per cuius corpus ſedecim cubiti pueri (vt eos Philoſtratus Lemnius appellat) luſitantes eius fluminis incrementa notant. Quorum dicimus ſextus humero ipſius inſidens, calathum fructibus & floribus plenum capiti imponit atque indicat 16. cubiti iuſtum Nili incrementum Ægypto fructuũ omnium ſummas adferre delicias; non ſecus ac 15. ſecuritatem, & 14. hilaritatem. Reliquos inferiores, nempe ſi ſupra 13. cubitum non excreſcat Nilus, famem ac penuriam Ægypto portendere, Plinius idem ſcribit hiſtoriæ naturalis libro 5. c. 9. Hæc etiam elegantiſſimè in ipſa ſtatua per puerorum geſtus indicantur, in cuius item baſi frutices, herbæ, plantę Nilo peculiares ad viuum exculptæ viſuntur; vt colocaſia, calamus, papyrus, aliæque, quibus Ægyptus propter Nilum eſt nobilis, quemadmodum & raris animalibus, in eadem baſi nõ minus eleganter imitatis. Inter quæ ſunt *hippotami, ichneumones, trochili, ibides, ſcinti, crocodili*. Nec deſunt perpetui horum aduerſarij ac domitores *Tentyritæ*, nauiculis amnem exercentes, atque crocodilos remis territantes. Puſillum genus hominum; ſed animi præſtantia mira huic beluæ infeſtum; quorum vel voce ſola, vel olfactu fugatur, non ſecus Pſyllorum tactu aut odore

ſer-

ſerpentes. Quinetiam *Tentiritæ* crocodilorum natantium dorſo inſilentes, iniecta oris rictui claua, tanquam lupato equitantium modo in terram agũt captiuos, coguntq́; euomere ad ſepolturam recentia deuorata corpora, quemadmodum Plinius idem libro 8.c.25. memoriæ prodidit. Hæc quidẽ omnia ſingulatim, & quicquid eſt in hortis Vaticanis pontificioque Palatio precioſorum ornamentorum, artis, atq; elegantiæ, in picturis, ſculpturis, aulęis, tectorio, & ſtatuis, monſtrata, & a Doctis declarata mirificè placent: vt & in *Nympheo* Pij IV. ſummi Pontificis ſtatuis, ſignis, epigraphis antiquis, & precioſis, rariſq́; marmoribos opulentiſſimo, pulcherrimus ille ex Pario pater *Oceanus deus*, aquarum omnium princes, rerumq́; parens, vt eum Homerus appellat ex ex philoſophorum veterum ſententia: Qui inferiorum elemẽtorum ac corporum genitale ſemen liquidum ex eo per vniuerſum exurgere, & propagari volunt; ſoliſq; & ſiderum igneis per aquas exhalationibus nutriri. *Oceanum* itaq; fabulantur amiciſſimum eſſe *Prometheo*, ſuperiorum mundi corporum temperatorem *Genium* hunc intelligentes, vt inferiorum *Epimethea*. Iam vero quod capite tenui velo ſit tectus, nil aliud ingenioſi pictoris inuentio hæc indicat, quàm quod nebulis ac nubibus mare cęlũ obuelet, & veſtiat. quin etiam humore ſuo genitali terram ipſum fœcundare, & ad plantarum, ſtirpiũ, ac omnis generis herbarum germina producenda præparare: capillitiũ, barba, pubes, deniq; ſuperciliorum ac papillarum crines non tam ex cute, quam ex achãti, herbarumue tenerrimarum folijs aptiſſimè prodeũtes pereleganter ſignificant. Facie quidem pulcher eſt, enaſcenti aque in fronte bina coruna non parũ decoris addunt, quemadmodum *ταυρόκρανος* id Euripidis Oreſte nuncupatur *Oceanus*; tum quia ventis, & tẽpeſtatibus actus taurorum ingẽtium inſtar mũgitus edat horrendos;

tum

tum quòd Lunæ *μηνοειδέος* vel falcatæ, quæ *ταυρόκερος* ab Orpheo vocatur, motum ſequatur, & ad eius mutationes fluxum atque refluxum ſuum augeat, vel minuat. Adde quod fontium, ac fluuiorum parens dicatur, quos, & cornutos finxit antiquitas, ſicut etiam prius alia occaſione demonſtrauimus. Iam verò manu altera tenet nauis temonem, *Promethei* ſui donum; eo quod ſola nauigatione ſit peruius, veliuoliſque lignis frequentetur. quod ſuum inuentum eſſe, teſtatur apud Æſchylũ poetã ipſe Prometheus. Ceto vel piſtrici Atlantico incumbit Oceanus monſtro immani, vt beluarum ac prodigiorum genitor eſſe dicitur. Eiuſdem quaſi formæ cetũ videmus Romæ inter cæleſtia ſigna, in Atlantis antiqua marmorea ſphera. Nam huic monſtro expoſitam Andromedam puellam a Nereidibus propter formæ cõtentionem, Græcorum fabulæ produnt, occiſumq; à Perſeo cetum, cum Andromedam ſolueret, & eiectum in littore ſanguinis fontibus amplis mare tinxiſſe, quod a colore rubro Erythræum hinc appellari volunt, quemadmodum Philoſtrati icones pulchrè declarant. Cetus igitur hic vitalis ac ætherei ſpiritus Oceano ſolis radijs infuſi, quo tanta vis animalium in eo gignitur, reſpirat & alitur, argumentũ eſſe videtur. Ceterum hæc, aliaq; inſignium ſtatuarũ (quæ in Vaticano, in Capitolio, Farneſiorum, Cæſij, aliorumq; illuſtrium hominum palatijs, & hortis occurrunt) myſteria hic diffuſius exponere longum eſſet. Alterius etiam palæſtræ ceromata hæc eſſe videtur: maiorique ſudore digna: quamuis ea nos vbiq; (vti varietate rerum ſcitu dignarum lectorem nonnihil oblectaremus) obiter, atq; *παρέργως* attigerimus.

At vero in primis religionis ergo ſacratiores atq; vetuſta ſanctimonia celebres ſeptem viſitandæ ſunt per vrbem baſilicæ; & ſacraria vbiq; perluſtranda, in quibus cum Diuorum reliquiæ infinitæ, tum præclara

clara quædam Chriſti Seruatoris noſtri monumenta reconduntur; vt ſacroſanctum cum effigie ipſius Seruatoris *ſudarium Veronicæ*; *Longini* centurionis *lancea*, quæ pectus in cruce mortuo aperuit; *clauus*, quo cruci affixus; *Rhodius nummus* ex triginta argenteis, quibus a Iuda proditore fuit venditus.

DE ROMA VETERE AC NOVA; Eiuſque admirandis. CAP. II.

Ex Laur. Schraderi Lib. II. Monumentorum Italiæ.

ROma terrarum domina, Vrbium regina, flos, atque ocellus Italiæ: & vt Polemon Sophiſta apud Athenæum, ac Galenũ appellat, τῆς οἰκουμένης ἐπιτομὴ, *orbis compendium*, pro dignitate laudari non poteſt, vt Ariſtides Sophiſta edita oratione tẽtauit. Quare, quod de Carthagine C. Criſpus ait, Silere de ea præſtat, quam pauca dicere. Arx enim eſt omnium gentium, theatrum ingeniorũ; domicilium Virtutis, Imperij, dignitatis, ac Fortunæ; patria Legum, omniumq; hominum, & quod olim Athenæ Atticæ, diſciplinarum fons; ſacerdotij, ac Iuſtitiæ: Religionis denique caput, ac norma eſt, fremant licet omnes hæretici, qui *Vrbem æternam* extinctam funditus, vt Veritatis ſedem cuperent.

Sita loco non admodum fertili, Auſtroq; obiecta, & cœli grauioris: olim ampliſſima, cuius ambitus tunc 13. mil. paſſ. fuit: hodie vero vix m. 200. Vias olim habuit 28. quarum hodie veſtigia non obſcura:

Appia	*Latina*	*Labicana*
Campana	*Prænestina*	*Cimina*
Valeria	*Oſtienſis*	*Flaminia*
Caſſia	*Laurentina*	*Ardeatina*
Tyburtina	*Collatina*	*Gallicana*
Tyberina	*Nomentana*	*Salaria*
Setina	*Quinctia*	*Æmilia*

For-

COLLES HODIE MOENIBVS INCLVSI.

1 *Capitolinus* vel *Tarpeius*, qui tẽpore regis Tarquinij vltra *60*. delubra, ædes ſacras, & Sacella, cum altiſſimis turribus habuit, & muris cinctus, domicilium Deorum dictus fuit.

2 *Palatinus*, ſubterraneis meatibus ferè totus penſilis, hortis occupatus, & ruinis deformis, in quo ſedes Regia fuit, & magnifica ædes Auguſti Imp. Ciceronis, Hortenſij, & Catilinæ.

3 *Auentinus*, hodie *S. Sabina*, prima Pontificum ſedes.

4 *Cælius* eo loco vbi hodie templum *Lateranenſe*, *& S. Crucis in Hieruſalem*; habuit præclara templa multa Ethnicorum, & aquæductus inſignes.

5 *Eſquilinus*, vbi hodie *S. Petrus ad vincula*, clarus domibus Virgilij, & Propertij, Item hortis Mæcenatis.

6 *Viminalis*, vbi hodie *S. Pudentiana, & Laurentius in paniſperna*, in eo Craſſi domus fuit.

7 *Quirinalis*, hodie *Monte Caballo*, clarus domus Salluſtij Catuli, Aquilij, foro, & hortis Salluſtij.

Hi ſeptem olim colles Romani, vnde *Septemgemina* Vrbs dicta. Acceſſerunt

8 *Hortulorum*, vel *Pincius*, hodie Sanctæ Trinitatis, in quo templum *Solis* eo loco fuit, vbi illa rotunda moles, cum puteo profundiſsimo.

9 *Vaticanus*, vbi hodie *S. Petri Baſilica* & Palatium Pontificis.

10 *Ianiculum*, vbi hodie templa *S. Onufrij, & S. Petri montis aurei*, ab arenis. vulgo, *de montorio*. *Teſtaceus*; ad portam Oſtienſem.

TEMPLA.

Diuorum ſupra 300. quorum *ſeptem* religionis cauſa maximè frequentantur.

1 *S. Pe-*

1 *S. Petrus*, in Vaticano.
2 *S. Paulus*, in via Oſtienſi.
3 *S. Maria Maior*, in Eſquilina via.
4 *S. Sebaſtianus*, Extra Capenam portam.
5 *S. Ioannes Lateranenſis*, } in Cælio monte.
6 *S. Crux in Hieruſalem*,
7 *S. Laurentius*, extra Eſquilinam portam.

Sex Templa portas habent æneas (quamquam & apud S. Ioannem Lateranenſem etiam aliquot, ſed paruæ) ſunt autem,

1 *S. Petrus*, in Vaticano.
2 *S. Maria Rotonda*, Πάντωον θεῶν.
3 *S. Adrianus*, olim Saturni.
4 SS. *Coſmus, & Damianus*, olim Caſtoris & Pollucis.
5 *S. Agnes*, Olim Bacchi, &
6 S. *Paulus*, in via Oſtienſi.

Cryptæ ſubterraneæ, quæ latebræ & ſepulcra Chriſtianorũ fuerũt, plenæ venerationis & viſu admirabiles, quarũ etiã D. Hieronymus meminit; ſũt quatuor.

Apud { *S. Agnetem*, extra Viminalem / *S. Pancratium*, extra Aureliam / *S. Sebaſtianum*, extra Capenam / *S. Priſcillam*, extra Flaminiam } portam.

Hoſpitalia in quæ infirmi recipiuntur, & magna diligentia curantur, tanta magnificentia, vt inter recentia *Vrbis* monumenta nihil ferè prædicatione dignius: Sunt autem multa, primum publica omnium nationum, & mortalium:

S. Spiritus, in Vaticano.
S. Saluatoris, in Cœlio.
S. Iacobi de Auguſta, in valle Martia.
S. Maria de Conſolatione, in Velabro, &
S. Antonij, in Eſquilino.

Deinde propria ſingulorum populorum, vt

S. Maria de Anima, Germanorum, & Belgarum.
S. Ludouici, Gallorum.

S. Iacobi, Hiſpanorum.
S. Thomæ, Anglorum.
S. Petri, Vngarorum.
S. Brigidæ, Suecorum.
S. Ioannis, in Cœlio,
S. Andreæ, prope Argentinam, Flandrorum.
S. Ioannis Baptiſtæ, Florentinorum.
S. Ioannis Baptiſtæ, prope ripam Tiberis Genuenſium à Mediaduiſo Cicada conditum, & dotatum.

Sunt & aliæ ædes pupillorum multæ, quæ recenſere nihil attinet.

Cœmiteria ſacra, quæ partim olim fuere, partim nunc ſunt, 25.

S. Agnetis.
S. Calixti *ad S. Sebaſtianum,*
Commodillæ, *via Oſtienſi.*
S. Felicis.
S. Felicitatis.
Iordanorum.
Nicomedis.
Peregrinorum.
S. Pontiani.
S. Priſcillæ *via Salaria.*
Vrſi Pileati, *ad S. Balbinam.*
Amproniani.
Baſillæ,
Calopodij, *via Aurelia.*
S. Balbinæ, *via Ardeatina.*
Catacumbæ.
S. Damaſi.
Ad Cliuium cucumeris.
Cyriaci, *via Tiburtina.*
Domicilli, *via Ardeatina,*
Ad duos Lauros.
S. Hermetis.
Inſalatarũ, *via Portuẽſi.*
SS. Nerei, & Achillei.
S. Pancratij.
Prætextati, *via Appia.*
Thraſonis.

Bibliotheca Pontificis tres in Vaticano palatio: vna clauſa; quæ eſt ſcelectorum librorum, cum adiuncta etiam alia; tertia, quæ vulgò omnibus diebus nõ feſtiuis per duas horas patet, Græcis Latiniſque libris calamo, ſi quæ in orbe terrarum, in membranis exaratis inſtructiſſima, beneficio Nicolai V. Pont. Max. Item noua Xiſti V. PP. quarũ inſcriptiones, picturæ, & carmina ſingulari libro ab Angelo Rocha Epiſc. edita ſunt.

S.Maria in ara cœli.
S.Maria de populo.
S.Mariæ ſupra Mineruam.
S. Auguſtini.

Fuerunt & aliæ apud *S.Petrum in Vinculis*, & apud *SS. Apoſtolos ac Sabinam*, quæ in direptione Vrbis partim incendio abſumptæ ſunt, partim etiam prædæ fuerunt.

HORTOS Antiquitatis ſtudioſi habent amœniſſimos Summi Pontificis, quibus ſeſe oblectare, & animum atque oculos paſcere poſſunt: nulli enim negatur aditus: & aliorum multorum *ædes ac vineas*, ſed horum maximè inſignium:

PALATIA.

Conſeruatorum in Capitolio.
Portiorum *in regione Pincæ.*
Dominorum de Valle.
Dominorum Cæſarinorum.
Saluiati *Trans Tiberim.*
Lateranenſe, *à Sixto V. ex fondamentis magnificentiſſimè exſtructum.*
S. Georgij in Damaſo.
Cardinalis Carpenſis. D.de Ruſtici.
Columnenſium in regione Triuij.
Collotij *in campo Martio.*
Vrſinorum *infra Capitolium.*
Dominorum de Maximis.
Farneſianum *in campo Floræ.*
Cardinalis de capite ferreo, *prope campum Floræ.*
Bufalorum *in regione campi Martij.*
Vrſinorum *in campo Floræ*, & circo Flaminio.
S.Marci *in capite viæ Latæ.*
Maffeorum
Matheiorum.

Ori-

Oricellariorum.
Campeggiorum
Cœſiorum.

Regionum in Vrbe nomina hodie ſunt 14. olim 19.

Regio Montium. Triuij.
Columnæ. Campi Martij.
Pontis. Parionis.
Harenulæ. Euſtachij.
Pineæ. S. Angeli.
Campitelli. Ripę.
Tranſtiberis. Burgi.

Pontes lapidei ſupra Tibrim, ſex.
Muluius, vulgò *Ponte m(o)l*, extra Vrbem, & portam Flaminiam ad duo miliaria.
Aelius, S. Angeli vel Caſtelli.
Fabritius, quatuor Capitum,
Ianiculenſis, Xiſti.
Caſtius, S. Bartholomæi.
Senatorius, vel *Palatinus*, S. Mariæ Ægyptiacæ.
Sublicius, & *Triumphalis* hodie non extant: vtriuſque pilæ aqua tenui apparent; huius ad S. Spiritum, illius ad radices Auentini.
Aquæ in Vrbe Tiberis, & Almo fluuij, dein reliquiæ fontium ex veteribus ductibus; quarum licet plurimę fuerint, paucæ tamen ſolũ vrbẽ nũc ingrediũtur.
Aqua virgo per campũ Martiũ deducta a Nicolao V. Pont. Max. & *Alſietina* per Vaticanum reſtituta ab Innocentio VIII. & nuper *Salonia* Pio IV.

Gregorium XIII. etiam alias reduxiſſe inſcriptiones teſtantur, quæ, & ceteris inſeruntur Antiquitatum Vrbis Titulis.

Campi in Vrbe multi, ſed nominatiſſimi hodie ſunt.

Vaticanus. Agonius.
Fegulenſis. Iudæorum, & Floræ.

Porticus nouæ præcipuè tres;
1. Benedictionis.

2 In vaticani Palatio triplicis obambulationis aperta.
3 Verſus hortos *Bel videre*, vulgò, *il Curridorio*, nunc, Gregoriana.

Fora itidem varia, quorum *Piſcarium*, & *Olitorium* dicuntur ij adhuc eſſe locis, vbi fuere antiquitus: *Suarium*, & *Boarium*, vbi olim Romanum.

Piſtorum, vnum prope ſanctam Mariam rotundam, Alterum in vico Iudæorum; Tertium prope S. Laurentium in Damaſo; Quartum ad pontem Æliani. Coniuncta ferè Laniena & macella piſtoribus. Commune omnium mercium, & rerum venalium *forum* in Campo Agonio.

Montes rariſſimi habitantur, nam aut hortis, aut vinetis occupati ſunt, aut antiquorum ædificiorum immenſis ruinis.

Viæ multiplices, quas Sixtus V. recto tramite per vrbem ſtatuit, ſumptuosè.

Sedes Pontificia nũc eſt contigua Baſilicæ S. Petri, in qua multa præclara, præſertim Sacella, propter picturas Michaelis Angeli Bonaroti Florẽtini, & aliorum, vnde etiam artifices exempla ſumant. Aſcenſus ſunt facillimi, & ædibus Palatinis accommodati ex omni parte, adeo vt etiam æquo ad rectum vſq; eas.

Sunt & aliæ habitationes æſtiuæ apud D. Marcũ, S. Mariam, maiorem S. Ioannem Lateranum, & SS. Apoſtolos in regione Triuij.

Cardinalium Palatia per totam Vrbem diſperſa, & præcipua, quæ ſupra cõmemorata, & ſingula turres ſingulas adiunctas habent. Ædes ciuium ſatis bellæ, & partim vetuſtatis monumentis, marmoribus, picturis; partim hortis fontibus, nymphæis exornatæ.

Ars Pontificis, quam *molem Adriani* ſiue *Caſtelli S. Angeli* appellant, triplici ratione munita, & omni apparatu bellico inſtructa. In ea tres dies feſti quotannis ma-

gna

gna celebritate peraguntur, funalibus paſſim accenſis, iacendis ignibus arte factis, emittendis tormentis bellicis. Vnus eſt *SS. Petri, & Pauli*: Reliqui duo, quibus illius temporis Pontifex ſuffragijs declaratus, corona poſtea ornatus eſt. Arcis cuſtodia viro ſpectato commendatur, qui poſt exactam ſeptem annorum Præfecturam, aut Cardinalis titulo decoratur, aut aliquot millibus aureorum donatur.

AQVÆDVCTVS VETERVM.

Cum receptaculis & caſtellis aquarũ. Vtpote primum, *Aquæ Claudiæ* tanti ſumptus & operis quod in illius inſtauratione quingenta & ſexaginta talenta fuerint erogata.

AQVÆ.

Martiæ.
Marianæ.
Alexandinæ.
Iuliæ.
Auguſtæ.
Sabbatinæ.
Anienis veteris.
Vinturnæ.
Appiæ.
Traianæ.
Tepulæ.
Alſietinæ.
Mercurij.
Virginis.
Anienis noui.
Sabinæ *in Auentino.*

THERMÆ.

Antonianæ.
Varianæ.
Titianæ.
Gordianæ.
Nouarianæ.
Agippinæ.
Alexandrinæ.
Aurelianæ.
Commodi.
Diocletianæ.
Decianæ.
Traiani.
Philippi Imp.
Olympiadis.
Hadrianæ.
Neronici.
Seueri, Conſtantini, Domitiani. } Imp.

Fontes:	Fauni	Iuturnæ.
Putei:	Probus.	Aquæ Salientis
Inſulæ:	Tiberina;	Licaonia.
Lacus:	Iuturnæ.	Curtij.

FORA.

Romanorum. Piſtorium. Traiani.
Neruæ. Cæſaris. Auguſti.
Latium. Tranſitorium.
Holitorium. Piſcarium.
Boarium. Suarium.
Archimonij. Salluſtij.
Eſquilinum. Diocletiani.
Ænobarbi. Gallorum.
Ruſticorum. Cupidinis.

ARCVS TRIVMPHALES.

Romuli. Conſtantini. Titi Veſpaſiani.
Lucij Septimij Seueri. Domitiani.
Traiani. Fabiani.
Cœlitis. Gordiani.
Galieni. Tiberij.
Theodoſij. Camilli.

AMPHITHEATRA.

Statilij Tauri. Claudij.
Titi Veſpaſiani 150000. hominum capax.

THEATRA.

Scauri. Pompei. Marcelli.
Balbi. Calliculæ.

CIR-

CIRCI.

Maximus. Flaminius.
Agonius. Neronis.
Floralium. Alexandri.

PORTICVS.

Cliui Capitolini. Palatina. Metelli.
Concordiæ. Conſtantini.
Libertatis. Q. Catuli.
Auguſti. Fori Auguſti.
Antonini Pij. Traiani.
Fauſtinæ Liuiæ.
Claudiæ. Circi maximi.
Amphitheatri. Neptuni.
Octauiæ ſororis Auguſti. Quirini.
Corinthia. Mercurij.
Seueri. Pompeia
Panthei. Veneris Ericinæ.
Cn. Octauij. Iuliæ. & Tribunal Aurelium.

COLVMNÆ.

Roſtrata. Antonini Pij.
Traiani. Bellica.
Cæſaris. Porticus Concordiæ.
Lactaria. Mœnia.

OBELISCI.

Circi Maximi. Lunæ *in colle hortulorum*.
Campi Martij. Vaticani *ad S. Petrum*.
Mauſolei Auguſti. Ad caput Bouis, fractus.
Extra portam Laurentij. Mahuti in platea, iuxta
Solis. Areæ Cœli. Collegium Societ. IESV.

COLOSSI.

Neronis. Apollinis. Martis.

PYRAMIDES.

Caij Ceſtij. Scipionis, *Ad molem Adriani.*

NAVMACHTIÆ.

Circi maximi. Domitiani. Neronis. Cæſaris.
Septizonia Seueri. Titij: illud prius Xiſtus V. ædificans Romæ numer ſuſtulit.
Sciphius. Traiani. Cæſaris.
Arion. Conſtantini.
Antonini Pij *in Capitolio.* Phidiæ & Praxitelis *in*
Domitiani. L. Veti. *Quirinali.*

Sunt & alia veteris VRBIS admiranda:
Statuæ prope innumerabiles.
Palatia antiqua, regum, Impp. virorum illuſt.
Dominus. Horti. Atria
Baſilicæ. Roſtra. Curiæ.
Luci. Vici. Tabulæ publicę.
Tabernæ. Cliui. Campi.
Carceres. Cellæ. Sepulcra. Aræ.
Templa, ædes ſacræ, delubra, fana.
Turres. Villæ. Septa. Sacraria.
Scalæ, Puteal, vt Actij & Libonis.
Prata. Pila. Macella. Officinæ.
Bibliothecæ, vt Maiorum, Auguſti, Vlpia, Marcelli, & Pauli.
Armamentaria. Antra.
Ærarum populi Rom. Æquimelium,
Aſylum. Viuarium. Cloacæ: aliaque de quibus varij ſcripſere, quos mox recenſebo.

Pu-

Publius Victor inter Vrbis ornamenta, publicaq́ ædificia numerat

Ædes 324 Curias 35.
Fora 11. Campos 8.
Capitolia duo, quorum vnum argento fuit tectũ, habuitq́ue aureas præſtantiſſimorum hominum ſtatuas.
Theatra, & Amphitheatra 7.
Circos 4. Obiliſcos 7.
Arcus marmoreos 36.
Portas 37.

Quorum omnium numerus ſtatuſque ſi cum ſæcu lo noſtro conferatur, vix quæ eſt rerum humanarum viciſſitudo, in ipſa Roma ROMAM inuenies. Hinc canit.

IANVS VITALIS.

QVi Romam in media quæris nouus aduena ROMA,
Et ROMÆ in ROMA nil reperis media:
Aſpice murorum moles, præruptaque ſaxa:
Obrutaque ingenti vaſta theatra ſitu:
Hæc ſunt ROMA viden? velut ipſa cadauera tantæ
Vrbis adhuc ſpirant imperioſa minas.
Vicit vt hæc mundum, nixa eſt ſe vincere: vicit.
A te non victum ne quid in orbe foret.
Nunc eadem inuicta Roma illa inuicta ſepulta eſt,
Atque eadem victrix, victàque Roma fuit.
Albula Romani reſtat nunc nominis index:
Quin etiam rapidis fertur in æquor aquis.
Diſce hinc, quid poſſit fortuna: immota labaſcunt,
Et quæ perpetuo ſunt agitata, manent.

LAZARVS BONAMICVS.

Vos operum ſtrata moles, colleſque ſuperbi:
Queis modò nunc Romæ nomen inane manes;
Voſque triumphales arcus, cœloque coloſsi
Aequati, pariјs cæſa columna iugis:
Edita Pyramidum faſtigia, templa deorum:
Digna vel æthereis amphitheatra locis:
Vos aui tandem attriuit longinqua vetuſtas:
Vos longa tandem fata tulere die.
At Roma, Aeneadum magnum, & memorabile nomen.
Tempus edax rerum tollere non potuit:
Nec poterit, donec clari monumenta uigebunt
Ingeniј: quæ non vlla ſenecta rapit.
Cetera labuntur tacito fugientia curſu:
Calliope æternùm viuere ſola poteſt.

ANONYMVS.

Vrbs cecidit: de qua ſi dignum dicere quicquam
Molior: hoc potero dicere, Roma fuit.
Non tamen armorum ſeries, non flamma, nec enſis,
Aeternum poterant hoc abolere decus.
Cura hominum potuit tantam componere Romam:
Quantam non potuit ſoluere cura deum.
Confer opem, marmorque nouum ſuperumque fauorem:
Artificum vigilent in noua facta manus.
Non tamen aut fieri præſtanti machina muro,
Aut inſtaurari ſola ruina poteſt.
Tantum reſtat adhuc, tantum ruit: vt neque pars ſtans
Aequari poſſit, diruta nec refici.
Hic ſuperum formas ſuperi mirantur, & ipſi
Se cupiunt ve bis vultibus eſſe pares.

GEORGIVS BRVGENSIS.

QVi miſeranda videt veteris veſtigia Romæ:
Ille poteſt meritò dicere, Roma fuit.
At qui celſa nouæ ſpectat pallatia Romæ:
Hic meritò poterit dicere, Roma viget.

NICOLAVS BORBONIVS.

ROma fuit: nequeo breuius, te Roma periſſe,
Dicere. quid breuius dicere? Roma fuit.

IOMETELLVS SEQVANVS.

MOrs venit, & ſaxis, tacitiſque ſeneſcitur annis:
Sic venit & claris vrbibus atra dies:
Quis Romam in media iam quæreret, en ego Romam?
Hæc vetus, in noſtra tota ſepulta iacet:
Nec quicquam ſuper eſt, quam quas mirere ruinas:
Tempore quodque mori uiuere morte queat,
Scilicet annoſa vt quercus celſiſſima creuit;
Poſtque cadit, victa hac tempore Roma ruit;
Vrbibus at certis, poſt funera, vita reſurgit,
Sedibus aut migrant, omine forte ſuo,
Pax vrbes firmat, pacem concordia, creſcunt
Iuſtitia, atque armis, religionis ope:

RERVM

RERVM ROMANARVM SCRIPTORES. CAP. III.

DE VRBE.

P. Victor, & Sex. Rufus de regionibus Vrbis. Ariſtides Sophiſta laudem Vrbis Romæ Græcè conſcripſit.

Recentiores.

Poggius Florentinus.
Fabricius Varrhianus.
Flauius Blondus.
Raphael Volaterranus.
Franciſcus { Albertinus. Oricellarius. Serlius. }
Bartholomæus Marlianus, figuris nuper auctus à Theodoro Bry Leodienſi, & Iac. Boiſſard.
Georgius Fabricius
Lucius Faunus, & Maurus.
Andreas Fuluius.
Io. Roſinus lib. 1. Antiquitatum Rom.
Onuphrius Panuinius in Roma.
VVolfgangus Lazius.
Iuſtus Lipſius in Admirandis, ſeu Magnitudine Romana.
Ludouicus Demunteſius, libro Romæ edito, qui inſcribitur Gallus Hoſpes de Vrbe.

De noua ROMA, ſeu Magnitudine ſub Romanis Pontificibus.

Flauius Blondus.
Onuphrius Panuinius.
Thomas { Boſius, Eugubinius Stapletonus Anglus. }
Iuſtus Lipſius V. C.

Nouam

Nouam quoque *Romam*, hoc eſt Byzantium, quæ poſt à Conſtantino Magno Aug. eſt
Conſtantinopolis appellata, deſcripſit 1562. accuratè Petrus Gyllius Albienſis, Gallus, vt & *Thracium Boſphorum*, omnemque circum circa, quam perluſtrarat, regionem.

DE SEPTEM VRBIS ECCLESIIS.

Onuphrius Panuinius, qui & de Cæmeterij & Stationibus Vrbis Romæ.

M. Attilius Serranus.

Italicè, Pompeius Hugonius Romanus præfectus bibliothecæ Aſianij Columnæ Card. quæ olim Sirleti Card.

De ceteris templis *Romæ* ſacris Laurent. Schraderus Saxo, libro 2. Monumentor: Italiæ.

Conſulum Romanorum, & Impp. Faſtos ſcripſere.

Caſſiodorus, Senator Rom.
Marcellinus.
Victor Tunucenſis Epiſc. nondum typis editus,
Faſti Siculi Græcè.
Nicephorus Epiſc. C. P.

Recentiores.

Ioannes Cuſpinianus.
Carolus Sigonius.
Onuphrius Panuinius } è marmorib. Capitolinis,
Stephanus Pighius.
Hubertus Goltzius è nummis Rom.

DE IMPERATORIB. ROM.

Exceptis ſcriptoribus Græcis, Plutarcho, Dione, Herodiano, Iuliano Cæſ.
& Latinis Ammiano, Lampridio, Spartiano,

Aurelio

Aurelio Victore, alijſque, iam ſæpè editis.

Hi Recentiores Icones edidere.

Hubertus Goltzius Herbipolita.
Iacobus Stradanus Mantuanus.
Æneas Vicus Parmenſis.
Adolphus Occo Auguſtanus.
Sebaſt. Erizius, Italicè.

Auguſtos quidam ære illuſtrarunt.

12 Cæſares, eorumque coniuges, Læuinus Hulſius Gandanenſis, Spiræ.
12 Cæſ. Hadrianus Collart typis æneis, Ant.
Mezochius, Romæ, & alij.
Verſibus, Auſonius Burdigalenſis.
Iac. Micyllus.
Vrſinus Velius.

De Columnis Vrbis Romæ.

De Roſtrata, quæ hodie in Capitolio viſitur, inſcriptione, Pet. Ciacconius Toletanus.
De Traiani Aug. { Alfonſus Giacconius, Petrus Geleſinius } Romæ.
De Antonini Aug. Ioſephus Caſtilio Anconitanus.

De Obeliſcis Vrbis. quos Xiſtus V. erexit dedicauitque.

Petrus Angelius Barzæus,
Petrus Galeſinius.
Michael Mercatus Italicè, Tomis 2.
Io. Seruilius lib. De mirandis antiquorum operibus.

De Aquaductibus, & aquis in Vrbem influentibus.

Sex. Iulius Frontinus.
Aldus Manutius, lib. De quæſitis per Epiſtolam.
Io. Seruilius.
De aqua Virgine Lucas Petus I.C. Rom.
De Tiberis ductu, Ludouicus Gomeſius.

De Magiſtratibus Rom.

Pomponius Lætus,
Andreas Dominicus Floccus, qui partus Feneſtellæ falsò adſcribitur.

Caro-

Carolus Sigonius
I. Roſinus lib.7. Antiq. Rom.
Ioachimus Perionius
Notitia Prouinciarum Mariani Scoti cum Commentario Guidi Pancirolij, I.C.
Dignitates Orientes collectę ab Antonio Schonhouio.

DE SENATV.

Agellius lib.14. Noct. Attic. cap.7.
Io. Zamoſcius Polonorum Cancellarius.
Paulus Manutius.

DE COMITIIS.

Nicolaus Gruchius.
Carolus Sigonius.
Io. Roſinus Antiq. lib.6.

DE IVDICIIS.

Valerius Maximus libro 7.
Carolus Sigonius.
Io. Roſinus lib.9. Antiquit. Rom.

DE SACERDOTIIS.

And. Dominicus Floccus.
Pomponius Lętus.
Ioan. Roſinus libro 3.

De annis, Feſtis, & Ludis.

Ouidius in Faſtis.
Lilius Geraldus. Had. Iunius.
Io. Roſinus libro 4. & 5.
Ioſ. Scaliger de temporum emendatione.

De Triclinio, Conuiuijs, acumbendi ratione Rom.

Petrus Ciacconius Toletanus.
Fuluius Vrſinus Romanus.
Io. Roſinus lib. 5.
Iuſtus Lipſius in Antiquis lect.
Manutius de Quæſitis per epiſtolam.
And. Baccius de Vini natura.

De Theatris & Amphitheatris Rom.

Iuſtus Lipſius.

Ioan.Seruilius lib.1.de Mirandis antiquorum operi us.

De Militia.

Polybius lib.6.
Iuſtus Lipſius.
Io.Roſinus libro 10.
Io.Ant.Valtrinus Romanus libris 7.

De Triumphis.

Io.Ant.Valtinus lib.7.de Militia Rom.
Io.Seruilius lib.3.de Mirandis.
C.Sigonius, & Io.Roſinus.

De Colonijs.

Sex.Iulius Frontinus.
Onuphrius. Panuinius in Roma.
Car.Sigonius.

De Prouincijs Rom.

Sex, Rufus in Breuiario cum ſcholijs Ioan. Cuſpiniani.
Carolus Sigonius Notitia Prouinciarum.

De libris antiquorum.

Valerius Probus, cuius eſt liber decimus Val.Maximi de cognominibus Rom.de quibus & Sigonius Onuphrius,& Franc.Robortellus.

Antiquitatum Rom. & ædificiorum, ac ruinarum ſcriptores.

Carolus Sigonius libris de antiquo iure ciuium Rom.
Paulus Manutius Antiquitatum librum dedit & de *Legibus* Rom. vt & Zazius, & Hotomannus: omnium doctiſſimè Ant.Auguſtinus.
Io.Roſinus libros 10. Antiquit Rom.
Tabulas æneas Antiquitat.Rom.edidere

Ant.

Ant. Laufrerius, & Ant. Salamanca, Romæ, auguſta forma, minore alij.
Tabulas Vrbis, Onuphrius Panuinius.
Pyrrhus Ligorius Neapolit.
Michael Tramezinus, aliquę hodie veterem, nouamque Romam expreſſere.
Statuas Vrbis Romæ exibuit.
N. de Cauallerijs, & Theod. Bry. Leodienſ. cum Io. Iacobo Boiſſardo.
Imagines clarorum hominum è marmoribus.
Achilles Statius Luſitanus, Romæ.
Fuluius Vrſinus Romanus, Romæ, & plures.
C L. Ant. verpiæ apud Theod. Gallæum.
Italorum recentium Imagines, & *Græcorum 9.* doctrina illuſtrium, qui primi Græcas litteras capta Conſtantinopoli in Italiam, tranſque Alpes inuexerunt; apud eundem Gallęum.
Inſcriptiones marmorum ac lapidum antiquas euulgarunt.
Totius Europæ Petrus Appianus.
Cyriacus Anconitanus, ſed pleræq; actæ ſunt.
Martinus Smetius Flander cum Auctario I. Lipſij Lug. B.
Fuluius Vrſinus, ad librum *de Roman. legibus* Ant. Auguſtini v. c.
Io. Iacobus Boiſardus Veſontinus, Francof. & Mezochius Romanas edidit, & alij plurimi. Adolphus Occo Hiſpanicas. ex Amb. Morali, & Io. Strada, cum Iulio Cæſare.
Manutius in Orthographia
Onuphrius Comm. in Faſtos.
Fonteius lib. de gente Cæſia.
Gabriel Simon Florentinus.
VVolfgangus Lazius, vir doctiſs.
Hubertus Goltzius in Theſauro Antiquitatum, alijque in Commentariorum libris Titulos Romano-

DE SEPTEM VRBIS ROMAE ECCLESIIS:

Quæ maximè à pijs hominibus magnis Summorum Pontificum Indulgentijs frequentantur.

CAP IV.

TEmplorum ſacrorum Romę forma varia varijs ętatibus placuit.

Alia enim circulari figura, ſine columnis & contignatione, ac feneſtris: in medio tecti amplo foramine lumen prębente, Quorum ſpectatu digniſſimum Pantheon, hodiè B. Marię rotondę.

Alia circulari forma, varioque columnarum ordine, vt S. Stephani in Cœlio, olim Fauni: & B. Conſtantię extra Viminalem portam, via Nomentana: olim Baccho ſacrum putatur fuiſſe ex tumba.

Alia quadrata, & ordine columnarum recto & plerunque vno tantum interdum duplicato: vt in magnificentiſſimis S. Ioanni Lateranenſis in cœlio: S. Petri iu Vaticano: S. Pauli Oſtienſi via: S. Agnetis extra muros.

Alia pilas dumtaxat habent & columnas interiectas: & feneſtellas ſub ipſo tecto, plures alias, alias pauciores, pro ędificij aut amplitudine, aut magnitudine.

Fornicata rariſſima, Romę reperiuntur. Frons artificij habet plurimum, ſpectarique dignum, Columnę iemplorum plurimum precioſæ, è varijs marmorum generibus.

Pauimēta quoq; marmorea, ſępe etiam ceſſellata.

1. *SANCTA CRVX IN HIERVSALEM.*

IN cœlio monte, vna è ſeptem maximè religioſis vrbis Romæ Eccleſijs templum mundum & elegans, ab Helena Conſtantini magni Imp. matre ædificatum, columnis 20. Sunt & hic duo marmorea monumenta è nigro, ſubruſo, & candidiſſimo marmore. Summi altaris tectum 4. marmoreis columnis ſuſtinetur. Solum loci illius è terra ſancta Hieroſolymis aduectũ fuiſſe inſcriptio teſtatur, & aſylum ibi olim fuiſſe ſub Romulo, auctaq; inde a Tullo Hoſtilio vrbem pomœrioq; additum olim fuiſſe referunt; vt vbi olim ſceleris impunitas, ibi ſub Chriſto criminum venia tribuatur. Hic Benedicti VII. Pont. Max. tumulus verſibus inſcriptus; Franciſci item Quinnonij, & Bernardini Carauailli Hiſpanorum Cardinalium, ac Petri Albi Bergæ ſculptoris egregij. *De hoc templo vide infra vbi loquimur de itinere diei ſecundæ, de Monte Cœlio.*

2. *S. SEBASTIANI ET FABIANI.*

TEmplum oblongum in via Appia, ſimplicis ſtructuræ, pauimento marmoreo, & adiecto monaſterio, ſed deſerto. Hic primum corpora SS. Petri, & Pauli quieuere: Ara maior quatuor columnis nixa. Tectum lapideum, vt plurima Romæ. Sub cancellis Stephanus PP. & Martyr conditus. Sacellum eſt ſubterraneum 12. gradibus: & Crypta ac cœmiterium B. Calixti Papæ & Martyris: & reliquiæ amplius 74. millium SS. Martyrum; & 46. beatorum ſummorum Pontificum corpora quieſcunt.

Huius templi diſtantia facit, vt interdum æſtuante nimis ſole, eius loco *B. Mariæ populi* ædem ſacram Pontifice indulgente, pij obeant. De hac in templorum

plorum Catalogo mox agam. *Plura dicuntur de hoc tẽplo in itinere diei ſecunda, in Via Appia.*

3. S. IOANNIS IN LATERANO.

TEmplum vnum in 7. Vrbis Eccleſijs, Pontificũ olim Romanorum ſedes, in monte Cœlio: cui noſtra tempeſtate Xixtus V. PP. palatium inſtauratũ a fundamentis adiecit, in quo Lateranenſis ſæpe Synodus Romæ habita fuerat: vt in hac baſilica eleganti coronam auream accipere Romani Impp. ſolebãt: vtque pauimentum marmoreum, ſic & laquearia inaurata conſpiciuntur. Diuorum hic reliquiæ multæ. Capita principium Apoſtolorum Petri & Pauli: S. Stephani tunica, ſanguine tincta, & lapidibus perforata: aliaque, de quibus ibidem ad aram ſummam diploma legitur Sixti: IV. Pont. Max. Marmor itidẽ inciſum cum Gregorij Papæ bulla, fidei apud poſteros confirmandæ. Nicolaus eam IV. P. M. valde ad annum Chriſti M.CCXCI. inſtaurauit, quod tituli opere muſiuo in fornice abundè teſtantur. Columnas illas ſtriatas Veſpaſianus Imp. Hieroſolymis aduexiſſe traditur. *Hec vna fuit quinque eccleſiarum patriarchalium.*

In ſacello Lauacri Conſtantini, membro ædi ſacrę adiecto, vbi a B. Syluestro Conſtantinus lauacro regenerationis tinctus fuit, additum ad ſacellum, mulieribus ideò clauſum, quod Ioannis Baptiſtæ mortis cauſſa mulier Herodias extiterit. Columnæ porphyreticæ cum fricantur, violarum odorem referre aiunt, & è Pilati ædibus allatas, cum porta ex atrio Pilati columnaq; cui gallus gallinaceus inſidẽs, terque canens, Petro ter abneganti Dominum fuit pœnitentiæ nuncius. Hic & Arca fœderis, & Aaronis virga, aliaq; ab alijs, quos nominauimus, diſertè prodita, & crebrò publicè oſtenſa peregrinis hominibus.

bus. Hic Silueſtri II. Pont. Max. Epitaphium verſibus ſcriptum legitur, & Antonij Card. Portugalenſis: item Laurentij Vallę, ibidem olim Canonici, qui an. 1465. Kal. Auguſti quinquagenarius obijt: cum hoc Elogio:

Laurens Valla iacet, Romanæ gloria linguæ:
Primus enim docuit qua decet arte loqui.

Ibidem & PORTA ſancta, quæ ineunte anno ſeculari ſacro, (vulgo Iubilei) aperiri a Pontificibus de more conſueuit. *Alia notabilia de hoc templo dicuntur in itinere diei ſecundæ in Cœlio monte.*

4. S. LAVRENTIVS

Extra Portam Eſquilinam.

AEdes pulcra, marmoreis nixa columnis 36. Hęre huic monaſterium Canonicorum Regulariũ S. Auguſtini, qui dicuntur S. Saluatoris; Crypta hic, qualis ad S. Sebaſtianum, Martyrum oſſa continens plurimorum, ex cœmeterio Cyriacę matronę: & reliquię hic B. Laurentij. Lapis cancellis incluſus, cui iam aſſatus, de craticula impoſitus Martyr expirauit, Deoque victor animam reddidit. Tũba hic ad dexteram, cum ſtatuis, agnum ad victimam ducentibus, Gulielmi Cardinalis S. Euſtachij, nepotis Innocentij Papę IV. *Hæc vna eſt quinque Eccleſiarum Patriarchalium*, Cetera oculis luſtra, Martyrumque ſuffragia pius implora, veſtigiaque adora. *Reliqua pro hoc templo vide infra in itinere ſecundæ diei in monte Eſquilino.*

5. S. MARIA MAIOR, *in Eſquilino colle.*

TEmplum auguſtum, inter cetera, operis muſiui longitudine pedum 312. latitudine 112. Pauimẽtum opere teſſellato, atq; emblemate vermiculato, laquearia item inaurata. Altaris menſa, & vrna porphyretica, in qua conditus Io. Paulus Baſilicę conditor. Hic pręſepe Domini, antiquis litteris inſcriptum, nunc in crypta ſubterranea ſacrificijs frequẽtatur piorum. Sixtus enim V. Sacellum fecit opere egregio, & verè admirando, clericis deputatis pro diuino cultu, & ad poſterorum memoriam ſempiternam, publice teſtatus eſt, res a Pio V. preclare geſtas pro domo Dei, tabulis poſitis, & in miro ſepulcrò ex S. Petro tranſlatum eius cadauer collocauit, & ſe mortuum in altera parte voluit tumulari. Ad leuã altaris maioris viſitur ſepulcrum Nicolai IV. PP. Et ibi, maxime colitur Imago Beatiſs. Virginis D.N. a Diuo Luca picta. Hic & ſepulcra Diui Hieronymi, & imago vetus ſupra portam Cardinalis habita. Mõſtrantur & Alberti & Ioannis Normandi. Recentiorum verò, Platinæ hiſtorici rerum a Pontificibus geſtarum, & Lucę Guarici Mathematici & Epiſc. Ciuitatenſis, aliorumque illuſtrium. vt Franc. Toleti Card. è Societate Ieſu, & Cardinalium Sfortiadum de Sancta Flora, & Ceſiorum. Picturę hic perantiquę ſupra columnas, quarum in Concilijs mentio, aduerſus Iconomachos. Pro foribus, vt & ante B. Ioannis Lateranenſis ędem, obeliſcus erectus a Xiſto V. incredibili ſumptu, cum Notis Hieroglyphicis. *Et fuit vna ex quinque Eccleſijs Patriarchalibus Vide alia in itinere diei tertia in monte Eſquilino.*

pedibus lapis ſoleat: In delubro Portæ cœli Martyrum 2203. ſub Nerone, reliquiæ ſunt. Ad tres fontes quia locus Martyrij S. Pauli fuit, preces religioſè fundantur, qui inſtauratus eſt Clem. VIII. pietate, ac religione.

7. S. PETRVS IN VATICANO.

TEmpli S. Petri fabrica, ſumptu, magnificentia, marmoribus, & opere ſuperat omnia orbis terræ templa: preſertim noua ſtructura, cui tholum nuper Xiſtus V. P.M. impoſuit magnificentiſſimum, & ſacellum inauratũ Gregorius XIII. B. Gregorio Nazianzeno conſecrauit. Vincit haud dubiè Epheſinũ illud, vnum in 7. orbis miraculis ab Eroſtrato incenſum, vt hoc flagitio nomen ad poſteros, obſcurum alioqui tranſmitteret.

Vetus templum fulciunt 24. columnæ. Harũ marmor admirandis coloribus variegatum eſt. Nihil vſquam gentium ſpectatur elegantius, ne Venetijs quidem in æde S. Marci, incruſtata tamen egregiè marmoribus è media Græcia allatis. Allatæ ſunt hæ è proxima Hadriani Imp. mole: quo Principe nemo ingenio, nemo induſtria magis valuit, animique dotibus. Columnæ ad S. Euchariſtiæ ſacellum, tortiles, & foliatis gyris cinctæ, & illæ quæ ſudarium Veronicæ, vulgò *Volto ſanto*. ſuſtinent, quinque in ſacello ſacro, vna item in medio fabricæ nouæ in Hieroſolymis a Tito Veſpaſiano aduectæ putantur è templo, ac palatio Salomonis, deuictis Iudæis, vrbeque funditus euerſa: indeque in Italiam tranſlatas ferunt, vt & illas columnas, quæ Venetijs in chori ſuperioris parte extrema viſuntur, ex alabaſtro diaphano factæ. In templi area, quæ paradiſus nominatur, ingens nux eſt pinea, & duo ærei

nant, Xiſti IV. æneum eſt monumentum, dormientis forma. Vtrinque virtutes. circum Theologia, Philoſophia, arteſque liberales 7. cum inſcriptione.
Opus eſt Ant. Poliloli, anno Dom. 1482.

Pontificum hic vt plurimum ſepulcrum, quos per Saturam, nulla habita temporum ratione, recenſebo prætermiſſis primis Sanctis Martyribus vt Lino, Cleto, & centum alijs

Innocentij VIII. ænæus tumulus.

Paulus II. Venetus an. 1477.

Marcellus II. Pont. Max. breuis æui fuit ſedit 22, diebus.

Pius II. natione Tuſcus, an. 1464.

Pius II. ſororis Pij II. F. an. 1503.

Iulius III. P. M. ſine inſcriptione.

Horum verò Pontificum Epitaphia carmine conſcripta leguntur.

Nicolai V. Eugenij IV.

Vrbani VI.

Hadriani primi multis verſibus.

Gregorij IV. & V. Bonifacij IX. Neapolit.

Pauli III. & æneum eſt ſepulcrum in noua Baſilica.

Innoc. IV. Vrbani VII.

Gregorij XIII. & XIV.

Petri Balbi Epiſc. Tropienſ. hominis Græce doctiſſimi ibidem tumulus & Card. dela porta.

Pontificibus enim ſummis hic locus meritò dedicatus. Laurentij tamen ſculptoris Florentini legitur:

Roma mihi tumulum tribuit, Florentia vitam:
Non alio vellet naſci, & obire loco.

Sed de ſacroſanctis 7. Vrbis Eccleſijs accurratè ſcripſerunt, ſi quis ſitim explere volet, Onuphrius Panuinius, & Attilius Serranus: ille etiam *De cœmeterijs* vrbis Romæ, ac *Stationibus*, cum Vitis Pontificum Barth. Platinæ.

Italicè verò ac diſertè Pompeius Vgonius, Theologus,

logus, & Eloquentiæ Romæ doctor, ac Cardinalis Aſcanij Columnæ bibliothecæ inſtructiſſimæ, quæ olim Gul. Sirleti Card. hominis doctiſſimi fuit, præfectus. Nos guſtum duntaxat dare, & digitum, quod aiunt, ad fontes intendere, & occupatis ac feſtinantibus gratificari ſtuduimus. Quibus ſi abundè factum ſatis, eſt cur gaudeam.

Nunc ad minores ædes ſacras, ſeu Sacella litterarum ſerie, non locorum, σὺν θεῷ tranſeamus.

CATALOGVS

SACRARVM AEDIVM VRBIS ROMÆ,

Alphabeti ſerie, Situque adſcripto: indicatis, & Epitaphijs lectu digniſſimis.

CAP. V.

Ex Laurentij Schraderi Saxonis Monumentorum Italiæ. Libro II.

S. ADrianus, templum in tribus Foris: olim fuit Saturni in foro Romano, poſtea Neruæ Imp. Inſtaurauit Io. Card. Bellajus, vt inſcriptio præfert in epiſtylijs.

S. Ægidius, in via Caſſia.

S. Agapetus, apud Baſilicam Diui Laurentij.

S. Agatha, Gothorum Eccleſia, ſub Viminali. Dianæ & Pacis imagines ex cæcamento. Pro foribus prætextati in ſubſellijs pueri ſedent. ac docentur. Diſces & *prætexta* togæ formam; qualis ferè Sacerdotum ſacrificantium.

Tumulus hic *Iani Laſcaris*, cum Epitaphio duplici Græco:

S. Agnes,

S. Agnes, in regione Parionis.

S. Agnes, in via Nomentana. Pulcrum templum, marmore incruſtatum.

Deſcenditur gradibus 32. Columnæ marmoreæ 26. Monaſterium vicinum concidit, deſertum fuit, ob aeris intemperiem: Cuius porticum Iulius Card. Sixti IV. nepos exſtruxerat. B. Agnetis corpus hic conditum anno 1141.

Proximum huic fanum B. Conſtantiæ, Conſtantini Imp. filiæ. ab Alexandro IV. conſecratum, anno 1256. Hic quoque corpora Emerentianæ, Atticæ, & Artemiæ virginum. Creditum olim Baccho ſacrũ quod in eo tumba porphyretica, cum Genijs vuas calcantibus inciſa, ſummo artificio ſpectetur. Templum eſt rotundum, quatuor, & viginti columnis marmoreis, opere muſiuo, & teſſellato, &c.

S. Albertus, in Eſquilijs.

S. Alexius, in Auentino monte, olim Herculis Victoris. *In eo Seruatur Scala ſub quandiu incognitus vixit in domo patris ſui, & cœlum aſcendit. In eo ſepelitur Io. Vincentius Card. Conzaga.*

S. Ambroſius { de maxima, in regione S. Angeli. in campo Martio, Mediolanenſium.

S. Anaſtaſia, in radicibus Palatini montis: olim Neptuni equeſtris, qui & *Conſus* dictus, quod conſiliorũ arcanorum Deus putaretur. in regione Harenulæ.

S. Anaſtaſius ad aquas Saluias, via Ardeatina.

S. Andreas de {
Columna, in regione Triuij.
Ania prope curiam Sabellorum.
Taberuola, inter Eſquilias, & Cœlium montes.
Fratris, inter Capitolium, & theatrũ Marcelli.
Scaphis, in ripa Tiberis.
Vrſis, in regione Harenulæ.

Men-

S. Andreas in { Mentuza, in radice Capitolini. / Nazareno, in regione Harenulæ. / Paliura, in Palatino. }

S. Andreas in { Portugalio, in Saburra. / Statera, in radicibus Capitolini. }

S. Andreas Trans-Tibrim, in Vaticano.

S. Angelus { in Foro boario. / in Piſcina, olim Mercurij. / in Thermis Diocl. Pius IV. P. M. B. Virgini & Angelis dedicauit, vt ſummi altaris prefert titulus diſticho. Eſtque Cartuſianorum ſedes. Hic Pius IV. tumulatur prope altare maius, cuius mandati architectura ex Thermis Bonarotam, Michaelē Angelum babet auctorem; & Bobba, Sorbellonus, Franciſc. Alciatus, Simonetta, Duca Siculus Cardd. / De Mozarella, in monte Iordano. }

S. Anna { in circo Flaminio. / Sub Viminali. }

S. Antonius { in Portugallo. / in Sclauonia, vallis Martiæ. / in Eſquilino colle; quo feſto S. Antonij iumenta omnia altare commeant, quò a morbis immunia, & lupis tuta ſint. Adiacet illi Hoſpitalis domus a Pio IV. Mediolan. P. M. inſtaurata. }

S. Apollinaris, olim Apollinis, ad turrem ſanguineam: nunc Germanicę gentis Collegium adhęret, vbi alumni pietatem cum ſtudijs imbibunt, Iulij Tertij auſpitio cœptum. *Hic prope fuit domus Antonij.*

SS. duodecim Apoſtolorum in regione Triuij. Hodie tenent ordinis D. Franciſci ſodales qui conuen-

tuales dicuntur lapis inſcriptus a Conſtantino primum ædificatum teſtatur, & ab hęreticis vaſtatum, a Pelagio & Ioanne ſummis Pont. inſtauratum. Hic ſepulcrum ſummi viri Beſſarionis Cardin. Nięęni, Epiſc. Tuſculani, & Patriarchę Conſtantinop. Petri item Saonenſis Card. tumulus & Barthol. Camerarij Beneuentani Theologi & I.C. Cornelij Muſſi Epiſcop. Botuntini, declamatoris omnium principis.

SS. Apoſtoli, 12. in Vaticano.

S. Auguſtinus, in campo Martio, eremitarum cęnobium Sodaliũ S. Auguſtini B. Monicę matris eius hic corpus quieſcit, hiſce verſibus adſcriptis.

Hic Auguſtini ſanctam venerare parentem,
Votaque fer tumulo quo iacet illa ſacro.
Quo quondam grato toti nunc Monica mundo
Succurrat, precibus præſtet opemque ſuis.

Et Card. Burdegalenſis, de hac fabrica merito Patroni, & Cad. Veralli.

S. Balbina, in Auentino. *Hic fuerunt Antonianæ Thermæ inſignes, & Palatium Licinianum.*

S. Barbara, in regione Pineę, olim Veneris theatri Pompeiani.

S. Bartholomæi, in Tranſtiberina inſula olim Iouis, vel, vt alijs placet, Æſculapij. Cœnobium hodie Sodalium Diui Franciſci. Hic Semoni Sanco Deo vetus in lapide inſcriptio.

Et D. Bartholomei Apoſtoli corpus.

S. Baſilius, ſupra forum Nerulæ.

S. Benedictus { in regione Harenulę. / trns-Tiberim. / Tagliacoſſo, prope vicum Iudęorum.

S. Bernardus, prope columnam Traiani.

in campo Martio.

in Orphæa,

S. Blaſius
- in ripa Tibris. *Olim hic Neptunni ſtabat, ædes in qua ſeruati naufragio aquarum ſolebāt pro voto, tabellas naufragium ipſum pictum habentes ponere. Reſipiſcant igi ur Nouatores, vota & inuocationes ad ſanctos deteſtantes.*
- trans-Tiberim.
- in ſcalis.
- De angelo in regione Pineæ.
- De foſſa, in regione Pontis.
- De montibus, in eſquilino.
- De Pagnotta.

S. Bibiana, in eſquilijs.

S. Bonifacius, in Auentino, *hic dicitur S. Alexius.*

S. Brigida, in regione Harenulæ.

S. Cæcilia
- trans-Tiberim, virginum ſacrarum, *Hic eſt corpus huius Virginis, & plurium Sanctorum, quod a Cardin. Paulo Emilio Sfondrato Greg. XIV. PP. ex fratre nepote, incredibili pietate, ac magnificentia fuit decoratum, & honorificentiſſime tranſlatum,*
- in campo Martio.
- in regione Amphitheatri.

S. Cæſarius, in regione Harenulæ.

S. Calixtus, in Via Aurelia.

Carthuſianorum in monte Cœlio. *dicitur Sancta Maria de Angelis.*

S. Catharina
- De Sabellis.
- in circo Flaminio.
- trans-Tiberim.
- ſub monte Tarpeio, olim Carmentæ.

S. Celſus, iuxta pontem Ælium.

S. Chryſogonus, trans-Tiberim.

Hic titulus, & ſepulcrum Hieronymi Alexandri, Mottenſis, Card. doctiſſimi: & Dauidis VVillyani,

ora-

oratoris Angliæ.
S. Clemens, in Cælio. *A Regularibus S. Ambroſii habitatur, & ibi huius ſancti corpus Veneratur, ex Cerſona Ponti tranſlatum Romam. Ibi requieſcit Vincentius Laureus Card.*
S. Conſtantia, in via Numentana, olim Bacchi fuiſſe putatur ex tumba porphyretica.
S. Cornelius, in via Appia.
S. Coſmas, & Damianus, in via ſacra, olim Romuli, & Remi.
Hic tumulus Creſcentij, & Guidonis Piſani verſibus inſcriptus legitur.
S. Coſmatus, ſub Ianiculo, olim Fortis Fortunæ.
S. Creſcentius, in via Nomentina.
S. Cyriacus, in Viminali.
S. Dioniſius, Gallicæ gentis templum.
S. Eliſabetha, in campo Martio, olim Agrippæ.
S. Equitius, prope Themas Domitij.
S. Eraſmus, in Cœlio monte.
S. Euphemia { in via Appia. / in Eſquilijs.
S. Eupolus, in via Oſtienſi.
S. Euſtatius, prope Pantheon, olim Boni euentus.
S. Felix { in valle Martia. / in Pineis.
S. Felicitas, in via Salaria.
S. Franciſcus, in pede Ianiculi.
Hic ſepulcrum Pandulphi Anguillariæ Comitis, qui ſeculum vixit, & Diui Franciſci ſe Regulæ ſenex addixerat.
S. Georgius { in Velabro. / in Specis.
S. Geruaſius.
S. Gregorius { ad caput pontis Fabricij. / in Cęlio mōte. Monaſteriū olim fuit Belgarū, & Germanorū, nunc verò Camaldulenſiū:

olim domus B. Gregorij I. Pont. Max. & in horto oſtenditur menſa, qua 12. mendicos quotidie accipere ſolitus erat vt in eius vita Ioan. Diaconus ſcribit.

Hic ſepultus eſt Card. Zomelinus Genuen. Epitaphia hic plurimorum Florentinorum: ſed & Eduardi Carni, & Roberti Vechami equitum Anglorũ, & I. Conſultorum qui ob religionem Catholicam patria pulſi, Romæ in Domino quieſcere voluerunt. Item Antonij Vallis, Barcinonenſis: & Statij cuiuſdã poetæ, quem in Virgilium ſcripſiſſe hoc Epigramma teſtatur.

Statius hic ſitus eſt, iuuenem quem Cypris ademit
Præcocem, Æneæ carmine quòd premeret.

STATIO STATIO F. DVLCISS.
CHRISTOPHORA M. PIENTISS. P.
VIXIT ANN. XXXIII.

S. Hieronymus, prope curiam Sabellam. Magna pietatis exercitia, & proximorum ſalus hic oriri cœpit, & in dies augetur Philippi Nerij, ſumma integritate viri, & diſcipulorum ſtudio, ac labore.

S. Hippolytus, ſub Quirinali.

S. Iacobus, in circo Flaminio Hiſpanicæ nationis Xenodochium eſt: Hic Tituli Hiſpanorum varij leguntur: In limine Bartholomæi Cueuæ Card. & Bernardini Cordubenſ. Pont. Marmorea viſitur effigies, & inſcriptio Petri Ciacconi presbyteri Toletani, viri poſt hominum memoriam feliciſſimi in emendandis ſcriptoribus cum ſacris, tum profanis, vt libri teſtantur. Domus hoſpitalis heres poni curauit. In columna, Victoria recepti à Catholicis Regibus regni Granatenſis, & clauis Tripolis Barbaricæ ciuitatis portæ, ſpectantur.

Bapti-

S. Ioannes
- Baptiſta, in monte Cœlio.
- Euangeliſta, ante Portam Latinam: in Cœlio, olim Dianæ.
- Colybita, in inſula, olim Æſculapij fuiſſe putatur.
- De Picoſa, ſub Quirinali.
- In Fonte, in Cœlio monte.
- In Laterano, vna ex 7. Eccleſijs, de quibus ſuprà dicere memini.
- In Dola, in Cœlio.
- In Oleo, ante portam Latinam.
- De Mercato, in regione Capitolij.
- De Malua, trans-Tiberim.
- De Pinea in regione Pineæ.

S. Ioannes, & Paulus, n Cœlio monte. Pro foribus leones duo, puerum alter, alter virum dentibus tenens: & porphyreticum ſepulcrum hic quadratum ſpectatur. *Hic fuit Curia Hoſtilia.*

S. Ioſephus, in regione Pineæ.

S. Iulianus, in Eſquilino.

S. Iuo, in cãpo Martio. *Eſt nationis Britaniæ minoris.*

S. Laurẽtius
- Prope macellum coruorum.
- In Viminali.
- in Ianiculo.
- iuxta Tiberim.
- in Lucina, olim Iunonis Lucinæ. *Ibi eſt corpus Franciſc. Gonzaghæ Card.*
- in Fontana, in valle Eſquilina. *Ibi Cliuus Virbius erat.*
- In Miranda, ad forum Romanum, olim Caſtoris.
- In Paniſperna, in Viminali colle: Hic lege Epitaphiũ Gulielmi Sirleti, Cardin. hominis linguarum, Græcæ præſertim, longè doctiſſimi. *Hic Decij Imperatoris Palatium fuit.*

In Damaſo, in regione Pineæ, vetuſtiſſima ædes, & domui incluſa, in qua hodie Pontificia Cancellaria. Epitaphium hic, & imago Annibalis Cari, Etruſca lingua deſerti, qua, & multa conſcripſit: & Iacobi Fabij Parmenſis, quem de Beneficentia ſcripſiſſe titulus ibidem refert. Item Petri Marſi, & Iulij Sadoleti, fratris Iacobi Sadoleti S. R. E. Card. qui & Pyrrhino Citrario poſuit monumentum: & Hieronymi Ferrarij Corrigienſis, aliorumque clarorũ hominum. Marmora [arcus Gordiani], ornamentis, & triumphis inſculpta ad Palatij huius Eccleſiæ ſubſtructionem fuere translata.

S. Leonardus
- In Carinis.
- Vltra Pelegrinum.
- prope ædes Dominorum de Cruce.
- in Orphæa.
- in Septa Solis.
- in Silice, in Eſquilino.
- Vetus, in Apothecis obſcuris.

S. Lucia
- in Palatio olim Apollinis Palatini.
- in Apothecis, olim Herc. Muſarum.

S. Ludouicus, prope campum Agonium, Gallorũ templum eſt, [clarorum eius gentis titulis ornatum, & Ioannis Fontaine, militis Belgæ. Contarelli, & Philiberti Nardij Card.

S. Mancilianus.

S. Maria
- Ægyptiaca, in regione Ripæ, olim Fortunæ virilis.
- De anima, in regione Parionis. Hoc Germanorum, & Belgarum elegans templum: hi etiam rem diuinam faciunt, aluntur que, & alunt inopes peregrinos Fores marmoreæ], & altaria. Imago eſt B. Virginis marmorea, hoc diſticho:

Virginitas, Partus, diſcordes tempore longo,
Virginis in gremio fœdera pacis habent.

Hic ad altaris ſummi ſiniſtram auguſtus tumulus

Hadriani VI. Pont. Max. quem illi, ſibique viuens poſuit, gratitudinis ergo, Gulielmus EnKefort, quem vnicum ille Cardinalem creauerat. Ad dextrum aræ latus Caroli Principis Cliuiæ monumentum ingentis ſumptus: qui anno ſęculari ſacro 1575. Idib. Feb. magno ſui relicto deſiderio Romæ, non ſine Gregorij XIII. P. M. pijs lacrymis in beatorum ſedes migrauit: deſcripſitque iter illius ſingulari, eruditoque libro familiaris eius Steph. Vinandus Pighius Sanctenſis Canonicus, in Hercule Prodicio. Legitur, & Titulus, Franciſci Foreſt, Montibus Hannoniæ oriūdi, & Othonis VVachtēdonck Geldri. Et Io. Andreę Antverp. & Io. Roſeti Bruxellenſis. Ceteri ferè Germani nobiles, qui ſalua tum fide atque integra, Romam religionis gratia frequentabant. In his familiam ducunt, ceteriſque antecellunt Otho Truchſes Card. Melchior Truchſes Protonotar. Marcus Fuggerus Auguſtani, & ingenio clarus Valerius Cordus Pharmacopæus inſignis, Euricij Cordi Medici, & poetæ F. Ioannes item Gropper, purpureo galero proximus, niſi mors immatura præoccupaſſet. Paulus quoque à Middelburgo, Epiſcopus Foro ſempronienſis, cuius eruditum opus *de Anno ac Temporibus, Pauline* nomine, in manibus eſt. Alexandri Iunij Antverpiani, Romę ſacri Palatij auditoris, Ioannis item Pauli Antverpiani, vt & Bartolomæi Saluęti Bononienſis I.C. prętantiſſimi, tumuli ibidem viſuntur.

S. Maria in Ara Cœli, in Capitolino olim Iouis Feretrij. Cœnobium ſodaliūm Diui Franciſci. Tumulus hic Vallenſium, & Maurinorum. Item Lucæ Gaurici Mathematici inſignis, & Flauij Blondi Foroiulienſis rerum Romanarum hiſtorici, Franciſci filij, & Angelę Blondæ neptis. Marchionis quoque Salutiarum effigies, ac Elogium; & Ioan. Bapt. Iacob; & Siluij Sabell. Cardd. Monellij, & Cribelli Cardd. & ad eam aſcenditur 120. gradibus, hęc ſacra

ædes S.P.Q.R. cui multa tribuunt quotannis, factis ex ornamentis templi Quirini. Eſtq; & videtur ara quatuor pulcherrimis exornata columnis vbi legitur a cubiculo Auguſtorum.

S.Maria Auentina, in colle Auentino, olim Bonæ Deç: Querimonia hic legitur carmine vxoris à marito crudeliter interfectæ.

S.Maria { De Cacabarijs, in regione Pineæ.
In Campo ſancto in valle Vaticani. Epitaphia hic pauca legas.

Hic Petrus tegitur, virtute, & nomine Magnus,
Expertus medio Tibure Sardiniam.
Flandria mi patria eſt prolem dedit Angela coniux:
Roma habeat cineres ſpiritus aſtra petat.

S.Maria {
in Capitolio, olim Apollinis Capitolini.
in Capella trans-Tiberim.
in Candelorio, in regione S. Angeli.
in Crypta picta, prope domum Vrſinorũ; olim Veneris Victricis.
De cælis, in vico Flaminio.
De Camini prope pontem Ælium.
De Conceptione, in monte Cœlio.
De Conſolatione, ſub rupe Tarpeia.
in Coſmedim, in Velabro, olim Herculis in ara Maxima. Hic B. Auguſtinum docuiſſe vulgo iactant. *Vide in die primo itineris.*
in Dominica, in Cœlio monte. *Hic olim manſiones Albanæ, & aqueductus Caracallæ.*
in Eſquilio, olim Iſidis, in Circo Flaminio.
De Curte, infra Capitolium.
Ad Fontem Olei.
De Gratia, olim Veſtæ, intra Capitolium, & Palatinum.

Grotta-

Grottapenia, in regione Parionis.
in Horto, trans-Tiberim.
in inſula.
in Iulia in regione Harenulæ.
De Inferno olim Iouis Statoris, in foro Romano.
De Loreto, piſtorum.
De Febribus, olim Martis, in Vaticano.

Hic ſtatua Michaelis Angeli Bonaroti ad S. Petrum, cum hoc Sancti Pazilli, qui annos 60. in Principis Apoſtolorũ Baſilica Sacris eſt operatus, epitaphio:

Bis ſex luſtra Deo famulatus Clauiger, oſſa
Condidit hic Sanctus feſſa dicata tibi.

S. Maria ſupra Mineruam, ſic dictum quòd olim Mineruæ templum fuerit, hodie Religioſorum S. Dominici ſedes eſt, & Collegium Theologicũ ab Epiſc. Chuſchæ fundatum. Sepulchrum Leonis X. Clementis VII. & Pauli IV. Summ. Pontif. videtur cum ſuis titulis. Item Capranicarum, Oliuerij, & Caroli Caraffę, Michaelis Bonelli Alexandrini Pij V. nepotis, Strotij, Maffei, Delphini, Aldobrandini, Putei, Roſatæ, Iuſtiniani, Fliſcorum Pucciorum, & multorum aliorum Cardd. & Prælatorum; Inter quos eminet Petrus Bembus ad altare ſummum, Ioannes Moronus, qui tredecies Legatus a Latere fuit, & ꝯ Concilio Tridentino præfuit, Ioannes a Turre Cremata, qui amplos redditus pro maritandis puellis in teſtamento reliquit. Vnde alio vnquam tempore Rom. Princip. ac tetius curiæ itaglorioſe apparet maieſtas, veluti in die Annunciationis B. Virg. quo hæc peragitur ſolemnitas, dum Papa ad id perſoluendũ ſummo apparatu accedit ad Mineruam. In eo templo iacent cineres Egidij Fuſcherarij Epiſc. Mutinen. qui in Concilio Trid. Luminare maius diceba-

tur, tanta morum venuſtate, & doctrinæ magnitudine polluit, Silueſtri Aldobrādini Clementis VIII. patris, Ioannis Annij Hiſtorici, plurimorumque Florentinorum, & Mafeorum, & familiæ Dominicanæ Patrum Generaliū, & D. Catherinæ Senenſis ſacrum corpus. Epitaphium, vt illa tempora erant Gulielmi Durandi Epiſ. Mimaten. qui *Diuinorum Officiorum* Rationale, & alia ad Ius pertinentia reliquit.

In hoc templo primum erecta fuit Corporis D. N. Ieſu Chriſti Societas à Thoma Stella Predicatorio, & Tabernaculum omnium primum aduinuenit Michael Angelus Bonarotus pro eo ſuper altarí conſeruando. Pro foribus templi eſt tumulus Thomæ de Vio Caietani doctiſſ. & acutiſſ. ingenij, & Thomæ Badiæ Mutin. Cardd. Sed & *Pauli Manutij* Romanorum diſertiſſimi, at ſine titulo, hic tumulus oſtenditur, qui tamen vitam multis viris, editis epiſtolis, ipſique ad eò Ciceroni à ſe illuſtrato dedit, ipſe mutus iacet ſine Elogio? Accidit idem Pompeio Magno, quem vix orbis tamen capere videbatur. Raphaeli Sanctio Vrbinati, pictori carmen ibidem poſitum legimus.

Hic ſitus eſt RAPHAEL, timuit quo ſoſpite vinci
Rerum magna parens, & moriente mori.

Et gentis Portiæ Iulij adoleſcentis hoc elegans epitaph.

Patria Roma fuit, genus Portia, nomen Iulus:
Mars puerum inſtituit, Mors iuuenem rapuit.

Maria
- De Miraculis.
- In Monte Iordano.
- Monteronis, in regione D. Euſtathij.
- Montis ſerrati, poſt campum Floræ, eſt Catalaunorum in Hiſpania.
- Monticæli, in regione Harenulæ.
- Nauicella, in monte Cœlio.
- Noua, in extremo foro Romano: olim

Solis

Solis & Lunæ. *Hic viuunt Monaci Oliuetani.*

Annunciata, eſt Collegij Sacerdotum Societatis Ieſu.

De Pace. *Eſt Domus Canonic. regularium.*

Hic Marci Muſuri Cretenſis, viri doctiſſ. tumulus ſic inſcriptus viſitur.

Muſure, ò manſure parum, properata tuliſti
Præmia, namque citò tradita, rapta citò.

Ant. Amiternus Marco Muſuro Cretenſi, exactæ diligentiæ Grammatico, & raræ felicitatis poetę poſuit.

Ibidem Iulij Saturni tumulus.

Patris eram quondam ſpes, & ſolamen Iulus:
Nunc deſiderium mortuus, & lacrymæ.

Et Capoferri, ac Mignanelli Cardd.

S. Maria
- De Palma in via Appia.
- In Pallari, prope Veliam.
- In Porticu, in regione Ripæ: Olim Saturni, & Opis. *Hic oſtenditur Saphirus quem à cœlo Angeli detulerunt imagine Beatiſſ. D. Noſtræ ornatum, Pallæ feminæ patritiæ.*
- De populo, ſub colle Hortulorum ad portam Flaminiam: Et hic obeliſcus erectus à Xiſto V. Pont. Max. Eſt Cœnobium Auguſtinianorum ſodalium; quam ædem frequentant religionis gratia, qui ad S. Sebaſtianum extra muros longiùs poſitum ire æſtu ſolis detrectant. Hic multorum Cardd. ſepulcra, & nouiter Cicadæ Albani, & Caſteleonis Cardd. extructaque ſacella pietatis ergo. Tumulus quoque Hermolai Barbari Patriarchæ Aquileienſis, ecce addito Elogio.

Bar-

Barbariem Hermoleos Latio qui depulit omnem,
Barbarus hic ſitus eſt, vtraque lingua gemit.
Vrbs Venetum vitam, mortem dedit inclyta Roma:
Non potuit naſci clariùs, atque mori.

Obijt an M. CCCC. XCIV. Maij. xxi. Vixit ann. 41.

Ibidē humi cuiuſdam felis morſu mortui diſtichon:

Hoſpes, diſce nouum mortis genus, improba feles.
Dum trahitur, digitum mordet, & intereo.

S. Maria:
- De Portugallo, in fine Suburræ.
- In Poſteruia, in regione Pontis.
- In publicolis, prope palatium Dominorum de Cruce.
- Ad Præſepe.

S. Maria Rotunda, à forma ſic dictum; olim quia Deorum omnium fanum, *Pantheon* dictum; & rotundum, ne qua de loco lis inter Deos, cùm ne Terminus quidem Ioui voluit concedere: nunc omnibus Sanctis ſacrum, & B. Virgini cœlorum reginæ. Magnificentiſſimum ſpectabis templum à M. Vipſanio Agrippa III. Coſ. conſtructum, vt inſcriptio vncialibus litteris præfert. Hoc ipſum templum, vt ideam, & exemplar perfectæ Architecturæ exhibet, explanauitque Ludouicus Demonteſius, pictor, & architectus inſignis, ſingularis libro Romæ edito, qui inſcribitur: Gallus hoſpes in vrbe. Eſt ex ſolido lapide Tiburtino, æquali cùm altitudine, tum latitudine. Tectum eſt plumbeum, & circulare, vnicum habens foramen, quod lucem præbet. Porticus ingens, columnis maximis nixa; valuæ & trabes æneæ. Ara ſumma ianuæ reſpondet. In pariete alibi caput Matris Deum cernitur. Teſtudo per quam ad tectum aſcēditur, gradus habet 150. Ad fo-

ramem

ramem tecti rurſum gradus plumbei 40. Ante templum vas ingens Numidico è marmore, supernè quadratum, infrà aluei ſimilitudine ventrem habet. Leones itidem duo, cum notis Ægyptiacis. Vas item orbiculare è lapide Numidico.

Hic Marij Rufini ſepulcrum poſitum gentilitium & Thadæi Succari pictoris egregij Epitaphium tanquam Raphaelis Vrbinatis (quem in æde B. Mariæ ſupra Mineruam ſepultum dixi) in arte æmuli.

Magna quod in magno timuit Raphaele, per æquè
THADAEO in magno pertimuit genitrix.

S. Maria {
Scala Cœli, extra portam Oſtienſem. *Decem millia martires coronam Cœli hic accipiunt. Et nomen Scala accepit, quia D. Bernardus ſæpius in hoc loco ſacrum faciendo pro mortuis, vidit animas aſcendentes in Cœlum ſcala quadam.*
De Sole ſub Tarpeio.
Spolia Chriſti, in foro Traiani.
De Strada iuxta porticũ Corinthiam & Capito lium: nunc Nominis IESV, eſtque auguſtum templum à Farneſio Card. ædificatum Religioſis profeſſis Societatis IESV, *in quo ipſe Card. quieſcit.*
Trans-Tiberina. *Hic tempore Auguſti in taberna meritoria emanauit ſons olei tempore vnius diei, qui præſagiuit Chriſtum miſericordiæ fontem cito naſciturum eſſe. Et ibi prope à S. Petro Apoſtolo erectũ fuit ſacellum Beatiſſ. Dei Genitrici, quod à multis Pontiff. ſtructuris, & ornamentis aureis, & argenteis magnificentiſſimè adauctum eſt. Sepulcrum hic magni illius Card.*

Poloni,

Poloni, & Trident. Sinodi Præfecti, acerrimique hæreticorũ flagelli STANISLAI Hoſtii Epiſ. Varmien. viſitur, & Card. Campegij, & Altoemps magni viri ad negotia peragenda.

Tranſpontina, in regione Burgi: olim Hadriani Imp. *Hic flagellantur SS. Petrus, & Paulus.*

In via lata. *Hic ſubtus eruuntur trophea, triumphaleſque imagines, & requieſcit Vitel lotius Vitellius Card. & ſunt Deo inſeruientes FF. Seruorum ord. D. Lucas hic actus Apoſtolorum ſcripſit, & D. Paulus ſuum orationis locum habuit.*

Triuij *Reſtaurata fuit à Beliſario magno duce Imp. Grecorum vt legitur in Saxo in pauimento poſito. Iacet hic Aloyſius Card. Cornelius, & degunt FF. Cruciferi.*

De vineis, in deſcenſu Tarpeij.

De Virginibus, prope porticum Antonini.

Vallicella, in regione Parionis. *Hæc à Petro Donato Cœſio Card. ibi ſepulto ampliatur, & ornatur, vbi à Philippo Nerio magni nominis, & ſanctitatis viro ponitur Congregatio Oratorij de Roma opt. mer. ex qua prodierunt Baronius, & Tauruſius Card. & cum ſit probitatis emporium, bene viuendi, diſciplinam in ipſa didicerunt Paxauicinus, Cuſanus, Sfondratus, nunc Cardd. ampliſſimi.*

S. Maria Magdalena,
- In regione columnæ.
- Infra collem Hortulorum, & Tibrim.
- *In monte Quirinali, vbi eſt Monialium domus à Magdalena Vrſi-*

Vrſina conſtructa Deo famu-lantium ſub cura FF. Prædicatorum.

S. Magutus ſeu Mautus iuxta Collegium Societatis Ieſu eſt Bergomatium, iuxtaque obeliſcus minor.

S. Marcellinus, in Cœlio.

S. Marcellus, in via Salaria.

Hic ſitus eſt Petrus Gallius, Albienſis Gallus vt Æliani interpres, ſic Byzantij deſcriptor egregius. Monumentum clienti Gregorius Card. Armeniacus egregium patronus poſuit. Obijt an. 1555. Vixit annos 65. Lege lector.

S. Marcellus, in via lata; olim Iſidis iuxta ouilia. *Colitur à FF. Seruorum inſtituti, & ſepelitur Mercurius, Dandinus, & Bonuccius Cardd.*

S. Marcus { In Inſula. *In ea eſt corpus Franc. Card. Piſani Veneti.* In Palatura.

S. Martinus, in Eſquilinus. *Fratres Carmelitani hic viuunt, & quieſcit corpus Diomedis Caraffæ Card.*

S. Martina, iuxta forum Rom. olim Martis Victoris.

S. Margarita, in radice Eſquilini.

S. Matthæus, in Eſquilino. *Regulares Cruciferi, diu hic habitarunt, vnde cum ſit in vico Patritio, in quo natus eſt Cletus Papę, & Sanctus eorum primus inſtitutor, arbitrantur ipſi eum ſuis filijs domum propriam Domino conſecratam dediſſe, vt ſancte ibi viuerent; nunc FF. Heremitani S. Auguſt. ſua vota Deo perſoluunt.*

S. Michael, { In monte Olíueti. In regione Burgi.

SS. Nereus, & Achilleus, iuxta thermas Antonini, olim Iſidis, in via Appia.

S. Nicander, in via Lauicana.

S.Nicolaus:
- In Agone, in regione pontis.
- In Archemouijs.
- De Arcionibus, ſupra Triuij regionem.
- In carcere, in regione Ripæ. *Hic eſt corpus ſecundus, & ibi prope templum Pietatis.*
- In calcaria. *Hic prope fuit porticus Corinthia.*
- De Portitoribus, in reg. Triuij.
- De Funerarijs, in radice Tarpeij.
- In Marcello Coruorum, ad Traiani columnam.
- In Matuza, olim Iunonis Matutæ.
- In Palatio.
- De Perfectis, in campo Martio.
- De Porcilibus, ad radices Quirinalis.
- In Statera.

S.Onuphrius, in Ianiculo. *Hic iacet Chriſtophorus Madruccius Card. qui obijt eodem quo natus eſt die recurrente, Ludouicus eius nepos Card. Philippi Seghæ Bonon. Card. & Torquatus Taſſus ætruſci poematis facile princeps, cuius memoriæ titulus expectatur liberalitate Cinthij Card. S. Sergij illius, & litteratorum Mœcenatis.*

S.Pancratius, in Ianiculo. Habet ſuggeſtum è nitido, & porphyretico marmore, cum teſſulis fului, viridis, & purpurei coloris: Cryptas item Martyrum ſubterraneas. *In ea ſepelitur Card. ab Eccleſia Dertonenſis, & hic prope occiſus eſt Borbonius Dei inimicus.*

S.Pantaleon, in Suburra: olim Telluris ædes.

S.Paulus in Regula, in regione Harenulæ.

S.Petrus:
- Et Marcellinus, olim Quietis.
- In Carcere, vbi olim Carcer Tullianus, cuius in Catilinæ coniuratione Salluſtius meminit.

Deo datus, in via Portuenſi.

Montorius, in Ianiculo Paruum ſed elegans templum, ac rotundum, ſignis, picturiſque egregiè ornatum. A Ferdinando Hiſpaniæ rege inſtauratum fertur: hæretque ei cœnobium Sodalium S. Franciſci regulam obſeruantium. & hoc numero nuper ann. 1597. quieuit in Domino Fr. Angelus de Pace, Hiſpanus, ſingulari. & ſanctitate vitæ, & doctrina. Scripſit enim ingens volumen in Symbolum Apoſtolorum ſepulchra hic doctiſſimorum virorum: Antonij Maſſæ Galeſij I.C. & Iulij Porgiani Nouarienſis, hominis Ciceronis imitatione clari. Monumentum hic quoque Iulij III. P. M. ſed ſine titulo, vt plerique patruo ſuo Cardinali Montio poſuiſſe affirment. Chriſti hic in cœlum aſcendentis, & Transfigurati pictura eximia viſitur, altera Card. Medices liberalitate ædi attributa anno 1523. Raphael Vrbinas aram ſummam artificioſè adornauit Dextram templi partem Chriſti flagellis cæſi imagine Fr. Sebaſtianus Vicentinus, pictor egregius illuſtrauit. *Sepelitur hic Innocentius Monte, Corneus, & Politianus Cardd.*

S. Petrus ad Vineam.

S. Petrus, quo vadis? in via Appia ſacellum rotundum, pedum 12. duplici oſtio. Hiſtoria nota, quam & B. Athanaſius, alijque commemorant. Interogante enim Petro iam fugiente, *Domine, quo vadis? Romam.* inquit, *iterum crucifigendus.* His verbis montius Apoſtolus redit, patiturque Romæ cruci capite deorſum affixus.

S. Petrus ad Vincula. Aſſeruantur enim hic catenæ, quibus Hieroſolymis alligatus Apoſtolus: laudatque concionans B. Chryſoſtomus. Hic quoque Machabæorum corpora, & pars crucis B. Andreę aſſeruantur: cuius etiam caput à Conſtantinopolitano Imp. Romano Pontifici donatum, in ædis

Diui

Diui Petri in Vaticano, altari oſtenditur. Reliquiæ in regno Neapolitano ſunt. Altare hic pulcherrimū, & portæ æneę quibus B. Petri cruciatus exprimuntur. Statua item Moyſis ducis populi Iſraelitici: ſub Iulij II. tumulo è marmore, eſt ſedentis habitu, barba promiſſa, quâ & cingitur: Opus affabrè ſculptū à Michaele Angelo Florento, ſpectatumque vt oculos paſcit, ſic animum explere nequit; licetque videas frequentius, iuuat vſque morari. In cœnobij medio Canonicorum Regularum S. Saluatoris, palma ingens eſt, & in hortis reliqua Thermarum. Titi Domus item Neronis, aliaque. Ad templi limina Votum S. Sebaſtiano perſolutum, peſtis depulſori, quæ anno 672. Vrbem populata eſt. Hic religionis ergo *ad Vincula* condi cum ſuis voluit Nicol. Cuſanus Card. Treuirenſ. vir omni genere diſciplinarum ſęculo illo antiſtans. Obijt enim an. 1464. 11. Auguſti. & Iac. Sadoletus Cardd. & Iulius II. Pont. Max. marmoreo tumulo, ſed qui titolo careat Hier. etiam Card. a Ruuere Taurini. In muro inſcriptiones aliquot antiquæ Ethnicorum, L. Tampij Martij, & ... Martiæ libertorum, & Claudij Hermogeniani Olim brij, ſed quas alij ſtudioſè collegerunt. Nicolai etiā pictoris hoc Epitaphium legas:

Qui iacet ante tuas Nicolaus, PETRE, catenas,
Hoc opus erexit, cætera marmor habet.

Vbi lauimur de monte Eſquilino infra in itinere diei tertiæ vide alia.

Ann. M. DCCC. LXV.

S. Peregrinus, poſt portam Pertuſam; vnde vico nomen eſt.

S. Petronella, in Vaticano: olim Apollinis Vaticani.

S. Philippus & Iacobus.

S. Praxedis, in Eſquilino, à Paſcali primo Pontif. Maxim. extructum, in quo columna, ad quam Chriſtus

Chriſtus flagellatus. *Romam delatus ex Oriente a Ioanne Columna Card. Hic D. Petrus habitauit.* Ad altare ſex columnæ porphyreticæ, & duæ nigricantes albis maculis diſtinctæ. Sepulcrum hic Alexandri Braccij Florentini, hominis eruditi: *Multa SS. hic venerantur corpora; & in medio eccleſiæ locus eſt craticula munitus, in quo Praxedes Martirum ſanguinem hinc, & hinc ſpongia collectum repoſuit. Iam annis* 400. *Monaci Vallis vmbroſæ Deo hic etiam famulantur.*

S. Priſca, in Auentino, olim Herculis fuit.

S. Pudentiana, in Viminali: Et lapis cruentæ hoſtiæ oſtenditur, confirmati eo miraculo Sacerdotis, de *Tranſſubſtantiatione* malè dubitantis. *Hic titulus erat Paſtoris, & eſt antiquior omnibus eccleſiis Romæ cum D. Petrum Apoſt. in eo celebraſſe primum dicitur poſt aduentum ſuum in Vrbe. Habentur in hac eccleſia SS. Mart. corpora tria millia, & puteus illorum ſanguine venerandus. FF. Dominicani pœnitentiarij pro S. Maria maiori hic degunt. Henricus Card. Caetanus, patritia, & Romana dignitate natus, multis virtutibus clarus, pro vniuerſali eccleſia feſſus, honorificentiſſime reſtaurauit, & mortuus tumulatur; iuxta quem collocari voluit mundi iubar Giorgius Card. Ratziuil Lituanus, Cracouien. Epiſc. & de fide catholica optime meritus, & ſi de patre hæretico natus cuius obitum non ſine lacrimis nuper audiuimus.*

SS. Quadraginta Martyrum, in regione Pineæ, quos pro concione B. Baſilius laudauit.

SS. Quatuor Coronati, in Cœlio.

SS. Quiricus & Iulitta, in Suburra.

S. Rochus, in Valle Martia.

S. Roſa, in circo Flaminio.

S. Rufina, trans Tiberim.

S. Sabinus, in Quirinali.

S. Sabina, in Auentino colle: Pontificum Roman. prima ſedes, & S. Dominici, eſtque Prædicatorum domicilium: lapis in medio oſtenditur, quo S. Do-

minicus fruſtra a dęmone petitus eſt. Pro foribus vr na lapidea, qua maior nulla Romæ reperitur.

Reliquiæ hic Alexandri Pont. Euentij, & Theoduli Martyrum: Sabinæ item & Seraphiæ virginũ, qui omnes Hadriani Imp. temporibus martyrio coronati anno Chriſti 133. & ab Eugenio II. hic collocati colũtur, an. 822. cuius etiam Pontificis ſepulcrum verſibus ornatũ, ſed Echoinis, vulgò Leoninis; quibus ætas illa mirum quantum ſibi indulſit, hodie ridentur à doctis. *In ea eſt corpus Bertani, & Theani Card. Et ibi malus medica plantata fuit a D. Dominico Santo Hiacyntho opem ei ferente, qua prima die quadrageſima deuota folijs, & fructibus expilatur a Romanis, Prælati imo & Summ. Pontif. pro reuerentia tanti Viri hoc munere lætantur. Hic in Italia ſui ordinis iecit fundamenta pius Pater, multas viſiones a Deo habuit, extaſes, & Angelorum apparitiones, vt ſuo habitu S. Hiacynthum induit.*

S. Sabas, in Auentino. Hic ingens videas ſepulcrum, quod Titi Veſpaſiani fuiſſe putant.

S. Saluator
- In Ærario.
- In Campo, in regione Harenulæ.
- In Iulia,
- Trans Tiberim, ad pontem.
- De Curribus, ibidem.
- De Cabarijs, in regione Pineæ.
- De Laterano, in cœlio.
- De Cupellis, in regione Columnæ.
- De Lauro, prope monte Iordanem. *Vrſinorum eſt eccleſia, & iacent Heroes Vrſini, ac Amalthei ingenio in literis præditi.*
- De Porticu, ſub rupe Tarpeia.
- In maximis; olim Iouis, Mineruæ, & Iunonis. quod M. Puluillus dicauit.

In

In Statera, olim Saturni, in Capitolio.
In Thermis, Prope Agonem.
In Regula.
In Pietate: olim Pietatis.
In Militijs.
De Pedemontis.
Trium Imaginum, in Suburra. Quod Alexandro VI. Pont. Max. Stephanus Capus ſua impenſa inſtaurauit, vt teſtatur inſcriptio.

S. Saturninus, in Quirinali.
Sanctum Sepulcrum.
S. Spiritus in Vaticano trans-Tiberim: Xenodochiũ eſt Pontificium, virorum ſenio affectorum, & morbo. *In eo eſt corpus Card. Reumani Galli.*

S. Sebaſtianus
Et Fabianus, in via Appia. Supra inter 7. Eccleſias.
In regione Euſtachij.
In Cœlio.

S. Gregorius & Bacchus, in Capitolio: olim Concordiæ.
S. Simeon, in regione Pontis.
S. Sixtus, ad infernam piſcinam, olim Honoris, & Virtutis.
Hic S. Dominicus Napuleonem quendam a mortu ſuſcitauit, multa miracula fecit, & Moniales quæ Romæ diſperſæ viuebant, iuſsu Papæ in hoc libro adunauit, ſub ſua, ſuorumq; filiorum gubernatione, quæ poſtea ob cœli intemperiem tranſlatæ ſunt in colem dictum Magnanapoli, ſub titulo Eccleſiæ S. Dominici.]

S. Stanislaus, ad pontem Ælium

S.
In Ægypto, in Vaticano:
Vngarorum templum:
De Cacabo.
Rotundus, in Cœlio, Fauni olim Germani-

Card. & Lucretiæ Rueræ Iulij II. Pont. ſororis filiæ. Ad Aram ſummam M. Antonij Mureti, viri doctiſſimi, & Eloquentiæ doctoris Romæ, & Venetijs annos 22. & pecunia cœnobium iuuit *Tumulus conſpicitur his verſibus.*

Hic Marci caros cineres Roma inclita ſeruat,
Quos patria optaſſet Gallia habere ſinu.
Stat colle Hortorum tumulus, ſtat proximus aſtris,
Qua propius puro contigit ille animo.
Tu ſacros latices lacrumans aſperge Viator,
Et dic, Heu lingua hic fulmina fracta iacent.

Item Franciſci Franchini Coſentini, Maſſæ Populoniæ (ut titulus habet) Epiſcopi, prudentis, acriſq; viri, ac venuſti poetę.

S. Trinitatis Anglorum.

In ea collegium eſt Anglorum in fide catholica perſeuerantium, & ex eo prodiere aliqui nunc Martires in cœlo ab hæreticis in Anglia occiſi, veritatem confitentes. Hic ſepelitur Card. Alanus, voluntarie extorris a patria, & laboribus diuturnis, ac lucubrationibus maceratus pro tuenda fide Catholica.

S. Trypho, apud S. Auguſtinum.

S. Valentinus, in circo Flaminio.

S. Valentinianus, in via Flaminia.

S. Vitalis, in colle Quirinali. Hodie Societatis Ieſu Sacerdotibus eius commiſſa adminiſtratio.

S. Vitus, in regione Pontis. *Iacet hic Carolus Vicecomes Card.*

S. Viuiana.

S. Xyxtus, al. Siſtus.

PALATII PONTIFICII OFFICIA, ET COLLEGIA.

CAP. VI.

OFficia & Miniſteria Pontificis multa ſunt, & ſuperat illius aulæ Magnificentia omnes Chriſtianorum Principum, & tanta eius eſt obſeruantia, vt ne Cardinales quidem, qui dignitate Regibus cõparantur, vrbe exeant, niſi petita, & habita licentia. Horum in Vrbe ſemper ad minus 40. ſi non L. ſunt. Omnes verò meo tempore 72. interdum plus minuſque iuxta Pontificis Max. arbitrium & creationem. Archiepiſcopi dein plurimi, & Epiſcoporum magnus numerus.

In familia Pontificis.

Auditores Rotæ, ſeu Pontificij iudices	12
Clerici Cameræ	7
Theſaurarius	1
Auditor Cameræ	1
Commiſſarius Cameræ	1
Magiſter ſacri Palatij Dominicanus	1
Commiſſarius generalis S.officij Dominicanus	1
Regens Cancellariæ	1
Protonotarij Apoſtolici	7
Subdiaconi	6
Acolyti	8
Secretarij Apoſtolici	8
Corrector Cancellariæ	1
Summiſta	1
De conſuetis	1

Ab-

Abbreuiatores minores	12
Cuſtos Cancellariæ	1
Secretarius Scedularum	1
Hoſtiarius Cancellariæ	1
Scriptores Apoſtolici	1
Cubicularij Apoſtolici	101
Scutiferi vel dapiferi Apoſtolici	60
Milites S. Petri	140
Milites S. Pauli.	400
Scriptores Breuium	22
Procuratores pœnitentiariæ	81
Scriptores pœnitentiariæ	24
Scriptores pœnitentiariæ	29
Collectores plumbi	104
Correctores pœnitentiariæ	11
Sollicitatores de Ianizeris	100
Collectores Archiuij	10
Scriptores Archiui	10
Magiſtri plumbi	3
Secretarij bullarum ſalariatarum	8
Regiſtratores bullarum earundem	4
Magiſtri regiſtratarum bullarum	4
Auditores Contradictarum	14
Magiſtri Speculationum.	4
Celerici regiſtri ſupplicationum	6
Notarij Cameræ Apoſtolicæ	9
Scriptores regiſtri Supplicationum	20
Notarij Auditoris Cameræ	10
Notarij Rotæ	48
Notarij Vicarij Papæ	4
Notarij gubernatoris ciuilis	11
Notarius maleficiorum	1
Notarius Cancellariæ	1
Præſidentes Ripæ	141
Portionarij	612
Curſores	19

Seruitores armorum 24
Virgæ rubeæ 16
Catenæ ſacri Palatij 21
Portæ ferreæ. 76
Equites leuis armaturę communiter 100. vel 200
Bombardarij milites vel Sclopetarij 300
Heluetij cuſtodientes portas palatij Pontificis, & quotidianas excubias agentes 200. interdũ ẽt 300

XIX SEMINARIA, ET COLLEGIA NATIONVM OMNIVM.

A Gregorio XII. Pont. Max. magno Eccleſiæ Catholicæ commodo ROMÆ Inſtituta.

CAP VI.

1 Collegium Societatis Ieſu, quo 200. aluntur, docenturque artes omnes futuro Theologo ac Sacerdoti neceſſariæ.
2 Germanicæ gentis alumnorum Pontifici anno 2.
3 Neophytorum ex Hebræorum filijs anno Pontific. 5.
3 Anglorum, qui ob fidẽ Catholicam pueri parentes, patriamque liquere ... Pont. an. 5.
4 Græcorum alumnorum Collegium, Catholicæ fidei propagandæ: templumque conſtructum. Pont. an. 6.
5 Maronitarum è monte Libano Seminarium.
6 Illyricorum Seminarium Laureti, poſt Romam translati ſunt: Pontific. anno 8.
7 Vinnenſe, in Auſtria.
8 Pragenſe in Bohemia.

9 Græ-

9	Græcenſe, in Styria.	Pontificatus an. 9.
10	Olmucenſe, in Marauia.	
11	Branſpergenſe, in Pruſſia.	
12	Muſipontanũ, in Lotharingia.	
13	Vlinenſe, in Lituania.	Pontificatus anno 11.
14	Claudiopolitanum.	
15	Funaenſe Collegiũ in Iapone.	
16	Vſaquienſis domus probationis Societatis Ieſu, in Iapone.	
18	Anzuchixamene Seminarium in Iapone.	
19	Fuldenſe Seminarium in Haſſia. Pont. anno 13.	

Romæ ſunt Collegia alia.

Climentinum à Clem. VIII.
S. Thomæ Aquin. ab Epiſc. Cuſchæ in Minerua.
S. Bonauenturæ à Sixto V. in S. Apoſtolo.
Capranitum à Card. Capran.
Nardinum.
Sapientia communis.

DE OBELISCIS ROMANIS, COLVMNIS, ET AQVÆDVCTIBVS.

CAP. VII.

OBELISCI.

Nuper Xiſti V. incredibili ſumptu, opera Dominici Fontanæ, ex agro Nouocomenſi, erecti; inſtaurati, tranſſatique, ac ſanctæ Cruci, reiectis veterum Dijs, & idolis, dedicati, ac reſerati.

1 Obe-

1 Obeliſcus Tiberij Cæſaris, nunc in area Diui Petri, in Vaticano S.Cruci conſecratus, anno 1586. Pontificatus anno 11.

2 Auguſti Cæſaris ex Ægypto aduectus è via S. Rochi tranſlatus ad S. Mariam maiorem: anno inſequenti Pontific. S. Cruce quoque impoſita, conſecratoque Obeliſco qui ſacras Ægyptiorum notas præfert.

3 Soli ſacer, è Circo maximo, vbi iacebat, ad S. Ioannem Lateranũ translatus, atque erectus, S.Cruce itidem impoſita: qui olim ſedibus auulſus, per Nilum miſſus Alexandriam eſt ab Auguſto, vt Romam exornaret; quam lateritiam à ſe repertam, relinquere ſe marmoream gloriabatur. Litteras ſeu Notas habet Hieroglyphicas inſculptas. Pont. An.3.

4 Soli quoque ab Aug. in Circo maximo dicatus, e ruinis erutus, Crucique à Xiſto dedicatus non Soli, an. Pont. 3. Chriſti 1589. translatusque incredibili ſumptu ad portã Flaminiam ante Templum B. Virg. Populi. Sunt, & alij, ſed his minores in Vrbe Obeliſci.

OBELISCI ROMAM
ex Ægypto allati.

Plures olim *Obeliſcos* Romæ quàm hodie ſpectãtur, fuiſſe ex antiquitatum Scriptoribus apparet. Multos quidem Plinius cõmemorat, qui Veſpaſiani temporibus floruit, plures Ammianus Marcellinus, qui Iuliani Imperatoris æqualis fuit, ſed plurimos P. Victor in regionibus Vrbis Romæ numerat, duos inquam, & quadraginta minores. De his legendus Bartholomæus Marlianus, Andreas Fuluius, & alij: quique noſtra memoria de *Obeliſcis* ſcripſerunt, Petrus Angelius Bargæus, Petrus Guleſinius, & Etruſca lingua Michael Mercatus. Duo Romam obeliſci Auguſto regnãte deuecti, cùm primùm ipſe Ægyptum,

deuicto

deuicto ad Actium M. Antonio, atque intercepta Cleopatra, in Senatus populiq; Rom. ius ditionemque redegiſſet. Idē P. Victor VII. numerat obeliſcos, qui poſt in Vrbem aduecti ſunt. Eorum duo in Circo maximo: vnus in campo Martio, duo in Mauſoleo Auguſti, vnus in inſula Tiberina, & vnus in Vaticano Caij, & Neronis Principum erat: de quo Plinius lib. 17. cap. 40. & in Claudio Suetonius cap. 20.

Octauus in hortis Salluſtianis fuit, qui ab æde S. Suſannæ collis Quirinalis ad portam Collinam pertinebant, totamque interiectam vallem complectebantur. Is, vt ferunt Lunæ erat conſecratus, Ægyptijsque notis inſcriptus hodieque ſpectatur.

Cęterum nauium inuſitatæ magnitudinis, quibus Romam ex Ægypto importati ſint *Obeliſci*, meminit duarum Plinius, vnius Ammianus, quæ trecentis remigibus ageretur. Nunc de ijs potiſſimum *Obeliſcis*, qui hieroglyphicis notati ſignis in Vrbe ſpectantur, dicam. Nam qui in Vaticano ad ædem S. Petri, alterque ad templum B. Virginis maioris eſt, nullas notas præferunt.

1 Qui ad Diui Ioānis in Laterano ſpectatur imagi nibus litteratis inſcriptus, primum à Fl. Conſtātino Imp. Chriſtianę fidei vindice, ſedibus euulſus ſuis, ex Ægypto per Nilum Alexandriam delatus, inde Conſtantinopolim, quæ tum noua Roma dicta, ibidem collocatus eſt: Poſt Conſtantinus eius F. Romā naui illa inuſitatæ magnitudinis (de qua iam ex Ammiano diximus trecētorum remigium fuiſſe) impoſitam per mare Romam tranſtulit, & in Circo maximo locauit. Sixtus verò V. Pont. Max. incredibili ſumptu opera vſus Dominici Fōtanæ architecti, humo effoſſam, inſtauratamque Cruci dominicę, qui antea Soli eſſet ſacer, dedicauit, poſuitque auguſto loco ante ędem Lateranam S. Ioannis (quæ olim Pontificum ſedes fuit) anno Chriſti 1588. Pontificatus vero 4.

2 Alte-

2 Alterum item *Obeliſcum* via Flaminia ad ædem B.Mariæ Populi, vt nominant, ponendum curauit, Cruce impoſita, quem Auguſtus Cęſar, deuicta Ægypto, inde aduectum & Soli cõſecratum in Circo collocarat.

3 In hortis magni Ducis Etruriæ inſcriptus *Obeliſcus*, minor tamen, viſitur, quem Tarquinio Superbo regnante in campo Martio ſtetiſſe putant.

4 Alter item minor, Capitolinus *Obeliſcus* in hortis Matthæorum Cælimontanis, quo donatus à S.P.Q.R. Chriocus Matthęus, è Capitolio tranſtulit, anno, ni fallor, 1582. ſed in eius ſummo apice paucas inſculptas imagines videas: Reliqui enim omnibus lateribus inſcripti ſunt.

5 Exiguus quoque *Obeliſcus* apparet iuxta Societatis Ieſu Collegium, è regione templi S. Maguti, quod quidam S.Bartholomæi eſſe dicunt.

6 Permagnum quoque videre eſt, Ægyptiacis plenum notis, in via Appia, ſupra S.Sebaſtiani ædem, in Circo ſeu hippodromo Antonini Caracallę Imp. iuxta monumentum Cęciliæ Metellæ qui locus vulgo à boum capitibus, *Capo di boij*. ſed humi confractus tribus partibus iacet; valde vt mirer, non eſſe Romam eadem Pont. Max. liberalitate tranſlatum atq; erectum, niſi ſi, vt fit, plura meditantem mors immatura abripuit.

Illud verò in Hieroglyphicis & Obeliſcis eſt memorabile, S. Crucis ſignum perpetuò conſpici. An quia ignari eam Ægyptij, vt Salutis Symbolum colebant? An potius quia ſic à maioribus tanquam per manus traditum acceperant? Theodoſij enim maioris Imp. iuſſu dirutis Gentium idolis tota Græcia, in Sarapidis pectore Crucis ſignum, linea alteri ad certos angulos incidente, viſum eſt. Reſponderunt Hierophantæ, ſacrorum Ægyptiorum periti, præten dere Ægyptijs ζωὴν ἐπερχομένην. *vitam venturam*:

ncu:pe

nempe futuram beatitudinem deſignabat, ad quam Chriſti in Crucem acti morte ac cruciatibus via nobis ſternitur. Sic Socrates hiſt. Eccleſiaſt. lib. 5. cap. 17. Rufinus lib. 11. c. 29. Georgius Cedrinus in Annalibus, & in Collectaneis Suidas. Cumque antea Conſtantinus verè Chriſtianus Imp. Crucis pœnam honoris gratia ſuſtuliſſet, furcamq; ſubſtituiſſet, vt Iacobus Cuiacius libris Obſeruationū ex Aurelio Victore aliiſque docet. Pet. Faber lib. 11. Semeſtrium cap. 8. Iuſtus Lipſius libro 3. de Cruce, cap. 7. & 14. & Io. Goropius Becanus lib. 6. qui Tau inſcribitur, qui multa de Cruce, vetuit & legibus Theodoſius Imp. ne Crux humi ſignata conculcaretur. Exſtat Lex, ſed eam aduerſarij, voce *humi* ſublata ad ſe impiè rapere conatur: vt in Dialogis ſacris Alanus Copus docet, & Muretus lib. 13. Variarum lect. c. 8. Idemq; Theodoſius Conſtantinopoli *Obeliſcum* erexit. Haud ſcio an Ægyptiacis notis inſcriptum: quem ſe vidiſſe Pet. Bellonius fatetur: in quem libro 4. Anthologiæ Epigrammatum Græcorum Tit. *εἰς κίονας*, hoc Epigramma legitur.

Κίονα τετράπλευρον ἀεὶ χθονὶ κείμενον ἄχθος.
  Μοῦνος ἀναστῆσαι Θευδόσιος βασιλεὺς
Τολμήσας, Πρόκλῳ ἐπεκέκλετο καὶ πόσος ἔστη
  Κίων, ἠελίοις ἐν τριάκοντα δύο.

Quod ſic Latinè reddas licet.

Pondus humi æternum, quadrata mole columnam
  Theodoſius Princeps munus vt erigere eſt
Auſus, mandauit Proclo, tantamq; columnam
  Ter decima erectam luxque ſecunda dedit.

Et hæc de *Obeliſcis* in præſens viatori ſuggeſſiſſe ſufficiat.

CO-

COLVMNÆ III.

Roſtrata C. Duilij deuictis bello Punico Cartagineнſ. in Capitolio.

Traiani, quam B. Petro, & M. Antonini Impp. quam B. Paulo Sixtus V. dedicauit ann. 1580.

Illam, vt eſt a P. Ciaconio ſuppleta, adijcere placuit.

c.bilios.m.f.coſ. aduorſum.cartacinienſeis.en. ſice
liad.rem.cerens.eceſt ANOS.cocnatos.popli.Roma
ni.artiſumad. obſedeone D.eXEMIT. LECIONeis.
cartacinienſeis . omneis. mAXIMOSQVE. MACI-
STRATOS.Lucæas.bouebos.relicteis.noVEM.CA-
STRFIS.EXFOCIONT.MACELam.mœnitam. vr-
bem pVCNANDOD. CEPET. ENQVF. EODEM.
MACeſtratod.proſpere.TEM.NAVFBOS.MARID.
CONSOL.PRIMOS.Ceſet.reſmecoſque. CLASES-
QVE.NAVALES.PRIMOS.ORNAVET. PArauet-
que. diebos IX. CVMQVE EIS. NAVEBOS. CLA-
SIS.POENICAS.OMnjs. parataſque ſVMAS. CO-
PIAS CARTAGINENSIS PRÆSENTEd. max'i-
mod. dICTATORED. OlorOM. IN. ALIOD. MA-
RID. PVCnãdod.vicet. xxx. QVE. NAueis.cepeT.
CVM. SOCIEIS:SEPTE mereſmõque. ducis. quin-
reſmOSQVE.TRIRESMOSQVE.NAVEIS.XX.de-
preſet.auro M.CAPTOM. NVMEI. φφφ DCC.
arcem TOM. CAPTOM. PRÆDA. NVMEI
cccIↄcↄ. c craue. CAPTOM.ÆS.cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ
cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ
cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ
cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ cccIↄↄↄ pondod
triompOQVE.NAVALED.PRÆDAD.POPLOM.
Romanom.donauet.captiuos.CARTACINIenſeis.
inceNVOS. Duxet. ante.curom. primoſque. cõſol.
de. ſicelEIS. claſeque. CARTacinienſeon. triompa-
uet. earom. reromerco. ſ. p. q. r. ei. hance. colum-
nam. P.

A QVÆ-

AQVÆDVCTVS.

Aquam Virginem Tiberius Cęſar induxit, Nicolaus V. Pont. inſtaurauit anno 1554. Pont. 7. vt præfert inſcriptio.

Fontem felicem de ſuo nomine ante Pōtificatum Xyſtus V. trino gurgite in Vrbem induxit. Alij Pontifices alias aquas fonteſque, & aquæductus inſtaurarunt.

DVX VIÆ

QVATRIDVO LVSTRANDIS Rom. Vrbis antiquitatibus.

CAP. VIII.

EX IAC. BOISSARDI VESVATINI. Topographia V. Rom.

DIES PRIMVS.

A Vaticano auſpicabor, in eorum potiſſimum gratiam, qui ex Hetruria Vrbem ingredientur porta Vaticana, quæ Caſtello S. Angeli adiacet. Hic *parata Quintij*, quæ alij Pincij fuiſſe autumant, hodie, *A-prata*. locus eſt amœniſſimus, quo iuuentus Romana ambulando laxare animum ſolet.

Porta Ælia, vulgò Caſtelli, ducit ad Hadriani Imp. molem; quod ſibi & Antoninis ſepulcrum extruxerat, opus amplum, ſolidum, & latericum, ſed nunc gradibus pertuſum, vt commodè habitetur, machiniſque reſiſtere queat, præſidiumque ſit

ſummo-

ſummorum Pontificum: qui eò ſe per porticus ac meatus, vulgò *Curritoria* nominant (vt obſeſſi ab hoſte tuti ſint) ſecreto conferre poſſunt; Olim Creſentius quidam per vim tenuit, & vrbem: nunc Pontificicum eſt, & *Caſtellum S. Angelis* hodie appellatur, ab angelo, vt fama eſt, Vrbem gladio propugnante. Spectaturque in apice Angeli ſtatua: Auxit, firmauitque, egregiè Alexander VI. Borgia, vt inſcriptio ad pontem teſtatur. Marmora, columnæ, & ſtatuæ in Vaticanum templum, S. Petri, Palatiumque tranſlata ſunt. Viſuntur tamen Hadriani Imp. armati ac Palladis. In conclaui ſuperiore in locellis (Itali *Niſolios* vocant) trium illuſtrium antiqua marmora conſpiciuntur. Cetera ad rem ſpectant militarem, vt machinæ quibus ter quotannis in pontif. honorem, atque Petri ac Pauli feſto, ceterorumque Apoſtolorum ignes artificiosè iaculantur.

Hic Pons Ælius, cui arx illa dominatur, ſic dictus, quod ab eodem Ælio Hadriano Imp. in ſepulcri gratiam ſit conditus. Hodie *Pons Caſtelli* dicitur. Statuæ vtrinque Principum Apoſtolorum affabrè factæ, auſpicijs Clementis VII. Pont. Cum Tiberis inundans Vrbem *pontemque* valde deformaſſet, anno huius ſeculi 30.

In ponte ſpectabis è regione Xenodochi S. Spiritus, ruinas *Pontis triumphalis*, qui collapſus eſt: itaque dictus, quod per eum triumphantis pompam in Capitolium agerent.

Burgum vocant illam Vaticani partem omnem à ponte Palatium verſus: olim Silua fuit & lucus Vaticanus ante Alexandri II. Papæ tempora in quo pyramis erat ſepulcralis P. Scipionis Africani, cuius adhuc quædam viſuntur in ea templi area, quæ Paradiſus dicitur; Nux pinea ingens ex ære æreique pauones inaurati. In Burgo palatia ædificijs illuſtria ſunt:

5 Cæſiorum *Palatium* ad S. Onuphrij portã. Eius area prima plena ſtatuis, quæ in imagine ſculptæ circumferuntur; plena inſcriptionibus: quæ libro pererudito De gente Cæſia, Romæ edito, pleræque continentur.

Hic Hippolitæ Amazonis icon, a Mich. Angelo Bonaroto, ſculptorum principe valde laudata ab artificio, ac proportione. Altera Apollinis, vt putatur. Tertia Sabinæ mulieris, nihil illa Amazonide inferior, niſi quod brachijs mutila.

In horti proximi area prima, Bacchus baſi impoſitus viſitur: in altera vas aheneum cum Fauno: in tertia Neptunus in baſi: in quarta, Apollo barbyton tenens. Hic & marmor Agrippinæ, filiæ M. Agrippæ, & Iuliæ, Auguſti Cæſ. filiæ. Pallas item armata, & Hermaphroditus. Ad dexteram Fons eſt. Vndiq; circumſtant 22. Termini marmorei, Faunus Iuppiter Hammon, Pompeius magnus. Demoſthenes, & Speuſippus Philoſophus, vt creditur ſororis Platonis filius.

Portæ obiecta eſt Roma de Dacia victa triumphãs throno inſidens, galeata, amicta, lauream manu tenens coronam: Dacia mœrentis habitu. Trophæa circum armaq; barbarica, & duo victi Reges ſemicoloſſei, è lapide Numidico. Duæ item Parcarum ſtatuæ, totidemq; Sphynges, ex eodem lapide, baſibus impoſitæ.

Proximum eſt ædificium rotundum, quod a re *Antiquarium* nominant in frõte eſt Iouis vultus porphyreticus: & hinc Othonis Imp. illius Poppææ coniugis imago.

Supra ſtatuæ 5. Palladis, Cereris, Victoriæ, Copiæ, & Dianæ. Intus eſt Somnij, vel Quetis, ſeu, vt alijs placet, Æſculapij papauer tenentis ſimulacrum. Mox Sabinæ mulieris altera imago. In porta, Iouis coloſſea facies ad ſiniſtram, ad dextram Herculis, in me-

medio eſt Palladis. Sub Hercule eſt Satyrus, cui aſtat iuuenis inflans fiſtulam ſeptemplicem: qua nihil vidi factum elaboratius, Scopæ putatur opus. Sub Ioue eſt Pyrrhi Regis Epirotarum caput galeatum: Proxima eſt Leda, malum tenens, & Cupido Ledæ, vt & Satyri, ſtatua verſatilis eſt, & abſolutiſſimi operis. Prope ſunt capita Portiæ Catonis, Iouis, Ganymedis, Dianæ, Neptuni: & antiquiſſimum ſignum Ægyptium, quod dicitur, caput Aſtaroth matris Oſiridis, vel vt alijs placet Opis, ſeu Cybeles, matris Deum.

Ad portam ſtatuæ duæ: ad læuam arietis Phryxi; è candidiſſimo marmore. Baſi inſcriptum eſt: SECVRA SIMPLICITAS: ad dextram Leo, in cuius baſi legitur. INNOXIA FORTITVDO. Iuxta eſt Heliogabalus Imp. integer, ſtolatus; In eius baſi antiqua affabre ſculpti ſacrificantium ritus & habitus. Supra eſt Imperatoris imago triumphalis, curru quadriiugo vecta. Ibidem eſt ſimia ex Ætiopico lapide, qualis ab Ægyptijs adorabatur.

In cœnaculo Bacchi caput è rubro lapide, & ſupra Neptunus quadriga vectus, & Pomona dea bis ibi ſpectatur.

Muſæum Card. magnificum; cuius pauimentum vermiculatum: ſedes teſſellatæ.

Viſuntur hic capita illuſtrium Romanorum:

Scipionis Africani	M. Catonis
M. Antonij III. Viri	C. Iulij Cæſaris
Septimij Seueri.	L. Syllæ
C. Neronis	Iuliæ Mammeæ.

M. Antonin. Caracallæ, Hadriani, Macrini, Cleopatræ, Fauſtinæ, & Sabinę matronæ. Bibliotheca librorum antiquorum, & recentium. In interiori conclaui gemmæ, lapides pretioſi omnis generis, artificio potius ſculpturæ, quam materia commendatæ. Iuxta eſt Scipio Naſica, M. Brutus, Hadrianus Imp. Cupido dormiens, & puer anſeris guttur, gemina con-

ſtringens manu. aliaq; ab artificibus laudata monumenta. Vt vel huius vnius palatij cauſa Romam quis antiquitatis amans (vt cetera deſint omnia, quę ſunt plurima) proficiſci debeat.

PALATIVM PONTIFICIS.

In edito Vaticani loco ſitu longè auguſtiſſimum, quale Pontifices decet Maximos: qui relicta Lateranea ſede ob amœnitatem loci & ſalubritatem huc comigrarunt. Opidum potius dixeris, adeò amplum eſt, quam domum: Nos ad Antiquitatem quę ſpectāt dumtaxat hic perſequemur.

Sacellum hic Xyſti, quod ampliſſimum ęquat templum, quò ſede vacante conueniūt Cardinales creando Pontifici Maximo, & *Conclaue* vulgò nominant. In ſacello, Dei iudicium ſupra altare depictum viſitur cum ſtupore mortalium, etiam ſummorum pictorum. Opus eſt magni illius Michaelis Angeli, toto orbe vel illo opere celeberrimi, qui & vicinum *Paulinum* ſacellum, ſed longè illo minus depinxit. Certè Iudicij extremi pictura ſæpius in ęs inciſa exemplar ac typus eſt pictorum; hominum ſitu vario mirificè commendatur, ac ſymmetria.

Horti hic ſunt, qui ab amœnitate hodie *Beluedere* appellantur. In vnius hortuli periſtylio, area media varijs exoticis conſita arboribus: Hinc Tiberis ſpectatur: innititur enim lupę lactanti puerulos Romulum, & Remum: illinc Nilus eſt, cui Sphynx ſubiacet: circumquaque ludentes pueruli 17. cubitorum altitudinem, quibus excreſcit fluuius, deſignantes, auctore Plinio. In baſi ſculpti Hippopotami, & Crocodili Nilo proprię animantes. Repertum hoc monumentum olim ad templum S. Stephani di Caco: & pictum ęreis typis eſt in manibus.

In periſtylio Laruę marmoreę ſingularis artificij 13. viſuntur.

In loculis, ſeu repoſitorijs, quæ Nicchi ab Italis vocari diximus, eſt à tergo Nili Antinous è marmore candidiſſimo, artificio mirabili; qualem Hadrianus Imp. fieri iuſſerit; qui mortuo diuinos honores, ſacerdotes, templaq; decreuerit, & vrbem eius nomine in Ægypto condiderit.

Ad dexteram illi Arnus fluuij habitu eſt, hominis iacentis, vrnamque effundentis: ad læuam Cleopatra eſt, dexterę innixa.

2 In ſecundo loculo Venus Erycina eſt è balneo prodiens, pudica tamen, &c.

3 Alio loculo, eadem cum Cupidine colludens, cui inſcriptum; VENERI FELICI SACRVM SALVSTIA HELPIS DD. Iuxta eſt Bacchus, brachijs mutilus, & *Hercules* ille, licet truncus, vſq; eo tamen à Michaele Angelo prędicatus, vt omnium ſignorum quæ Romæ ſunt, abſolutiſſimum eſſe dixerit. Artificis Apollonij nomen hic inſcriptum; ΑΠΟΛΛΩΝΙΟC ΝΕCΤΟΡΟC. ΑΘΗΝΑΙΟC. ΕΠΟΙΕΙ. pendente nimirum titulo, *Faciebat* vt Plinius in præfat. Natur. hiſt. de artificibus teſtatur, & Baſilius Magn. orat. ad iuuenes. Iuxta eſt mulieris truncus, & Mercurij. Hic, & arca marmorea, cui inſculpta eſt Meleagri venatio, opere muſiuo; quæ tabula reperta eſt in vinea Vaticana Pontificis.

4 Quarto loculo eſt Commodi Imp. ſtatua, *Herculis* habitu & forma: quo ſe nomine vocari, & efformari iuſſerat, vt hiſtorici Græci, Latiniq; teſtantur. Brachio puerum tenet, cuius imprudentia, deiectis è feneſtra pugillaribus, quib. coniuratorum nomina prodebantur, cæſus eſt, &c.

5 Quinto loculo Apollo eſt Pythius, cui ſe implicat ſquamoſus ſerpens; Palleolum geſtat brachio, cetera nudus; pharetram geſtat, & arcum.

6 Sexto loco eſt Laocoon, cum duobus filijs, quos

quos gemini dracones flexuoſis gyris implicant, vt à Marone 11. Æneid. deſcribitur. Opus eſt omnium, quæ toto orbe ſpectantur, abſolutiſſimum, quodq; Michael Angelus *artis miraculum* vocare non dubitauit; & ante illum C. Plinius, qui factum eſſe aſſerit ab Ageſandro, Polydoro, & Athenodoro ſculptoribus Rhodijs ſui ſæculi celeberrimis, ſeruatumq; ait in Titi Veſpaſiani palatio. Inuentum autem in Carinis ad aquarum receptaculum, quæ vulgò *Sette ſale* dicuntur: In proximo cænaculo Cleopatræ eſt morientis ſtatua, ea arte perfecta, vt per veſtes tenuiſſimas è marmore factas, corporis forma numeris omnibus abſoluta appareat. Ibidem labrum eſt marmoreum, ex varijs lapidum precioſorum generibus, cuius æſtimari precium non poteſt, nihilq; par alibi viſum. Effoſſum olim è Titi Veſpaſiani Thermis; dignum vas, quo tantus Imperator lauaretur.

Proximè ſpectatur Mercurius, & Cybele, vertice turrita, cui aſtat Leo, & Atis, adnixus pinui, ex qua pendet fiſtula, & cymbalum. Hic & fons ruſticus, in quo Dij, & monſtra marina expreſſa. Dici non poteſt quam ſpectantibus voluptatem admirationemq; ad ſtuporem adferant vniuerſa. Hic, & effigies Principum variorum: in his Pauli III. P. M. & Caroli V. Imper. Aug. Michaelis Angeli manu depictæ. Ad Heluetiorum ſtationem marmorea ſtatua vnius è Curiatijs, opus egregium. Plures vidi pugnantium habitu apud ſculptorem Odoardi Farneſij Card. ampliſſimi.

In aula Conſtantiniana (vt reliqua omittam, ſunt enim innumerabilia) picturæ ſunt ſummorum artificum, vt eius Imp. pugna ad pontem Muluium cum Maxentio, partaq; victoria: opus Raphaelis Sanctij Vrbinatis, cuius tumulo inſcriptum fuit illo ſoſpite Naturam nec vinci, nec mori potuiſſe: quod Elogium alij Michaeli Angelo tribuunt.

Palatium hoc Pontificium a Nicolao III. P. M. inchoatum, auctum poſt ab alijs: perfectum a Iulio II. & Leone X. Tandem ædificijs illuſtrata picturiſque a Xyſto V. vt machina cælo aſſurgere pendereq; videatur, *& a Clemente VIII. nunc regnante.*

DE TEMPLO S. PETRI VATICANO, & Bibliotheca auguſta.

QVia ſupra dicere me memini, cum de 7. Vrbis Eccleſijs, quæ maximè indies Religionis ergo frequentantur, agerem; deque Romæ mirandis, nihil attinet hic referre.

Templo S. Petri adiacet ſacellum S. Petronellæ, quod fuit olim Apollini ſacrum, vt S. Mariæ in Febre, olim Marti.

In magna templi area Obeliſcus integer ex lapide ophite erectus eſt auſpicijs ſumptuq; Xyſti V. è Circo Neronis, ad ſiniſtrum templi Vaticani latus, anno 1586. opera Dominici Fontanæ architecti Comêſis. Incertum maiore arte an audacia in tanta mole trãſferenda. Eſt enim altitudo pedum 170. præter baſim, quæ continet 37. Obeliſcis in inferiore parte latitudo eſt pedum 12. in ſuperiore verò octo. Põdus eius ſine baſi librarum eſt 956148. Inſtrumenta omnia decies centena millia, quadraginta duo millia, octingentas, & viginti quattuor libras æquabant. Res noſtro ſæculo ſtupenda, & cum antiquis comparanda, niſi ſi, vt fit, præſentia faſtidimus, & aliena plus æquo miramur.

Circus, & Naumachia Neronis non procul hinc, in quibus & ludi nauales exhibebantur, & Martyres crudeli ſupplicio, Chriſtum profeſſi, feris obijciebantur. Sed vicit piſcatorum conſtantia, vt victa idolatria templum ibidem Deo Opt. Max. poſt ſit conditum longè auguſtiſſimum.

Portæ Burgi numerantur quinque.
Prima, Aelia, ad Caſtellum S. Angeli.
2 S. Petri, ſub hortis Pontificijs.
3 Pertuſa, in editiore collis parte.
4 Palatio Cæſiano Vicina.
5 Triumphalis, nunc S. Spiritus.

Ad hanc Borbonius ictu glandis plumbei perijt, & per eam vrbs capta eſt.

Xenodochiũ S. Spiritus primũ ab Innocentio III. conditum, poſt ædificijs auctum a Xyſto IV. vbi peregrini ægroti libenter accipiuntur, tractanturq; verè Chriſtianè medicorum ſumma cura, & hominum: vt & ciues ibi qui familiam non habent, ſuo ære libenter curentur. Honeſti etiam Pontificis clientes ad inopiam redacti.

IANICVLVM.

Circus Iulij Cæſaris ſub Ianiculo fuit. Eius ruinæ in vineis ad templum S. Onuphrij, ſed ſolo æquatum. Mons hic extenditur a S. Onuphrij templo vſque ad Tranſtiberinam Vrbis portam; quam nunc *Ripam* vocant, vbi erat Naumachia.

Hic ruinæ perexiguæ ſepulcri Numæ Pompilij oſtenduntur, non tamen ſatis dignæ regio ſepulcro, niſi quod luxus primis illis temporibus nondum Vrbem inuaſerat.

Mons aureus, ſic dictus a ſcintillãte colore aureo ſobulo, in quo ædes S. Petri eſt. Rotundum, illi, Dorica ſtructura, adiacet Sibyllæ Tiburtinæ creditum ſacellum, quale illud, quod Tibure videtur. In illius altari ſummo pictura Chriſti transfigurati videtur, opus Raphaelis Vrbinatis Chriſti item flagellis cæſi Bartholomæi Parmenſis penicillo expreſſa. Sepulcrum item Iulij III. Pont. Max. quod ſibi viuens ſtatuit, iacet tamen in Vaticano, loco humili.

Porta S. Pancratij, Olim Aureliana dicta, ſeu Septimiana, vt a Septimio Seuero inſtaurata, ad quam & aram, & Thermas extruxit. Extra portam exſtat *Aquaductus* non altus, opere per rhombos diſtincto. Per hunc aquas ex Alſetino lacu in Thermas illas & Philippi, & in Naumachiam Auguſti fluebant.

Vbi hodie templum S. Mariæ Tranſtiberinæ, *Meritoria* Romanorum fuiſſe putantur, vbi veterani & exauctorati, qui merere amplius non poſſent viuerent, ſeque curarent ſenes. Morbidis etiam vicinum erat Æſculapij fanum, cui vt ſalutis Deo ſacrificabant.

Naumachia, locus erat bello, & claſſi inſtruendæ, qualis hodie apud Venetos *Arſenale*, inſtrumentis nauticis, nauibuſque fabricandis locus. Hodie dicitur *à Ripa*: quò nauigia per Oſtiam in vrbem inuehuntur.

Pons Aurelius, ſeu Ianiculus regionem Tranſtiberinam Vrbi iungit. Olim Marmoreus dictus. Poſt bellis ciuilibus fractus, *Ponte torto*, vocatus. Tandem a Xiſto III. P.M. in eam inſtauratus magnificentiam, *Ponte Xyſto* nominatur. E regione Naumachię reliquiæ Pontis ſublicij conſpiciuntur: qui dum bello Hetruſco a Rom. abrumpitur, hoſtium impetum Horatius Cocles ſolus ſuſtinuit. Æmilius Lepidus lapideum poſt fecerat: ex quo Eleogabalus Imp. monſtrum hominis, in Tiberim ſaxo ad collum alligato, præcipitatus eſt.

Non procul inde *Prata mutia*, quæ mutio Scæuolæ data ob egregium facinus coram Porſena Hetruſcorum Rege.

Turres duæ ad portum Ripæ à Leone IV. exedificatæ, ad arcendas Saracenorum incurſiones qui Oſtia in Tiberim inuehebantur. Qua tempeſtate burgum Leonina ciuitas dicta: auxit muniuitque Alexander VI. Burgia, qui & ex Hadriani mole arcem

mu-

munitiſſimam fecit; turribus & vallis adiectis, & meatu.

Inſula Tranſtiberina Tarquinij Superbi temporibus nata creditur è ſegetibus & ſordibus, non admodum lata, ſed ſtadijs duobus longa. Æſculapio cur olim ſacra Romanæ hiſtoriæ referũt, & ſcriptor de viris illuſtribus, cap. 22. Templum hodie S. Bartolomæo dedicatum eſt. Nauis illius forma lapidea, qua ſerpens Epidaurius aduectus Romam, in fine inſulæ apparet, Tiberis eluuione nuper detecta.

In hortis Farneſij Card. Tranſtiberinis, ſpectatu digna duplex Venus marmorea: altera concham manu tenens, & pueri inuerſis palliolis. Monnmenta item ſeu pilæ, variæ, in quibus figuræ variæ hominum, leonum, mulierum, nouem Muſarum, Bacchãtium, Satyrorum, Sileni ebrij, puerorum vuas geſtantium. Tabula marmorea, quæ faſces & ſecures Conſulares exhibet. Columna fracta cum Græca inſcriptione memorabili, Tibure aduecta, vel, vt alij, Hieroſolymis in Italiam tranſlata.

Pons Ceſtius ſiue Eſquilinus Tranſtiberinam regionem cum inſula coniungit, a Valentiniano & valente Impp. Inſtauratus, vt inſcriptio teſtatur. Hodie pons S. Bartholomæi a vicino templo, quod olim Æſculapij fuiſſe diximus. Eſt, & ibidem B. Ioannis Baptiſtæ templum, olim fuit Iouis. Fauni quoque in ſuperiore inſulæ parte, Tiberis inundatione funditus ferè euerſum. Ruinæ ingentes adhuc apparent.

Pons Fabricius, qui & Tarpeius, inſulam vrbi cõiungit, è regione Theatri Marcelli. Hodie *Pons quatuor capitum* dictus, ab Hermis marmoreis quadrifontibus hic erectis. Sacella Solis & Lunæ vtrinque poſita ſunt.

Theatrum Marcelli ad põtem Fabricium ab Octauiano Auguſt. in honorem Marcelli Octauiæ ſororis

roris filij extructum: Hodie Sabellorum ædes occupant. Olim octoginta millium hominum capax fuit: cui Theatro Octauia Marcelli mater Bibliothecam libris omnium diſciplinarum inſtructiſſimam honoris gratia adiuxit. *Porticum quoque Octauiani* (cuius pars iuxta Theatrum Marcelli adhuc ſupereſt, vbi fabri ferrarij habent officinas) in eiuſdem ſororis honorem idem Auguſtus fecit: & inter ſtatuas fuit Satyrus, Praxitelis opus, & nouem Muſæ, Timarchitidæ: quarum duæ hodie in hortis Carpenſibus: & Iunonis ſimulacrum, quod eſt in vinea Iulij III. Pōt. Max. ad viam Flaminiam. Ad porticum Spei templū Germanicus Cæſar adiecerat, ad forum olitorium, qui locus hodie *Piazza Montanara*: cui iunctum Auroræ fanum, Romanis celebre, hodie ne veſtigium quidem reliquum.

In ſabellorum domo, quæ eſt in theatro Marcelli, in tabula marmorea ſculptus leo, cum tribus ad pugnam armatis, variaque marmora. In hortis pilæ diuerſæ, in quibus Herculis labores. Imagines viriles, & mercurij fragmenta.

S. Nicolaus in carcere, olim carceres plebis erant vbi & Pietati ædem M. Attilius Glabrio, quod filia ibi parentem lacte aluiſſet, dedicauit teſte Val. Maximo.

S. Andreas in Mentuza, fanum fuit Iunonis Matutæ a C. Cornelio Conſ. ſacratum ſub Capitolio.

Pons S. Mariæ Tranſtiberinæ, ſeu Mariæ Ægyptiacę, a vicina ęde ſacra, ruptus apparet: olim *Senatorius* dictus & *Palatinus*; quòd Senatores per eum ad conſulendos libros Sibyllinos in Ianiculum religioſè graderentur & in Palatium ad Imperatorum ędes redirent.

Pilati domus, quam hic vulgò fabulantur, lauacra potius ſeu ſudatoria Laconica, ex crebris caminorum in pariete figuris videntur. Forum olitorium,

hodie

hodie eſt *Piazza Montanara*. Ibidem ara Carmentæ, quam in honorem Nicoſtratæ matris Euander erexerat.

S. Mariæ Ægyptiacæ templum, longo vtrimque columnarum ordine, olim Fortunæ virilis fuit, vel vt alijs placet, Pudicitiæ matronalis delubrum: Quæ de Bucca Veritatis vulgus fabulatur, Siculis gerris nugiſque vaniora ſunt: Qui lapis ad Scholam Græcam oſtenditur, vt plures alij Romæ, ad ſtillicidia potius, aquarumque receptacula pertinet.

In domo Gregorij Serlupi ad S. Angelum in Peſcaria, caput eſt Veſpaſiani Imp. Coloſſeum, è candidiſ. marmore, quo nihil Romæ extat abſolutius: In propinqua domo Gentilis Delphinij multa illuſtrium capita; L. Veri & M. Aurelij iuuenis, Bacchi: pueri ſuauiter ridentis, aliaque ſex: Vrnæ item, & tabulæ variæ ſunt.

Aſylum fuiſſe putant à Sancta Maria Ægyptiaca. Schola Græca, ad Tiberim: vbi Miſericordiæ ædes fuerit. Alij in Capitolio Aſylum collocant, ab Auguſto Cæſare, vt ſcelerum occaſionem ſublatum.

S. Stephanus rotundus, à figura orbiculari è regione Beatæ Mariæ Ægyptiacæ: olim Ara Veſtæ fuit, a Numa Pompilio ad Aſylum erecta. Columnis Corinthiaci operis vndique fulcitur, & foramine in fornice lumen, vt, & Pantheon, admittit.

Rupes Tarpeia in extrema Capitolij parte quæ ſpectat hanc Veſtæ aram. Ex hac Manlius regni affectati reus ex S. C. præcipitatus eſt.

Domus Ouidij hic oſtenditur in ruinis ad templum S. Maria della Conſolatione. Alij ponunt in vico Iugario ad portam Carmentalem. Veſtæ templum a Romulo condita iam Vrbe extructum,

inter Capitolium & Palatinum, vbi templum *S. Mariæ della Grace* (alij volunt S. Mariæ Conſolationis) Hic Veſtales ignem perpetuum ſeruabant: & Palladium, ab Ænea ex Ilio allatum in Italiam cum Penatibus Dijs. Incenſo templo in Veliam tranſlatum eſt ſimulacrum, vbi nunc templum S. Andreæ in Pallara.

Forum Boarium, olim dictum, ſiue quòd boues ibi venderentur, ſiue quòd Euander, ob receptos Geryonis boues, interfectoſque locum illum conſecrarit. Hic ad S. Georgium in Velabro, elegans ſpectatur, Arcus, Septimio Seuero Aug. & M. Aurelio Impp. ab argentarijs, & negotiatoribus poſitus: ſacrificantium figuris inſignitus, cum inſcriptione eleganti. IMP. CÆS. L. SEPTIMIO SEVERO PIO PERTINACI AVG. &c. quam Antiquarij deſcriptam dabunt.

Templum Iani quadriformis Arcui adiacet: quadratum, & totidem ampliſſimæ portæ; ſuperius 12. receptacula, quibus totidē menſium ſimulacra olim recondita fuiſſe opinantur. Illi Deo Romani ſacrificabant vt ſacrificiorum principi, qui idem & *Vertumnus* ſit dictus. Multa Romæ Iano templa dedicata. Ad portam Carmentalem iuxta Theatrum Marcelli, Numa extruxit portis duabus: quæ belli temporibus patebant; Pacis verò claudebantur. Ter id verè accidiſſe ferunt Hiſtorici. Primùm à Numa conditore: iterum à T. Manlio Coſ. tertiùm ab Aug. Cæſare poſt bellum Actiacum, Suetonius & Sex. Victor, Neronem quoque (ſed dicis fortaſſe gratia) clauſiſſe ſcribunt. Sunt in manibus nummi, in quorum parte auerſa cuſum legitur, PACE POPVLO RO. VTIQ. PARTA IANVM CLVSIT. Hodie S. Catharinæ ſacrum eſt, nō procul à S. Maria dell'Anima.

Velabri ædes, vbi hodie S. Georgius in Velabro dictus; ſiue à velatura ſic dictus, ſiue à vectura;

Naulum

Naulum enim illic ſoluere Tiberi inundante, qui ad Auentinum tranſirent, & lintribus in aliam ripam tranſuehi cogebantur.

S. Maria in Coſmedin, hodie *Schola Græca* dicta, fortè à verè Græca, ſiue quòd Græcorum olim fuerit. S. Auguſtinum ibi docuiſſe fabulantur, vt & quæ de Bucca veritatis nugātur, lapidi pertuſo facie inſcupta. Huic obiacebat Tiberim verſus Herculis Victoris templum, hodieque apparet ædificium forma rotundum, dirutum fuit à Xiſto IV. P. M. Muſicę non intrabant, quod ſic Myagrum deum rogaſſet, neque canes, quòd clauam foribus appendiſſet: neque ſerui aut liberti, ſed tantùm liberi, & ingenui ingrediebantur. Tanta in veneratione antiquitus illę fuit, ſi credere fas eſt.

Spectatum admiſſi riſum teneatis amici?

Ara ibidem Maxima ab Hercule erecta, & Æmilius iuxtà Pudicitiæ Patriciæ fanum poſuit: vt in vico longo Pudicitia Plebeia Virginia, quòd ex illo pulſa eſſet, quia nobilis cùm eſſet plebeio viro nupſiſſet. Neutrius hodie nec vola, nec veſtigium reperitur.

Auentinus mons olim infauſtus infelici augurio Remi cum Romulo contendentis, ibidemque vt regni conhortis occaſi. Ancus Martius Romanorum rex IV. Sabinis habitandum conceſſit: Alij ſub Claudio Imp. primùm habitari cœpiſſe ſcribunt. Nomen hodieque retinet.

S. Sabinæ templum, in Auentini vertice olim Dianæ idem Ancus rex conſtituit, vel vt alij volunt, Seruius Tullius, ſextus Rom. rex: qui, vt ſerua corniculariа natus, ſeruis omnibus ibi Auguſti Idibus quotannis diem feſtum inſtituerit. *Hic Honorius IV. habitauit, & Pius V. aliqua ædificia fecit, quem imitatus eſt Hieronymus Bernerius Card. Aſcali Ord. Præd. magna liberalitate, & erga ſuos olim fratres beneficientia.*

S. Mariæ

S.Mariæ Auentinæ, delubrũ olim fuit Bonæ Deæ, ad Dianæ, à Claudia Veſtali in Faunæ honorem, ſororis Fauni Latinorũ regis ædificatum, & inter Deas relata eſt.

Iuxtà Iulij Cæſaris domus erat, cuius vxore Calpurnia ad nocturna ſacra Bonæ Deæ profecta, Clodius amore captus, vt potiretur, muliebri habitu eſt ingreſſus, deprehenſuſque ab ancilla: Plutarch. & Aſconius.

Thermæ in Auentino triplices.

1 Decianæ, à Decio Imp. conſtructæ, quarum ingentes ruinæ ad ædem S. Priſcæ, quæ olim Herculis fuit.

2 Varianæ his adiacent: hodie ad S. Alexium, murorum, & arcuum magnæ reliquiæ Tiberi imminent.

3 Traiani, cum palatio, in vltima parte Auentini. Ruinæ ſunt ad Farneſianam vrbis munitionem Pauli III.P.M. & portam Tergeminam in vinea Franciſci Albertini ciuis Romani.

Iuxta S.Mariæ Auentinæ templum Vinea eſt Valerij della Croce, in qua Conſularis ſtatua duplex, ſed altera minor, aliæque, ſed quarum ignorantur nomina.

Remoria via, nomen hodie apud Romanos retinet, ſic à Remo dicta, infeliciter auſpicante, cæſoq; ibidem à Celere rutro, Romuli iuſſu, & ſepulto. Ducit à circo maximo per Auentini dorſum rectà ad mollem illam Pauli tertij Pont. Max. qua Vrbem munijt.

Spelunca Caci, de quo in Herculis fabulis, rupes eſt aſpera, & exeſa, è regione templi illius. Ibidem & Herculi templum extructum.

Furcę Gemoniæ nõ procul inde, vbi facinoroſi vncis tracti immaniter trucidabãtur: vt Veſpaſiani iuſſu Vitellus Imp. quòd Sabinum eius fratrẽ necaſſet.

Porta Tergemina, antiquiſſima, opere latericio, tota ferè apparet ad radices Auētini, iuxta Tiberim, ad vineas quæ Traiani Thermis adiacent. Nomen illi à trigeminis fratribus Horatijs, qui ea egreſſi, vt cum trigeminis Curiacijs Albanis pro patriæ libertate dimicarent. Quibus cęſis, ac duobus fratribus amiſſis, ouans Horatius Vrbem intrauit.

Horrea populi Rom. à Diocletiano Imp. inſtaurata & aucta, eius nomen ſumpſerunt. inter Tiberim ſunt & montem Teſtaceum, centum & quinquaginta cellis conſpicua. Horum ruinæ inſtar arcis adhuc extant in vinea Iulij Cæſarini Patricij Romani.

Mons Teſtaceus vicinus, ex vaſta fictilium vaſorũ congerie creuit. Quidam putant figulos vrbis eò teſtas omnes proijcere ſolitos, ne Tibris fluuius rurſus ijs impediretur: Ambitu duo millia paſſuum continet, altitudine verò 160. pedes. Ridicula eorum opinio, qui è vaſis quibus tributa exteræ gentes Romanis ferrent, coaluiſſe fabulantur. Spacium id omne, quod mons ille complectitur, Circus Olympicus eſt dictus: vt non ſit veriſimile, locum, qui Romanæ iuuentuti exercendæ, curſu, equis, quadrigis, luctaq; eſſet deſtinatus, fornacum excrementis excipiendis datum: cùm figuli Tiberis ripam habitarent.

C. Ceſtij Pyramis Septemviri Epulonum, integra ad portam Oſtienſem conſpicitur, vrbis mœnibus incluſa: ſaxis ingentibus marmoris candidi, ac quadratis. Et licet inſcriptio C. Ceſtij nomen præferat, commune Epulonum omnium ſepulcrum quidam faciunt: qui curam gerebant feſtorum conuiuiorum, & ſolemnium in honorem Deorum, ſacrificiorum.

Porta Oſtienſis, ſeu Diui Pauli, ab Anco Martio ædificata; ducit enim ad Oſtiam, & ad Apoſtoli ædẽ ſacram, vnam e 7. maximè frequentatis. Quod templum columnarum quatuor ordinibus nititur; quæ marmoreæ partim Dorico & Corinthio opere conſtant,

ſtant, partim Attico & Ionico; Nullum Romæ templum plures habet columnas, vel exquiſitiùs excultum. Aduecta autem hæc omnia è duplici portu Oſtienſi Neroniano, & Antoniniano, qui magnificentiſſimis erant ſcripturis ornati.

Aliud vltra ſacellum antiquum vulgò *Tre fontane* occurrit, per pontem ad læuam, relicta via Oſtienſi ad Tiberim. In porticu porphyreticæ ſunt colũnæ, rubri ac cinericij coloris. Trium fontium ſcaturigines intus viſuntur, quarum aquæ ſacræ habentur, morboſque depellere creduntur. Hic enim B. Paulum ſub Nerone capite truncatum tradunt.

Hæc die primo diligenter luſtraſſe ſufficiat.

ITINERIS ROMANI dies ſecundus.

EX Burgo per Ælium ſeu Caſtelli pontem Vrbem ingredienti biuium occurret. Ad dextram Tiberim verſus via Iulia eſt, hodie, *Strada Iulia:* vbi domus Bernardi Alberichi, cuius in hortulo M. Catonis caput, & Leo inhians equo, qualem & in Capitolio videas: In ædibus Cenoli ſtatuæ plurimæ ſupra in conclaui. In altero vico, vulgo *Banco*, in ædibus Card. Sfortia varia monumenta, & bibliotheca Græcorum librorum calamo exaratorum. In domo Bindi Altoniti, in cubiculo, concinno ordine videntur, effigies Veſpaſiani,

Mutij Scæuolæ.
Auguſti Cæſaris.
Antonini Caracallæ.
Iulij Cæſaris.
Galeriæ Fauſtinæ.
Opilij Macrini.
Marij ſepties Conſulis.
Satyrorum elegantium.

Cupido item lupum tenens, & Autumnus, aliaq́; ſigna marmorea, picturæq́ue recentes.

Palatium Card. S. Floræ admiranda multa continet, ſed communia omnibus perſequi nolim.

Pauli Iordani in monte Iordani palatium varia oſtendit cum noui, tum antiqui operis monumenta.

In extremo Parionis vico Paſquini ſtatua, in Vrbe decantata (famoſis olim onuſta libellis, nũc prohibitis ſeuerè edicto Pontificum) & toto orbe nota. Quædam Alexandri Magni fuiſſe, alij Herculis: neutri ſatis firmo augmento, aſſerant; certè artificis eſt non vulgaris.

Antonius verò Tibaldeus Ferrarienſis vir magna veneratione & litteris conſpicuus de hac figura narrabat.

Romæ veſtiarius olim fuit, ſui quidem opificij ſanè peritus, nomine Paſquinus; tabernam ipſe aperuerat in vico Parionis, cùmque magnum operariorum gregem aleret (aulicorum enim veſtes ferè omnes ibi conficiebantur) ipſi, magna cum libertate, atque ſecuritate, non modo aulicorum omnium, & Antiſtium, & purpuratorum, verum etiam Pont. Max. facta, non ſine ignominia notabant. Verba tamen eorum flocci pendebantur, vti hominum abiectorum, leuiſſimorumque adeo vt nec vllam dicacitatis pœnam ſubirent, nec odium quidem hominum ſibi concitarent. Immò verò, ſi quis genere, doctrina, vel quauis re inſignis, turpe ſummi alicuius viri factum narraret, ſe quaſi ſcuto, perſona magiſtri Paſquini, eiuſque operariorum protegebat, illos nempè aßerens narrationis eiuſmodi auctores, nè ipſe offenſionem illius exciperet, qui, cùm ſe Læſum putaret aliquid ei mali moliretur. Hinc factum eſt, vt veniret in prouerbij conſuetudinem, Paſquino cuncta tribuere, quæ homines cuiuſque generis in vituperationem ſummorum virorum adducerent. Ipſo vero mortuo, euenit, dum eſſent Parionis via ſternendæ, vt ſignum vetus marmoreum reperiretur humi ſemiſepultum, fractum mutilumque iacere,

iacere, ſpeciem referens gladiatoris; quod licet viatoribus præberet ſuo dorſo gradum, ne temporibus hybernis cœno pedes fœdarent, tamen, quia ſic poſitum viarum ſtrata minus æqualia, minuſque pulchra vt munirentur in cauſſa erat, è regione tabernæ magiſtri Paſquini fuit erectũ. Huic ſigno poſtea nomen ipſius Paſquini, ob uicinitatem, populus impoſuit. aulici verò callidi. Poetæque Romani ſolertes morem inueteratum ſeruandum duxerunt, vt magnorum virorum vitia, verborum libertate perſtringerent, Paſquini perſonam ſuſcipientes, cùm per ſe non auderent intimos animi ſui ſenſus, aut verbis, aut ſcriptis, ob imminens periculum explicare.

Nec procul inde Cancellariȩ vaſtum eſt palatium, quadratũ è Tiburtino lapide, ex ruinis Amphitheatri Titi Veſpaſiani exædificatum; quod Theatrum integrè dirui vetuerunt Pontifices, vt ſplendor veteris imperij appareat poſteritati. Primo ingreſſu offert ſe duplex coloſſea ſtatua; Opis & Cereris eſſe putant. In ſuperiore cœnaculo capita ſunt Antonini Pij Septimij Seueri, Titi, Domitiani, Auguſti, Getæ Imp. Sabinæ mulieris, Pyrrhi Epirotarum regis; Cupidinis, & gladiatoris. In conclaui etiam variȩ, & hominum ignotorum L. imagines.

Farneſianum forum interuallo non magno abeſt; vulgò *Piazza del Duca* nuncupant. Palatium hic auguſtiſſimum ſpectantibus obiacet, quo nullum Romæ magnificentius: à Paulo III. Farneſio Pont. Max. ſummis impenſis excitatum. Hic tot tantaque Antiquitatis monumenta viſuntur, vt ſola in libri molem excreſcere commodè, ſi pro dignitate dicantur, queant. Et quoniam, vt fieri amat, ſæpè temporibus mutatæ, alioque translate ſtatuæ ſint, non hic Iac. Boiſſardum ſequar, qui nõdum abſolutum luſtrarit ædificium, mutilaque viderit marmora.

In periſtylio porticus inter columnas, duo ſunt Hercules, inſigni artificio, cum leonis exuuijs & claua. Quorũ minor ex orientali marmore magnoperè

cõmendatur. Baſi eius ſic inſcriptũ lego: ΓΛΥΚΩΝ. ΑΘΗΝΑΙΟΣ. ΕΠΟΙΕΙ. Ad ſiniſtram Iupiter tonans ſeu fulgurator eſt. Gladiatores hic duo coloſſei: ex alterius humeris dependet gladius, pede dextro in clypeum poſito, cui adiacet caſſis & veſtimenta: alter manu à tergo puerum tenet mortuum. Gradus aſcendenti Fluuiorum occurrunt ſtatuæ marmoreæ, iacentium habitu, vrnasque tenentium, quibus aquam effundant. Mox duo Numidæ reges captiui, erecti ad vtramque portæ partem. Hic in Cardinalis conclaui egregia monumenta. In ſuperiore contignatione Card. bibliotheca eſt, quæ & ſcriptos calamo libros habet plurimos Muſæum item eſt Fuluij Vrſini Romani, hominis doctiſſimi; qui non vrbis ſed orbis rara κειμήλια numiſmatum, gemmarum ac librorum incredibili ſumptu collegit, communicauitque magnam partem cũ poſteris, editis varijs ingenij monumentis, cùm Græcis, tum Latinis, quibus Virgilium, Ciceronem, Liricas poetrias, Græcorum hiſtoricorum, fragmenta, ac Latinorum, mirificè illuſtrauit: nuper verò imagines Illuſtrium amplius 152. Antverpiæ typis Theod. Gallæi Phil. F. euulgauit.

Sed ad rem redeo. In altera Tiberim verſus area, M. Aurelij Imp. ingens ſtatua chlamydata ſpectatur, baſi impoſita, atque inſcripta. In ædicula opus eſt marmoreum Dirces raptæ à tauro, cuius Plinius, Propertius & Platus meminere. Quali nullum iam integrum factum præſtantius opus Romæ reperias: quod Veneti magno redimere precio, & incredibili tentarant. Iacobum Boiſſardum fugit ratio, qui montem eſſe marmoreum putat in cuius vertice Marathonium taurum occidit Hercules. Repertum puto in Thermis Antonianis. Cetera (ſunt enim pœne infinita) ſtupent ſpectantes; oculis igitur quiſque luſtrabit.

Do-

Domus Norciarum palatio Farneſiorum obiacet; vbi inſcriptiones variæ & Adonidis ſtatua, baculum tenentis. Quidam Meleagri putant, quòd apri caput proximè iaceat; Canis item, qui ſpirare videtur, ac viuere. Eius precium quinque millibus ducatorum æſtimatum: nec vllum Romæ opus magis integrum: nec vſquam gentium pluris hæc fiunt, æmulatione quadam Romanis contendentibus vt his domos adornent ornamentis. Eſt hic & Venus non minoris, quàm Adonis, precij: & Diana venatrix ſuccincta, pharetra, arcu, & ſagittis ornata. Orcades itē duæ quæ pharetras & arcus geſtant: & boni Euentus ſimulacrum, dextra ſpeculum, læua ſertū ex ſpicis tenens. Opus eſt Praxitelis abſolutiſſimum.

Vrſinorum domus in campo Floræ, ſtructa eſt in ruinis Theatri Pompeiani, cuius pars ad huc integra ad domus ſtabula ſpectatur.

Templum S. Angeli in Piſcaria, in foro Piſcario, olim fuit Iunonis Reginæ: quod incendio conſumptum, Septimius Seuerus & M. Aurelius Impp. reſtituerunt: vt titulus antiquus, qui ibi legitur, teſtatur. Iuxta templum erectæ columnæ duæ, ex porticu Septimij Seueri Mercurio dedicatæ. Ad hanc Porticum Septimianam Gabriel Vallatus habet ædes plenas Antiquitatis, quas ſtudioſi, ſi ſapiant, ne prætereant.

Ad turrim Arantiorū, vulgo La torre delle citrangole vocant, habitat Marius Delphinus, Gentilis F. & tali patre dignus filius. Nemo enim Romæ plura poſſidet numiſmata; & Inſcriptionibus hortus refertus. Ibidem Canopi ſtatua, ex Simithe lapide, facta in hydriæ ſpeciē, cum litteris Hieroglyphicis. Item Statores antiqui ex orichalco, quorum vſum reuocauit, cùm iam bilancibus vterentur. Perge verſus Parionem ad ædes Maximorū, in quibus Pyrrhi coloſſea ſtatua, galeata, armata, &c. Duobus eam ducato-

rum milibus Angelus de Maximis olim redemit. Ibidem Iulij Cæſaris caput marmoreum, tabulæ, ſigna, marmora, vaſa, picturæ ad domus ſplendorem addita oſtenduntur:

Cafarelli proxima domus habet ſtatuas duas; ſed quæ manibus careant.

In Albertinorum ædibus, Inſcriptiones ſunt variæ, & ſtatuæ Deorum.

In Cinciorũ proxima domo inter alia Vertumnus viſitur, cum ligone, & venabulo; Statua item Apollinis Pythij integra:

CAPITOLIVM.

Ad ſiniſtram Capitolij monaſterium eſt Franciſcanorum: Ara cœli templum nuncupatur, olim Iouis Feretrij gradibus adſcenditur 80. multis ordinibus; in pariete tabulæ figuris inſignens conſpiciuntur. Templum duobus columnarũ ordinibus ſuſtinetur, quibus, ſi Vaticanas excipias, nihil Romæ præſtantius. Ad ſiniſtram in tertia epiſtylij columna legitur; à Cubiculo Auguſtorũ. Duæ hic marmoreæ ſtatuæ, altera Conſtantini, Maximiani altera; vel vtraque Conſtantini; & Equi duo ad gradus vtrinque.

In area Capitolina M. Aurelij Antonini ingens ſtatua equeſtri ænea, affabrè facta, alij L. Verij, quidam Septimij eſſe putant. A Lateranenſi baſilica eò tranſlata eſt à Paulo III. P. M. Farneſio.

Iuxta sũt poſitæ ad palatium Iuſtitiæ, Fluminum ſtatuæ coloſſeæ, Nili, cum Sphynge ſubiecta, & Tigris, cum vicina tigride: Vnaque cum Cornucopiæ fructibus, quos aduehunt fluuij. Non abſimiles ijs quos in Vaticani Pontificijs hortis diximus videri. Spectatur, & ad radicem templi Fluminis altera coloſſea forma, Rheni Germanorum fl. Alij Iouis Panarij ſimulacrum putarunt, quod pane proiecto in Gallorum caſtra obſidione eſſent liberati: Hodie

Marforius appellatur, qui olim Paſquino reſpondere calumnianti ſolebat.

E regione iuxta gradus Columna viſitur, milliarum aureum dictum: fuitq; olim in Vrbis Vmbilico: à quo viæ omnes, quæ in varias Italiæ oras tendebãt ducebant initium.

In Palatio Cõſeruatorum multa ſane ſpectatu digna, vt vrbis compendium videatur, Statuæ nimirũ, Tabulæ, Inſcriptiones, Tumbæ, marmora. Leo item mordicus equum tenens; quod opus ad cœlum Michael Angelus tulit laudibus. Hic ad gradus, monũmentum longè antiquiſſ. Columna roſtrata, cũ ſua inſcriptione priſci illius ſæculi, C. Duilij, cui de Carthaginenſibus bello Punico victori poſita eſt, mutilaque eſt; cuius meminit, & Fabius, Quintilianus & Seruius: explanauitque doctiſſ. Lipſius in Antiquis lectionibus, & ſingulari libello Petrus Ciacconius Toletanus, homo doctiſſimus; qui Romæ in Vaticano Typographeio excuſus legitur. Hic, & Triũphantis M. Aurelij quadrigis tabula ſpectatur, de Dacia victa. Huius triumphi duæ aliæ tabulæ in templo S. Marini ſub Capitolio, vnde hæc desũpta. Superius ad portæ ingreſſum, tabulæ marmoreæ inciſa Menſura eſt Romani pedis & Greci. Propè C. Marij togata ſtatua. Intus parietes cœnaculorũ picturis egregijs rerum geſtarum Theodoſij & Arcadij Imp. ornatur, habitu antiquo, manu artificis egregij. Hic & Hercules æneus deauratus, dextra clauam, ſiniſtra malum tenens Heſperidum. Is inuentus eſt in foro boario: in ruinis aræ Maximæ; in cuius baſi ſcriptum eſt.

HERCVLI VICTORI
POLLENTI POTENTI
INVICTO
D. D. L. M.
FRONTO.

Ibidem Satyrus marmoreus caprinis pedibus, alligatus arboris trunco. Vltra in columna marmorea ſtatua ænea eſt viri inclinati, & ſpinam è pedis planta extrahentis; opus admirandi artificij: Altera itē laudatiſſima ænea lupæ lactantis Romulum, & Remum; quæ olim in Comitio ſeruabatur prope ficum Ruminalem; vnde in baſilicam Lateranam, poſt in Capitolium translata.

Mox ingreſſus periſtylium Faſtos illos toto terrarum orbe decantatos, & vtiles cernes Magiſtratum ac Triumphorum Rom. deſignatis è marmore Conſulibus; quòd opus è foro effoſſum Paulus III. P. M. huic tranſtulit, commodo publico, ab ijs etiam ſpectandum qui Capitolium per gradus infimos aſcendunt, deſcenduntve. Legitur, & carmen elegans Michaelis Siluij Card. de marmorum illorum, tametſi mutila ſint temporis iniuria, vtilitate ac fructu. Elogium item lapidi inciſum rerum in Belgio præclarè geſtarum Alexandri Farneſij Octauij F. Ducis Parmenſis, cuius & ſtatua, vt Romani, ibidem oſtenditur, vt & M. Ant. Columnæ, bello nauali Turcico ad Echinadas inſulas victoris cum Ioan. Auſtriaco. Sunt & Pōtificum Maximorum optimè de Rep. Ro. meritorum ſtatuæ ingentes ſedentum habitu, ac benedicentium in palatio Capitolino, Leonis X. Gregorij XIII. & Xyſti V. Cetera Lector ipſis oculis luſtrabit, inueſtigandoque diligenter ad verum, vt ſit, euadet.

Quà in Capitolio ad rupem Tarpeiam itur, videturque vt vocant, Piazza Montanaræ, templū olim fuit Iouis Opt. Max. omnium quæ Romæ erant, maximum, à Tarquinio Priſco ſtructum, pòſt ad eius ornatum impenſa ſunt à Tarquinio Superbo quadraginta librarum argenti millia.

Iouis Vejouis templum, vbi hodie palatium Conſeruatorum, verſus ædes Iuſtitiæ, vbi olim fuit arx

Capi-

Capitolina. Aſylum ibidem quidam collocant. Iunonis quoque Monetæ templum in crepidine Camillus conſtituit; & Iani cuſtodis, in ea parte qua hodie Cuſtodia ſceleratorum eſt.

E Capitolio deſcenſus.

Per cliuum deſcenditur in forum Romanum, quæ eſt area per Septimij arcum vſque ad templum S. Mariæ nouæ.

L. Septimij Seueri Arcus triumphalis eſt, ad Capitolij radices marmoreus, integer; niſi quòd pars ſub terra lateat, Roma tot ruinis iam altiore; Vtrimque eadem elegans inſcriptio; ſculptæque Imperatoris bellicę terra mariq; expeditiones. Ad eius ſiniſtrum latus gradus ſunt, quibus aſcenditur.

Hic & Concordię templum Camillus dedicarat: Ab hoc ad Iunonis Monetæ centum gradibus conſcendebatur, ſic dictæ à monẽdo, quòd Senones aduentare voce monuiſſet. Eius reliquiæ ſunt octo illæ ingentes Columnæ, quę viſuntur; quarum epiſtylijs inſcriptũ legitur; SENATVS POPVLVSQ. ROMANVS. INCENDIO CONSVMPTVM RESTITVIT: Quod ad Capitolium alij referunt, quòd ſæpius deflagraſſe auctor eſt Corn. Tacitus. In eam Concordiæ ædem frequentes conciones, Patrumque conuentus fiebant.

Ad ſiniſtram Capitolini cliui partem locus eſt qui dicitur *S. Petri in Carcere*: quod ibi vinctus fuerit, clauſusque: Ideoque illi à Siluestro Pontifice dicatus eſt: vbi, & priùs Vinculorum Petri feſtus dies Kal. Auguſti agebatur. Sed Eudoxia, condito, in Eſquilijs templo in honorẽ S. Petri ad vincula, eò ferias trãſferri poſtulauit. Carcerem hunc primus Ancus Marcius ſtruxit, ſubterranea adiecit Seruius Tullius; vnde *Tullianum* ea pars dicta: in qua & de Catilinæ

con-

conſpicitur. Iuxta erat Concordiæ templum, & ad Milliario conſpicitur. Iuxta erat Cõcordię templũ, & ad dextrã Iulij Cæſaris; ad læuã baſilica Pauli Æmilj, cui impenſa ſunt nouies centena millia ducatorum. Roſtra noua ſunt parietes illi ſub Palatini radicibus; ſic dicta à nauium roſtris quæ ibi appendebãtur, & è quibus conſtructa erant; Hodie claudunt hortos amœniſſimos Card. Farneſij. Hic Cicero ſæpè dixit, ibidem eius caput cũ manibus quibus Philippica ſcripſerat, conto infixa ſunt iuſſu M. Antonij III. viri. Roſtra vetera ad curiam Hoſtiliam ſita erant, prope Comitium, quod pertinebat ad templũ B. Mariæ nouæ: ſic dictum; quòd eò Senatus, P. Q. Rom. de Reipub. commodis acturus coiret.

Templum S. Laurentij à Miranda, eſt in ruinis templi Fauſtinæ, & Antonini coniugis ædificatum. Sic enim inſcriptum eſt:

DIVO ANTONINO
ET DIVÆ FAVSTINÆ
EX S C.

Columnæ decem porticus alicuius ibi ſpectãtur. Iuxta erat olim arcus Fabianus, putealque Libonis, vbi iudicia exercebantur.

Forum Iulij Cæſaris erat à Fauſtinæ porticu vſq; ad S. Martinę templum. Auguſti foro adiacet templũ S. Laurentij de tre-fori: vbi duæ porticus erant erectæ, cum ſtatuis clarorum virorum. Ad ſacram enim viam in domo Liuiæ habitabat Auguſtus.

Templum SS. Coſmæ & Damiani; duobus ædificijs rotundum, olim fuit Caſtoris, & Pollucis. Alij inter templum S. Hadriani & Fauſtinæ collocant; & illud Romuli, & Remi fuiſſe ſine auctore aſſerunt.

Templum Pacis, inchoatum à Claudio, à Veſpaſiano abſolutum, eſt in editiore loco ad S. Mariæ nouę; vbi columna integra ſtriata ſuperſtes viſitur, omniumque Romæ ſunt altiſſima, & maxima.

In hortis S. Mariæ nouę fornices altę ac rotundę, duorum olim templorum ſpectantur, Solis & Lunę, vel, vt alij, Iſidis, & Serapidis. Tatius ibidem Vulcano templum condidit; Æſculapius quoque ędem habuit, & Concordia, quam Fuluius anno 303. poſt Capitolium conditum, fecit: ex quo Pacis illud delubrum Veſpaſianus Aug. ędificaſſe creditur, qui & capta Hieroſolyma, victiſque Iudęis, ſpolia templi Salomonis tranſtulerit.

Nec procul inde ad viam ſacram erectus Arcus marmoreus Titi Veſpaſiani; in quo victorię ſculptę, & triumphi pompa quo ferebantur Templi ſpolia: nempe Arca fœderis, candelabrum 7. lucernis: Menſa panum propoſitionis. Decalogi tabulę Moyſis, & vaſa ſacra ex auro puro, quib. in ſacris Iudęi vtebantur. Spectatur & currus Triumphalis. Titulus eius eſt:

SENATVS POPVLVSQ. ROMANVS.
DIVO TITO DIVI VESPASIANI F.
VESPASIANO AVGVSTO.

Forum Neruę, quod & Tranſitorium dictum, quòd inde in Auguſti forum ac Romanum tranſiretur, & eius arcus ſunt ad ędem S. Hadriani. Huic nobilem porticum addiderat, eo loco qui hodie *l'arca di Noè*, corrupto vocabulo ex *Arca Nerua* vocatur. In epiſtilio legitur: IMP. NERVA CÆSAR. AGV. PONT. TRIB. POT. II. IMP. II. PROCOS. Huius arcus fragmenta videas inter S. Baſilij templum, & turrim militię. Ad dextram ſunt reliquię duorum arcuum, & palatij Neruę ſumptuoſiſſimi. Nullus enim Romę locus olim cultior fuit.

Via ſacra, pertinet à foro Romano per arcum Titi Veſpaſiani Aug. vſque ad amphitheatrum, vulgo *Coliſſeum* nominant. Sacra dicta, quòd Augures ea via ad ſacra peragenda in Capitolium procederent.

Ad dexteram propè arcum Titi, Turris eſt quadrata:

ta: vulgò vocant *Studiolo di Virgilio.* Fabulanturque & caſto illo ac Parthenopæo indigna vate, & Chriſtiano homini non ferenda. De cuius ſepulcro ad Pauſilypum montem dicemus, cùm de regno Neapolitano diſſerendum erit, via Puteolos verſus. Hic enim alium Virgilium Magum fingunt, qui montem malis artibus peruium fecerit, cuius ibidem ſepulcrum ſit.

Propè Pacis delubrum & SS. Coſmæ, & Damiani fuit Curia Romuli condita. Eò Senatus de rebus arduis acturus conueniebat. Incenſa tota cùm P. Clodij à T. Annio Milone cæſi corpus, cremaretur, cum baſilica Portia illi vicina, quam M. Porcius Cato Cenſor ad ædes Menij condiderat. Alia Curia fuit in monte Cœlio, vbi templum S. Gregorij.

PALATINVS MONS.

Ante Romam à Romulo conditam habitatus à Valentia ſiue Roma, Itali filia; poſt ab Euandri. Dehinc Regum ac Imp. ſedes auguſta: indicant ſuperbiſſima ædificiorum fragmenta. Locus hodie incultus, & nullus Romæ magis deſertus. Horti dũtaxat hic Card. Farneſij, & vineæ, & vepres. Exiguũ S. Nicolai templum adhuc exſtat, cum aliquot ædiculis.

Olim multa hic fana. Victoriæ à L. Poſtumio, ędili curuli conditum: ſpectabis hortos S. Mariæ nouæ ex eius ruinis. Apollinis item, quod fulmine ictum reſtituit Auguſtus addita porticu; eius reliquia ſunt teſtudo illa ampla ac rotunda, quæ exſtat, magisque integrè ſe attollit. Penatium quoq; fanum, quos ibi Æneas, ex Ilio allatos condiderat; colebanturque Romæ religioſæ. Ibidem & Larium, Fidei, Iouis Victoris, Eleogabali, Orci, & aliorum Deorum delubra erant: ſed hodie ne veſtigium quidem demonſtrari poteſt.

Hic

Hic & Patricij habitarũt. Tarquinius Priſcus Rex in ea montis parte quę ſpectat templum Iouis Statoris. M. Cicero magnificas quoque ædes exercitarat, emptas à Craſſo quinquaginta millibus ducatorum: Iuxta erat & M. Flacci domus, ex qua Q. Catulus ſtruxit magnificam porticum.

Locus Palatini ad Titi Veſp. arcm olim *Germalus*, à germanis fratribus Romulo, & Remo, appellatus; qui à Fauſtulo caſam incolẽte non procul à Græcoſtaſi, illic ſunt nutriti. Hinc ad arcum alterum Conſtantini Magni ſumma *Velia* protẽdebatur: ſic dicta, quod vellerent ibi lanas ab ouibus paſtores, priuſquam tondendi modus eſſet repertus, vnde auulſę lanæ *Vellera* vocantur.

Verſus S. Mariam nouam Scaurus palatiũ habuit ęgregium, cum atrio, altiſſimis columnis nixo, pedũ 40. præter baſim, & Epiſtylium.

Græco ſtaſis hic fuit, palatium amplum, quo lega ti variarum gentium excipiebantur. Hic & Concordiæ ſtatuam Flauius erexerat, qui plebem Senatui reconciliarat.

Templum S. Andreæ in Pallara; in quo olim Palladium aſſeruabatur, ligneum ſimulacrum, oculis verſatilibus, & ab Ænea cum Penatibus Dijs ex Ilio allatum in Italiam. Poſt in templo Veſtæ cõditum eſt, virginibuſque ſeruandum traditum.

Vbi Cœlium Palatinus ſpectat, tẽplum quõdam Cybeles, quæ, & Dyndimene & Ops dea. Eius ſimulacrum ex Ida Phrygiæ Romam à Scipione Naſica allatum religioſè aſſeruabatur. Verſus Auentinum verò natalis domus fuit Auguſti Cæſaris. Eius ruinæ altiſſimæ ſpectantur verſus Circum maximum. Huic Apollinis templum adiunxerat, cuius & ruinas videas: cuius in apice erat Solis currus aureus. Bibliotheca quoque addita; quæ hinc *Palatina* nominata, in qua, & Apollinis, vt Muſarũ choragi ſtatua ænea

poſita,

poſita,pedes 50. alta; opus Scopæ egregium.

Balnea Palatina ibidem fuerunt, in quæ pars aquæ Claudiæ per aquæductus deriuatur,qui hodie uidentur in vinea Phedriæ patricij Romani, verſus Circũ maximum: Vicina his fuit Curia Saliorum, & Auguratorum,aliaque.

Palatij portæ veteris veſtigia oſtenduntur è regione S.Laurentij in Miranda.

Ad columnas porticus Liuiæ,templum eſt rotundum S.Theodoſio dicatum: priùs a Romulo conditum dicatumque Ioui Statori: quod fugientem Ro. exercitum ſtitiſſet bello Sabino. Alij negant hoc eſſe Iouis Statoris templum, ſed potiùs ingentes illas ruinas è regione templi Concordiæ, quas iam diximus partes eſſe Curiæ veteris.

Relicto Iani quadrifrontis templo,& foro Boario tendens ad Circum maximum, vides locum depreſſum, aquis manantibus, quibus mulieres lintea lauant. Putantur eſſe fontes Nymphæ Iuturnæ in Velabro.

Fornicatum opus quod iuxta protenditur, pars eſt Cloacæ maximæ, quæ à Tarquinio ſtructa eſt, vt ſordium omnium Vrbis receptaculum à foro Romano in Tiberim deriuans. Adeò ampla, vt ſub eius olim fornicibus currus onuſtus ageretur. *Chiauica nunc uocatur.*

Lacus Curtius illi adiacebat, in quam ſe voraginem Curtius, peſtilentiæ depellendæ, quia hinc aer exhalabat corruptus, præcipitauit.

Hic lucus Numæ Pompilij quo cum Egeria Nympha agens ceremonias didicit, rituſque ſacrorum. Hic & Gallorum Senonum cineres conditi: qui locus & à Dolijs *Dolioli* vocatur.

CIRCVS MAXIMVS.

Spatium id occupat quod eſt inter Palatinum, & Auentinum; longitudine trium ſtadiorum cũ dimi-

do,

do,latitudine verò trium iugerum. Capax erat 260. millium, vel, vt alij reſtringunt 150. millium. Romulus hic primus Conſuales ludos Conſo Deo in Sabinarum raptu exhibuit: Tarquinius Priſcus circo locum deſignauit, Superbus ædificauit, in quo Circenſes ludi certaminaque populo exhibebantur. Auguſtus ornauit, Caius ampliauit, Traianus reſtituit, auxitque ædificijs, Elagabalus Chryſocolla ſtrauit, vt palatium porphyro lapide. Hodie circumſcriptio apparet, gradusque quibus ſpectabant, cellæque. Hodie holitorum horti ſunt, & viridaria. Neptuni templum adiectum, vbi nunc Anaſtaſiæ delubrum; Ruinæ cõchilijs incruſtatæ marinis, & opere teſſellato.

Obeliſci duo hic erant, alter pedum 132. longitudine, ſine baſi, quem Xyſtus V. Pont. in Vaticanum tranſtulit: alter longus erat pedes 88. Auguſtus Hierapoli ex Ægypto Romam tranſtulit ad Circi ornatum.

Naumachia in eodem Circo, vbi ſe nautica re iuuentus exercebat. Oſtendunt locũ vbi crebræ aquarum lacunæ arundineta.

Supra murum ruinæ aquæductus aquæ Claudiæ: quem riuum Claudius Imp. è fontibus Curtio & Cœruleo (quos cœptos Caligula imperfectos reliquerat) deriuauit à porta Nænia per Cœlium montem vſque ad Auentinum.

Ad viam Appiam à Circo veniendum. Ad læuam ingens olim moles Septimij Seueri attollebatur; Plinius à columnarum numero *Septiſolium* à ſeptem ſolarijs, vulgò *Septizonium* nominant. In eam altitudinem erexerat Impp. Septimius, vt in Africam nauigantes conſpicerent adorarentque cineres ibi in apice collocatos. Septimius enim Afer erat. Noſtro ſæculo tres ordines cum titulo exſtabant, & in Antiquitatum picturis reperias: Sed Xyſtus V. P.M. quòd ruinam minarentur repugnante populo Rom. fundi

tus

tus ædificijs extruendis euertit. Tituli autem fragmentum inerat: TRIB. POT. VI. COS. FORTVNATISSIMVS NOBILISSIMVSQ.

VIA APPIA.

Incipiebat ab arcu triumphali Conſtantini, per Septizonium Seueri ducebat ad Thermas Antoninianas. Inde per portam Capenam ad ruinas Albæ longæ, per Terracinam, Fundos, Campos ſtellatos, Brũdiſium vſque ſeſe porrigebat. Appius Cæcus nomẽ dedit, qui lapide duriſſimo ſtrauit Capuam vſque. Cæſar produxit, inſtaurauitque Traianus, ampliauit, & perfecit. Eius viæ reliquiæ ad Vrbem, viaque Neapolitana ad Priuernum, & Circæum promontorium apparent.

Via noua, ea pars quæ ab Appia & Thermis ducit ad Capenam portam: ſic dicta quòd ab Antonino Caracalla, dum Thermas conderet, nouo lapide ſit ſtrata.

Thermæ Antoninianæ, non procul ab æde S. Sixti ab Antonino Caracalla ſtructæ in Auentino, è regione Piſcinæ. Ingentes hic ruinæ, nullęque Romæ magis integræ, pręter Diocletianas. Columnę hìc ex ophite lapide, & labra marmorea capaciſſima. Templum Iſidis, quod idem Caracalla adiunxerat, vbi nunc ędes SS. Nerei & Archilei, alijs verò S. Sixti templum uidetur.

Ad viam Appiam delubra Deorum varia, Quirini, Martis, & aliorum, ſed quorum non reperias veſtigia, nedum templa.

Porta Capena, à Capena vrbe vicina Albę longę dicta. & Camœna, à Camœnarum delubro. Triumphalis item quod Scipiones per eam triumphum duxerint, & nuper Carolus V. ſub Paulo III. Afris deuictis. Hodie *S. Sebaſtiani*, à templo duobus paſſuum millibus ad Calixti cœmeterium diſſito.

ſpeluncas, quæ Catacumbas nominant, vbi quoque Chriſtiani latebant Tyrannorum metu. Narrant Martyrij palmam 40. Pontifices primos illic accepiſſe. Adhæc, vt inſcriptio loci teſtatur, 174. millia Martyrum mortem pro fide Chriſtiana fortiter oppetijſſe. Locus ſanè religiosè cultus, tenebris item ſqualoreque horrendus: quem ſine facibus, ac ductore loci bene perito, ingredi minimè tutum ſit, adeò anfractibus, mæandris, cuniculis ac meatibus plenus eſt, vt Labyrinthum intrare videaris. Hodie Cœmeterium ſeu ſepulcrum *Calixti* nominant. De mirandis ac ſacris reliquijs oſtenduntur ad altare ſacelli læui lapidi impreſſa veſtigia Chriſti Domini in Cęlũ ſpectãtibus diſcipulis, aſcendentis: Cetera ſcriptores dabunt, Onuphrius, Serranus, atque Hugonius.

Huic templo adiacet delubrum amplum, & rotundum, ingentibus marmoreis 100. columnis ſuſtentatum: quod Sulla in ædilitate Marti Gradiuo conſecrauit, audiebanturque ibi hoſtium legati, quos in Vrbem nollent admittere, ſpeculandi gratia: Eius pars maxima precibus S. Stephani Pont. cùm Marti ibi ſacrificare iuſſus à Galineo Imp. eſſet, fertur corruiſſe.

Iuxta olim *Manalis lapis* ſeruabatur, quem ſolẽni pompa Romani in Vrbem, quò pluuiam eliceret, importabant.

Supra in eadem Appia via quadrati opidi męnia integra conſpicias, quod Sinueſſam nonnulli, alij Pometiam fuiſſe tradunt. Rectiùs verò ſentiunt, qui Prætorianorum militum, & Auguſtorum Medicorũ ſtationẽ, ſedemq; fuiſſe putant. Intus area vacua eſt.

Sepulcrorum moles vtrimque videas cum quadratas, tum Pyramides obtuſas ac ſolidas, partim latericio lapide, partim Tiburtino ſtructas. Metellorum fuiſſe indicant Inſcriptiones: vnaque vaſta, turris inſtar, ampliſſimæ Cecilię Metellę. Teſtatur mar-

morea hoc tabula verſus aream Prætorianam: CÆCILIÆ Q. CRETICI F. METELLÆ CRASSI: Moles eſt rotunda ex quadratis marmoribus candidis, intus concaua, & ſuperiore parte aperta cęlum admittit. Muri craſſi pedes ferè 24. In circuitu inciſa boum capita, carne nudata, vt in ſacrificijs ſolet: in lemniſcis, & faſciarum inuolucris, quæ folia ac flores iungant. Itali *Feſtones* hodie vocant: putantque Antiquarij geminam hecatomben Metello factā in funere fuiſſe: Nam & ad collis radices vocis imago, Græci Echo nominant, exauditur, vt nuſquam gentium maior. Octies enim (expertus loquor) integrum poetæ verſum articulatè refert, confusè itē ſæpius. vt plorantium eiulatus, planctuſque funebres nimium quantum multiplicarentur, dum duplex Hecatombe, ludique funebres matronæ agerentur: niſi ſi natura, aut vt fit, caſu id accidiſſe verius exiſtimes. Aliorum eſto iudicium.

Loco propè depreſſo ingentes ſunt *Circi Hippodromi* ruinæ, vt nuſquam alibi integriores. A Baſiano Caracalla extructus putatur, quo loco Tiberius Aug. Prætorianorum militum ſtabula erexerat. In hoc Circo milites ſe quotidie curſu, equitatione, ac quadrigis exercebant. In media area veſtigia carcerum, baſium, ſtatuarum, altarium, ac metarum. Picturæ circùm crebræ apparent. In medio vaſtus quoq; iacet *Obeliſcus* ex ophite lapide, ſed tres in partes vaſtas confractus, notiſque Hieroglyphicis ſacris Ægyptiorum vndique animaliumque figuris exornatus: valde vt mirer a Xiſto V. P. M. homine celſi ac verè heroici ſpiritus, non eſſet in Vrbem, ornandi gratia, traductum, aut ſaltem, ſi ſumptus ingens in tanto loci interuallo fuiſſet, ibi erectum baſique impoſitum: niſi mors præmatura hominis conſilium, vt fit plerumque, in curſu abrupit.

Super Circo templum integrum quadratum ap-

paret, cum columnis, & porticu anteriore. Id olim Deo Ridiculo conſecratum putant, quod Hannibal à Cannenſi ſtrage, qua ciuium Rom. 40. millia ad internecionem cæſa ſunt, copijs victricibus Vrbem occupare conatus, caſtra ibi locaſſet: editoque ingẽti riſu ac cachinno, prodigij loco, fugiſſet, ſoluiſſetque obſidionem, & in Campaniam cum exercitu diuertiſſet, vbi eneruatus miles delicijs elanguit. Poterat alioqui Vrbe iam conſternata fortaſſe potiri. Sed quod ille apud Liuium Afer ait: Vincere ſcis Annibal, victoria uti neſcis. Quare Deo Ridiculo fanum Romani metu liberati condiderunt.

Hinc tribus ferè milliaribus digreſſus Romam reuertere. Ad mœnia cum ventum erit, tranſi ad *portam Latinam*, ſic dictam à vicina æde S. Ioanni Apoſtolo ſacra, qui ibi oleo, & igne cruciatus dicitur, ſub Domitiano: dieſque feſtus in Martyrum faſtos Maio menſe relatus religioſè colitur.

Sequitur Gabiena porta à Gabiorum vrbe, quò ducit, ſic dicta, vbi via cum Prænestina coniungitur, ſicut Latina cum Appia interdum concurrit.

COELIVS COLLIS.

A porta Gabina, relictis ad dextram mœnibus, in *Cœlium* montem aſcendens, qui ad mœnia longè extenditur vſque ad portum maiorem. Dictus & Querquetulanus, à quercuum ibi copia, priuſquam ab Hetruſcis habitaretur qui duce Cocle Vibena auxilium Romanis tulerunt, colliſque hic propterea illis conceſſus, & poſtea Tuſcus vicus. Ruinæ Multæ, cetera obſcura omnia, atque collapſa.

In Cœliolo, qui appendix eſt Cœlij, templum eſt S. Ioannis Euangeliſtæ, olim Dianæ ſacrum.

In Cœlij ſummitate ædes S. Stephani rotunda

à Simplicio P.M. ex Fauni delubro dedicata. Temporis iniuria ſenio dirutam inſtaurauit Nicolaus V. P.M. ea qua cernitur forma niſi quòd ſub Gregorio XIII. additæ victoriarum Martyrij picturæ elegantes amplius 30.

Ad templum SS. Ioannis & Pauli, verſus Septizonium Seueri, curia fuit Hoſtilia, à Tullo Hoſtilio erecta, diuerſa ab ea quam ſuprà ad templum Pacis in foro Romano collocauimus. Huc Senatus P. Q. R. de publicis negotijs conueniebat.

Templum S. Mariæ in Dominica, Auentinum verſus ſitum, & à Leone X. inſtauratum. Ibi olim Albanorum manſiones fuerunt: vicinuſq; eſt aquę Claudiæ ductus: in cuius arcu hæc legas:

P. CORN. R. F. DOLABELLA, COS. C. IVNIVS C. F. SILANVS FLAMEN MARTIAL. EX S. C. FACIVNDVM CVRA VERVNT. IDEMQVE PROBAVERVNT: Ad aquæductum erectum caſtellum, ad receptacula aquarum.

Templum Quatuor Coronatorum, ab Honorio Papa conditum, inſtauratumque pæne colapſum à Paſcali II. verſus eſquilias, olim fuerunt caſtra peregrina: quibus accipiebantur ſub Auguſto nauales copiæ quas ad Miſenum habebat.

Inter portam Gabinam & Cælimontanam palatij Conſtantini Magni ingentes ruinæ: nunc S. Ioannis dicitur: ſplendore Imperatoris oſtendens magnificentiam.

S. Ioannes in Laterano, nomen retinet Baſilica, quam rogatu Silueſtri Pont. exſtruxit Conſtantinus Magnus (alter autem Lateranorum fuit M. Antonij auus:) Sedes olim Pontificiæ ſedis fuit; ſed poſt ducti amœnitate collium Vaticanorum, eò ſe receperunt Pontifices, habitantque auguſtum palatium ad S. Petri ædem.

Ad templum locus, qui *Baſilica Conſtantini* vulgò dicitur,

dicitur, orbiculato ędificio octo columnis porphyreticis nititur, duabuſque ad portam poſitis: De puerorum cæſorum ſanguine, quo lepra medicorum conſilio curaretur, fabula quibuſdam videtur: nam ab Epiſcopo Nicomedienſi baptizatum referunt hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cùm in Aſiam veniſſet. Iac. Boiſſardus balneum Laterani palatij fuiſſe potius putat, quòd eò vſque protenderetur: & forma perſuadet.

Ad dextram ſacella ſunt; parieteſque marmore incruſtrati, & columnæ Hieroſolymis allatæ Romam. Ad ſiniſtram columnæ marmoris flaui, quæ manu aut ueſtibus tritæ gratum ſpirant odorem violarum cum lilio. Qui ab Ægypti regina Salomoni donatas fuiſſe fabulantur, ſine auctore nugas agunt.

S. Ioannis templum auguſtum ingreſſo occurrunt ſepulcra Pontificum Max. ſumptuoſa, aręque marmoreæ, affabrè factę, vt nihil vſquam videas abſolutius. Altaris ſummi lateri ſiniſtro appoſita Tabula ænea, charateribus antiquis, continens leges & Senatuſconſulta ſub Veſpaſiano Aug. quæ olim in Capitolio cum alijs multis aſſeruabantur. Ad ſacrarij fores, iuxta hanc Tabulam humi ſepulcrum eſt Laurentij Vallæ Romani, & huius templi Canonici.

Ante chorum columnę ęneę IV. ſtriatæ, Corinthiacis epiſtylijs opere concauo. Narrant vulgò terra ſancta plenas è Chriſti ſepulcro Hieroſolymis Romam aduectas. Varij varia de his prodiderunt. Quidam volunt Athenis è templo Iouis Romam à Sulla translatas Alij è roſtris nauium in Actiaca pugna captarum ab Auguſto Cęſare conflatas, & ad rei memoriam templo Iouis Capitolini applicatas. Alij Hieroſolymis aduectas in Italiam ab Imp. Veſpaſiano, deuictis Iudæis, cum reliquis ſpolijs, quæ in triumpho Titi propoſita ſunt.

Antequam Xyſtus V. noſtra memoria nouum Lateranenſe palatium à fundamento extruxit, Cœnaculum hic erat Rotę Ampliſſimum, in quo Pontifices ac Cardinales, & Archiepiſcopi ſedebant, cùm de rebus magnis eſſet agendum, treſque portæ altiſſimæ marmoreæ ex Hiorosolymitano Prætorio erant aduectæ. Concilia hic Lateranenſia habita totius cleri conſeſſu.

Scalæ ſanctæ, quas in Pilati domo Chriſtus Ieſus virgis cæſus conſcendit, aliò ſunt ab eodem Pontifice translatæ: quæ Religionis gratia, repẽdo, & oſculando a pijs quotidie frequentantur. Iuxta erant cathedræ duæ ex porphyro pertuſæ: de quibus mendacia, anileſque fabulas nugantur Eccleſiæ Catholicę, ſediſque Pontificiæ hoſtes acerrimi. Sed iam mendacium diſertè refutatum ab Onuphrio Panuino, & Rob. Bellarmino Card. ampliſſimo, Controuerſiarum Tomo 1. de Pontif. Rom. Vt & de Ioanna Papiſſa confictæ nugæ, iactatæque, quas ijdem refellunt, & nuper Gallicè ſingulari libro Florimundus Remundus.

Columna candidi marmoris iuxta poſita in pariete, fracta in partes duas. Creditur in Chriſti morte cùm templi velo terraque ac petris ſciſſa fuiſſe.

Sancta Sanctorum, ſacellum eſt ſumma veneratione cultum, quod mulieribus ingredi nefas: in quo Arca fœderis ſeruatur, virga Aaronis, menſa cœnæ Dominicæ, Manna ſacrum, vmbilicus & præputium Chriſti: Sanguinis eius phiala vna, ſpinæ aliquot ex eius corona, clauus vnus integer, quo Chriſtus cruci affixus. Frenum equi Conſtantini Magni è clauis duobns pedum confectum, vt ex quarto lamina confecta, & Imperatoris aureo diademati appoſita. Quatuor enim clauis Saluatorem Cruci affixum fuiſſe, picturæ Gręcorum antiquæ cum tabella ſub pedibus, docent, & Gregorius Turonenſis Epiſc. aſſerit.

rit. Aliæ item hìc reliquiæ.

Sacellum hodie S. Petro ſacrum, via Lauicana, quæ eſt Cœlium inter, & Eſquilias, olim Quieti deæ ſacrum dicatum erat delubrum.

Non procul à templo S. Ioannis Porta eſt eiuſdē nominis. Olim *Cœlimontana* dicta, quòd ad Cœlij radices ſita ſit: Item *Aſinaria*. Ab ea principium ſumit via Campana, quæ ducit eò, vocaturque a fertilitate vulgò, *Terra de laboro*: ac paulo extra Vrbem Latinæ viæ coniungitur.

In vltima Cœli montis parte templum eſt S. Crucis in Hieruſalem, vnum è ſeptem Eccleſijs quæ maximè frequentantur. Olim ſacrum fuiſſe putatur, Veneri, & Cupidini. Hic pars Crucis Dominicæ aſſeruatur, Titulus quoque linguis tribus ſcriptus. Denarius vnus ex 30. quibus Chriſtum Iudas vendidit; ſpina coronæ eiuſdem: aliaque miranda. Sacellū hic ſubterraneum, ab Helena Conſtantini matre cō ditum, in quod ſemel tantùm quotannis 20. Martij mulieribus ingreſſus patet. Templi monaſterio adiunctum eſt Amphitheatrum, minus illud quidem Coliſeo, vt vocant, ſed antiquius. Auguſto enim imperante à Statilio Tauro conditum. Alij vocant caſtrenſe illud amphitheatrum, à Publio Victore in Eſquilina regione poſitum, in quo milites exercerentur. Nunc ferè dirutum à Paulo III. P. M. inſtaurando monaſterio: qđ reſtat, intra, extraq; mœnia ſpectatur. Seſoriana baſilica ad tēplū S. Crucis erat, pertinebatque ad Næuiam portam Ruinarum pars adhuc notatur ad mœnia. Arcus qui per Nęuiā portā in Vrbē tēdunt, & per dorſū Cęlij montis, ad Lateranēſe tēplū vſq; ad Auentinū pertinent, ſunt aquæductus aquæ Claudiæ: qui omniū quas Romæ videmus, altiſſimus iudicatur, ac longiſſimus: quemq; per 40. mill. in Vrbem Claudius induxit; cui poſtea A-io nouus adiunctus eſt per viam Sublacum verſus,

ſummiſque impenſis per Næuiam portam deductus. Eius pars maior in Auentino deriuabatur, pars in Palatium, & reliquum in Capitolium: Cęptus quidem à C. Caligula, ſed à Claudio perfectus.

Porta Næuia, eadem & *Maior* dicitur & S. Crucis, in arcu Triumphali ſtructa creditur, quod & operis amplitudo ſatis oſtendit.

Xenodochium S. Ioannis viſitur prope ductum aquæ Claudiæ verſus Cęlum: ſanè opulentiſſimum, ægris curandis accommodum. Eſt enim & Pharmacorum, ac Medicorum copia; vt etiam diuites morbis laborantes curari ſeſe ibidem ære ſuo iubeant. In eius area ſepulcrorum arcæ, & aræ videntur marmoreæ, labra balneorum, & Thermarum: Marmoribus figuræ inciſæ, Satyrorum chori, Accubitus iacentiũ ritu; Amazonum pugnæ; Meleagri venatio, aliaque id genus monumenta.

Templum S. Clementis viam habet per aquæductum: quod diuerſis marmoribus incruſtatum; Inſcriptiones habet antiquas, figuraſque ſacrorum inſtrumentorum, quibus Põtifices, Augures, ac Sacerdotes, olim vſi ſunt in ſacrificijs.

Amphitheatri moles ſtupẽda in reditu ſeſe offeret, ex ingentibus Tiburtinis lapidibus ſtructa, inter Cęlium montem, & Eſquilias. *Coliſeum* vulgò nominat à coloſſæa ſtatua, quam Nero illic erexit altam 129. pedes.

Domus Neronis id totum loci ſpatiũ occupabat, quod eſt inter Palatinum, & Cœlium, & porrigebatur vſque ad Eſquilias (vbi erant & horti C. Mæcenatis) vt Vrbis potiùs quàm domus formam referret. Continebat enim agros, lacus, ſiluas, & porticum integro milliari longum tribus columnarum ordinibus. Reliqua ædificia deaurata erant & gemmatæ. In ea delubrum Fortunæ Sciæ, in quo Deæ ſimulacrum ex marmore Phengite, ſeu diaphano. Porta

huius

huius domus principalis erat, vbi poſtea Amphitheatrum poſitum antequam coloſſus Principis erigeretur.

Huius Amphitheatri ea amplitudo atque altitudo, id artificium, nihil vt Romæ in eo ſit genere admirabilius. Cœptum eſt à Veſpaſiano, abſolutum verò à Tito Filio. Spatio 11. annorum 30. millia ſeruorum tantum opus perfecerunt. Capax fuit 87. millium hominum, qui in gradibus commodè ac ſubſellijs ſedebant, ludoſque, qui in media cauea exhibebantur, ſpectabant.

Cõſtantini Magni arcus Triumphalis ad ſiniſtram verſus Cœlium eſt, & Septizonium Seueri, ad Palatini radices. Integrum adhuc exſtat cum ſuis victorijs, ſtatuis, & Votis decennalibus, ac Vicennalibus, litteris inſcriptis. Conſtantino autem à Romanis poſitus, poſt deuictum Maxẽtium ad pontem Miluium, qui tyrannide barbara Vrbem oppreſſerat.

Ad Coliſeum, equos hodie agaſones exercent, vrgentque calcaribus, & in gyrum currere aſſueſcũt. Iuxta ædificium eſt altum, & teſtudineatum, & in ſpeciem Pyramidis rotundum. Meta erat ſudans, ſic dicta, quòd aquæ inde manarent, quas potarent in Amphitheatro ſpectantes.

Ab Amphitheatro via ſacra per forũ Romanum, Capitolioque ad læuam relicto, à templo S. Martinę ad Palatium Maffeiorum diuerte: in quo capita Illuſtrium virorum cum pectoribus in ſuis baſibus, & alia 55. Abſque pectoribus. Vrna marmorea: vaſa, pateræ, lucernæ, crateres, aliaque ſpectatu digna: Laocoontis caput artificioſiſſimum. Ibidem tabula marmorea, in qua Circus expreſſus, cum ſuis metis, obeliſcis, doliolis, & aris. Altera item eſt diſcumbentium in triclinio cum Syntheſi, vt nuſquam alibi maiore vel forma cernatur, vel artificio. In hortulis quoque ſtatuæ muliebres. Pan quoque in pila grandi

Eius olim ſtatua plebeio habitu, læto vultu, dextra craterem, læua tenens ſertum ex ſpicis.

Fornices illæ rotundæ, & altæ, qui locus *Ciambella* dictus, Thermarum M Agrippæ fuiſſe exiſtimantur; ad quas & Nero Imp. Thermas exſtruxit, quarum ruinæ à tergo ſunt S. Euſtathij.

Pantheon M. Agrippa iuxta Thermas ſuas cõſtruxit, in omnium Deorum honorem, rotũdum, ne qua de loci præſtantia lis inter Deos, ſeu Dęmonẽ potius oriretur. Alij Opis ſeu Cybeles fanum fuiſſe, vt turrigeræ Deorum matris, & Terræ dominæ, tradunt. Critici certant. Rectiùs à SS. Pontificibus B. Virgini, Diuiſque omnibus eſt conſecratum. Sphæricum eſt ædificium, quo nihil Romæ ſpectatur antiquius, integrius, atque ſplendidius. Lucem, quòd feneſtris careat, in ſumma fornice foramine admittit. Altitudo latitudinem æquat, & rotundũ eſt: in medio crate ænea tectus puteus excipiendis aquis pluuijs. Porticum habet elegantiſſimam, ingentibus columnis 13. ex ophite lapide nixam, epiſtylijs Syracuſanis. Laquearia, quæ tectum ſuſtinent, ænea ſunt auro perfuſa cum valuis, & porta; Laminis olim argenteis coopertum erat, ſed Conſtantinus Heraclij nepos eas cum reliquis ornamentis Vrbis abſtulit. Subiectæ ſunt plumbeæ à Martino VII. P. M. Gradibus olim 7. qui templum ambiebant aſcendebatur, nunc 11. deſcenditur; vt hinc Vrbem ruinis altiorem, editioremque, factam credas. Inſcriptum eſt cubitalibus litteris; M. AGRIPPA L. F. COS. III. FECIT. Et infrà litteris minoribus; CÆS. L. SEPTIMIVS SEVERVS PIVS PERTINAX, &c. quę commodo quod fiat tuo, deſcribes. Seuerum & M. Antoninm, vetuſtate corruptum Pantheum cum omni cultu reſtituiſſe oſtendit. Conditus hoc templo Raphael Sanctius Vrbinas, pictorum Princeps. Ad porticum duo leo-

nes

nes Ægyptij ex lapide Marmaridum ſubnigro, ac duriſſimo; in baſibus notæ ſunt Hieroglyphicæ. In medio vas amplum ex porphyro, opera & lapidis magnitudine admirandum; cui non abſimile, paulò tamen minus, eſt in templo S. Mariȩ maioris ſub imagine Crucifixi, in eſquilijs.

Templum B. Mariæ ſupra Mineruam proximũ eſt, ſic dictum, quod olim Mineruæ ſacrum; Habent hodie Dominicani ſodales. In horto ruinæ apparent Victoriarum, quarum ibi titulos Pompeius ſtatuiſſe creditur. In altaribus & aquæ luſtralis repoſitorijs inſcriptiones quædam. Conditus hìc Petrus Bembus Card. ad aram ſummã *& Thomas Caietanus Card.* & Paulus Manutius, homines ſæculi ſui diſertiſſimi. *& alij viri preclariſſimi, D. Catherina e Senis.*

Pòſt, arcus eſt antiquus & rudis, qui *Camillanus* hodie dicitur: & Camillo eſſe poſitus creditur: Eſt tamen, vt Boiſſardus hìc tradit, ſub Imperatoribus excitatus. Nuper dirutus permittente Pont. Clemente IIX. à Card. Saluiato, cuius obiacet palatiũ, & his creuit lapidibus.

Iuxtà arcum Camillanum olim iacuit pes Coloſſeus ingens; qui totius molem corporis facilè indicat. Translatus, opinor, eſt in Capitolium: ibi humi iacere videas.

Palatium S. Marci per viam latam accedes. Hic ſtatim labrum ingens apparet marmoreum, quale ad S. Saluatoris in lauro: quod in thermis Agrippæ inuentum eſt. Ad templi portam Faunæ, vel, vt alij, Bonæ deæ ſtatua. Palatium aſcendenti multæ occurrunt imagines, ſignaque marmorea. Tabulæ item cum ſacrificantium ritu: In circo Cleopatra eſt, & mulieres circùm plangentes, aliaque miranda.

Hinc Neruæ forum eſt poſt S. Hadriani ædem. In eius medio olim columna ingens ȩnea, totumque forum ſtatuis plenum, quæ nunc aliò translatæ: Dictũ

& Tran-

& Tranſitorium, quòd inde in forum Auguſti, atque Romanum tranſitus eſſet vtrinque: vnde & hodie templum S. Hadriani *in treſori* nuncupatur. Hic & eiuſdem Imp. palatium fuit, cuius ruinæ ad turrim militiæ, & templum Sancti Blaſij.

Hic & forum Traiani, inter Capitolium, Quirinalem & forum Auguſti: cinctum olim porticu magnifica, fulta ingentibus columnis, Apollodoro architecto. Ibi multæ ſtatuæ, & imagines quædam. Arcus quoque triumphalis marmoreus, cuius hodie, ne ueſtigium quidem exſtat: ut ne porticus quidem, niſi quòd ad ædem S. Mariæ de Laureto columnæ duæ reliquæ ſunt porticus Traiani.

Apparet ſolum, omnium inſtar, colũna Cochlis, quæ Imperatoris maieſtatem populíque Ro. oſtendit. Scripſit ea de re, figuraſque æri inciſas exhibuit Alfonſus Ciacconius, homo Hiſpanus *inſtituti Dominicani* Cælatæ enim ſunt in circuitu res geſtæ Cæſaris Traiani bello Dacico, alijſque militaribus expeditionibus. Alta eſt pedes 128. cum baſi verò 140. lapidibus ſtructa eſt 24. tantæ vaſtitatis, vt opus videatur non ab hominibus, ſed à gigantibus perfectum. Singuli lapides gradus octo continent: per hos aſcenditur. Lumen præbent feneſtellæ 44. Nihil vſquam terrarum admirabilius, nihil magnificẽtius Erecta autem eſt, quemadmodum inſcriptio oſtẽdit, *ad declarandum quantæ altitudinis mons & locus tantis operibus ſit egeſtus*. Detentus verò bello Parthico Imp. columnarum ſibi erectam non vidit, ſed rediens victor fluxu ſanguinis moritur Seleuciæ Syriæ Corpus. Romam relatum, oſſa cinereſque in pila aurea recondita. In foro hoc Traiani, templa ſunt S. Silueſtri, S. Baſilij, & S. Martini; quæ poſita ſunt à Symmacho I. Pont. Bonifacius quoq; VIII. tres turres ibidem extruxit, dictæ hodie *Militia*, præſertim media, quòd ſint eo in loco, vbi militum Traiani olim ſtationes fuiſſent.

Ma-

ſacrum templum fuit. Sepulcrum ibi S. Hieronymi. Oſtenditur imago B. Mariæ, quam S. Lucas depinxerit.

Propè eſt S. Lucæ ſacellum, iuxta S. Prudentianę. In colle decliui fuit olim lucus Iunonis, priſca religione ſacer.

In Diuæ Praxedis, inſcriptiones ſunt, & colũna, cui alligatus Chriſtus virgis eſt cęſus. Hieroſolymis allatam aiunt.

In templo S. Petri ad Vincula, ſepultus Iacobus Sadoletus Card. ſed titulus non exſtat. *Card. Taurini* Ad ſacratium, ſepulcrum Iulij II. P. Max. vbi Moyſes ille à Bonarota ſcalptus, qui nulli antiquorum operum cedit. Alia ibidem antiqua & admiranda. Vas pro foribus marmoreum, quàm magnum ferè ad S. Marcum ſpectari diximus.

Hinc itur ad templum Quadraginta Martyrum: à quo vſque ad templum S. Clementis via Labicana Eſquilię extendebantur, quæ ibi Carinæ dictæ.

Thermarum Titi Veſpaſiani hìc veſtigia ſunt ædificia ſubterranea, quæ dicitur *Le ſette Sale*. Erant enim caſtella, ſeu aquarum receptacula, ad lauacra Thermarum neceſſaria. In proximis vineis Feliciorum fornices apparent, in quibus Groteſcorum picturæ inſignes. Pertinebant enim concamerata hæc loca ad palatium Titi. Hìc reperta illa Laocoontis ſtatua integra, quæ eſt in Palatio Vaticano Pontificum, & cum ſumma admiratione, quotidie ſpectari, ne dicam ſtnpore, ſolet.

Ædes S. Mariæ in montibus à Symmacho Pont. ſtructa in ruinis Thermarum Hadriani; vnde & hodie *Adrianellò* locus nominatur.

Ad templum SS. Iuliani & Euſebij moles quædã latericia altè attollitur, in qua fuerunt caſtella aquę Marciæ. Suprapoſita erant Trophæa Marij, hoc eſt, armorum ſpoliorumque congeries arboris trunco

alligata: poſita bello Cimbrico è marmore in C. Marij honorem. Quæ cùm euertiſſet bello ciuili Sulla, reſtituta ſunt à C. Cæſare. A tergo Trophæorum in vineis magnæ ruinæ ſunt Thermarũ Gordiani Imp. iuxtaq́ue palatium extruxerat, in quo ducentæ erãt duplici ordine marmoreæ columnæ; Præter murorum ſpondas tamen nihil hodie reperias, reliqua ornamenta in diuitum, ac nobilium translata domos, ac familias.

Ab his Thermis via ad dextram, dicta Labicana, tendit ad portam *Maiorem*, vt hodie nominant: quæ etiam habet inſcriptionem. Inter hanc portam, quæ & hodie S. Crucis, olim verò Næuia dicta eſt; & inter Eſquilinam, quæ & vulgò, S. Laurentij, à templo quò ducit, ad mœnia conſpicies ruinas amplæ baſilicæ, quàm Auguſtus nepotum nomine Caij, & Lucij ædificauit. Reſtat ad huc fornix altiſſima. Vulgus corrupta voce, pro Caio & Lucio, nominant, *Gallucio*.

Iuxtà fuit olim palatium Licianum, vbi poſt templum S. Bibianæ Simplicius Pont. poſuit: ad quod palatium fuit *Vrſus pileatus* locus ſic dictus ab vrſi ſtatua, quæ pileo tecta.

Secundùm mœnia perge ad Eſquilinam portam, quam & S. Laurentij, & Tiburtinam hodie nominari diximus; à templo quod ei Martyri Conſtantinus Magnus ædificauit, antiquitate, & religione clarũ. In eo ſunt monumenta vetera, tabulæ, & ſarcophagi, præſertim figuris inſtrumentiſq́; ſacrificantium inſigniti.

Hac porta ſumptuoſo aquæductu inducitur in Vrbem aqua Marcia, quem Q. Marcius primùm extruxit: pòſt vetuſtate conſumptum reſtituit M. Agrippa. Aqua verò deducta per millia 35: & per Eſquilinam hanc portam deriuabatur ad Thermas Diocletiani, locaq́ue vicina. Salubris enim, & potui apta

ciui-

ciuibus. Inſcriptum aquæductui legitur: IMP. CÆS. DIVI IVL. F. AVGVSTVS. PONT. MAX. Cetera tu & lege, & deſcribe.

Ab altera huius portæ parte ingrediebãtur aquæ, Tepula & Iulia. Huius ſcaturigo diſtat ab Vrbe milliaria ſex. Tepulæ vndecim, quæ ex Freſcatino agro oriebatur. His & Anio vetus iungebatur, qui è Tiburtinis montibus viginti milliaribus Romam perductus.

Super Aniene pons eſt Mammæus; ſic dictus à Iulia Mammæa, mater Alexandri Seueri Imp. cuius impenſis eſt reſtauratus. Hodie, *Ponte Mammoio* hinc etiam appellatur.

Ab Eſquilina porta via Prænestina Præneſte ducebat, & altera Labicana ad Labicanas, hoc eſt, ad Valmontonem ferebatur.

Exquiliarum pars ad S. Laurentij in Fontana vocabatur *Virbius Cliuus*, ad quem lucus erat *Fagutalis*: iuxta quem Seruius Tullius rex Rom. ſextus habitauit. Inde vicus eſt Cyprius: qui & *Sceleratus* dictus, quòd à genero cæſus Tullius, & per patris mortui corpus filia aurigam carpentum agere coegit. Pertinebat autem vſq; ad *Buſta Gallica*, ſic dicta quòd Galli Senones ibi cæſi, cræmati, ac ſepulti à Camillo. Locum hodie corrupta voce *Porto gallo* nominant, vbi ſtructum templum S. Andreæ ad buſta Gallica. In ſummo uico ſcelerato palatiũ habuit Caſſius, quod eſt æquatum, poſitumque Telluris Templum, quod hodie S. Pantaleonis eſt.

Templum S. Gregorij in Damaſo ædificatum eſt in ruinis arcus Triumphalis Gordiani Cæſ. qui varijs erat marmoribus inſignis.

Ad S. Agathæ, ad radices collis Viminalis fanum fuit Siluani, cuius adhuc durant veſtigia.

VIMINALIS COLLIS.

Viminalis collis adiacet Eſquilino, ad mœnia in longum extenſus, dictuſque à Iouis Viminalis inibi templo religiosè culto. Hinc & porta Viminalis dicta: & Nomentana, quòd Nomentum via ducat. Hodie porta S. Agnetis, ab eius templo, quod olim fuit Baccho ſacrum. In quo ſpectatur arca vaſtiſſima ex porphyro, qua nulla Romæ maior. Pueri vindemiam colligentes inſcripti ſunt. Falsò vocant plerique ſepulcrum Bacchi.

Via Nomentana longius paulo pons eſt Numentanus, à Narſete Eunucho ſub Iuſtiniano Imp. vt inſcriptio docet ſtructus.

Inter Nomentanam, & Salariã portas Nero Imp. habuit ſuburbanum, cuius adhuc apparent veſtigia: Donauerat Nero liberto, & in eo veritus publicum ſupplicium, pugione ſub papillam adacto, adiuuante Sporo liberto, mortem ſibi conſciuit.

Porta Querquetulana hodie clauſa manet: iuxta apparent mœnia quadrata. Reliquiæ ſunt caſtelli, in quo diuerſabantur milites, qui cuſtodiæ Diocletiani Imp. erant deſtinati.

In dorſo Viminalis Thermæ ſunt Diocletiani admirandæ vaſtitatis, ac ſemidirutæ; nullæ tamen Romæ integriores. In his conſtituendis quadraginta Chriſtianorum millia per annos 14. ſeruili more dicuntur eſſe vexata. Diocletianus, & Maximianus magno ſumptu inchoarant. Conſtantinus verò & Maximianus abſoluerunt, dedicaruntque. Hodie locus dictus, *alle Therme*, & ſubterraneus locus, *Bocca di Therme*, receptaculum eſt aquarum, quæ ad lauacra erant neceſſariæ: Diocletianus etiam Palatium adiecerat: quod teſtantur ruinæ, teſtudinataque ædificia, quæ ſuperſunt, baſeſq; columnarum ibi repertæ:

Hìc celebris illa fuit Bibliotheca Vlpia, in qua elephantini libri aſſeruabantur.

Ad alteram Thermarum partem templum eſt Suſannæ: olim ſacrum Quirino. Romulus enim, Proculo Iulio Alba redeunti, in cœlum translatus, ibidē creditur apparuiſſe. Propterea diuini illi ſunt à Senatu honores tributi, templumque poſitum, ut Deo. Et cliuus, qui ad arcum vſque Conſtantini pertinet, vallis Quirinalis hinc dictus, quòd Quirinus Romulus Proculo ibi occurrerit.

Olympiadis balnea ſua habent veſtigia non procul à templo S. Laurentij in Pane, &ꝯperna: vulgò *Paniſperna*. Et hìc Decius Imperator habuiſſe palatium fertur.

S. Pudentianæ templum Pius I. Pont. precibus S. Praxedis, eius ſororis, conſtituit; vbi etiam ruinæ balneorum Nouati.

In templo S. Laurentij in Paniſperna lapis oſtenditur marmoreus, religiosè cultus, in quo S. Laurentij aſſatum corpus & vſtulatum repoſitum eſt à morte. Quale marmor &ꝯ viſitur in S. Laurentio extra muros. Sepulcrum hìc quoque Gul. Sirleti Card. linguarum peritiſſimi.

QVIRINALIS COLLIS.

Dictus à Quiritibus, qui Curibus vrbe Sabinorū cum Tatio Romam migrantes, collem hunc occuparunt. Hodie *Monte di Caballo*, ab equis ſummi artificij, quos ibi ſpectari mox dicam. Diuiditur autem à Viminali ea via, quæ ducit ad portam S. Agnetis.

In hoc monte horti ſunt magnificentiſſimi Ferrarienſis Card. quibus nulli Romæ arboribus ſplendidiores, vt & Syluæ ſpeciem præbeant, & Labyrinthi. Hac re vincunt Carpenſes hortos, ſed Antiquitatibus & Inſcriptionibus priſcis ſunt inferiores.

In dorſo Quirinalis coloſſeæ ſunt duorum virorũ ſtatuæ, qui frenis duos ingentes equos atque indomitos è marmore retinent. Baſi inſcriptum leges, opus eſſe Phidiæ, & Praxitelis. Hinc monti nomen Caballino, Romam ferunt aduecto à Tiridate Armeniorum rege, & Neroni donatos: qui vt peregrinum regem Romano exciperet ſplendore, Theatrũ Pompeij, in quo ludos exhibuit, laminis aureis tridui tantùm ſpacio, ſterni curauit. Quam magnificẽtiam non tam admiratus eſt rex Barbarus (nec enim Romam orbis opes aduehi ignorabat) quàm artificum ſolertiam atque diligentiam.

Prope eſt domus religioſorum S. Benedicti, qui S. Pauli ædis ſacræ curam habent, & è regione ingens Palatium æſtibus aptum à Xyſto V. exſtructum. Spectantur & altiſſimæ teſtudines, quæ ſunt reliquiæ Oratorij Neronis, quod hortis adiunxerat. Frontiſpicium altè ſe extollit, quod hodie vocant, *Fronte di Nerone*. Hinc Nero ſpectauit Vrbis incendium, quod per incendiarios clàm ipſe excitarat, & Chriſtianis imputauit, vt in odium eos S.P.Q.R. adduceret: Edicto etiam publicato, vt qui Chriſtum Deũ faterentur, comprehenſi & in Neronis hortis flammis excarnificati exurerentur.

In altera Quirinalis parte ſunt arcus, fornices, & cellæ ſubterraneæ plurimæ. Thermarum nimirum reliquiæ Conſtantini Imper.

Quà Suburram ſpectat Quirinalis, ſacellum adhuc exſtat, in hortis Barthonnorum, fornicatum, teſſellato opere ex conchylijs venuſtiſſimè exornatum, variorumque figuris piſcium; Id olim fuit Neptuno ſacrum.

Vicinus ei locus eſt, qui hodie *Bagnanepoli* vocatur, corrupto vocabulo, ex Balneis Pauli. Hæc enim Paulus Æmilius conſtrui curauit: *& Monaſterium Monialium S. Dominici à Pio V. exſtructum* & Palatium

Comi-

Comitum (hodie *di Conti,*) ex his ædificatum, & exiles hodie ſunt reliquiæ. Turrim autem Comitum Innocentius III. Papa, qui ex hac familia erat, erexit. Altera turris Militiarum ſtructa eſt à Bonifacio VIII. P.M.

In hac Quirinalis parte domus eſt Corneliorum, qua platea dicitur *il vico di Cornelij*, & templum S. Saluatoris *di Cornelij*, quod olim Saturno & Baccho ſacrum fuit.

A templo S. Saluatoris via ad portam S. Agnetis per dorſum Quirinalis, olim dicta *Alta ſemita*. Ad cuius dexteram non procul à S. Vitali, ædes Pomponij Attici cum luco erant, teſte Corn. Nepote.

Inextremo Quirinali & Viminali fuit Saburra plana, & ad radices Viminalis templum Siluani.

In quirinali ſummo templum fuit Apollinis & Clatræ, & Sacella Iouis & Iunonis, Capitoliumque vetus; quorum hodie veſtigium nullum. *Hic Moniales S. Mariæ Magdalenæ ſub D. Dominico Deo ſeruiunt.*

Ad S. Suſannæ olim forum & domus Salluſtij; qui locus hodieque corrupta voce *Salloſtrico* dicitur. Horti eiuſdem amęniſſimi locum illum occupabant inter portam Salariam & Pincianam, colles & valles vtrinque. In horum medio fuit aliquando obiliſcus paruus Hieroglyphicis Ægyptiorum notis ſignatus & Lunæ dedicatus; nunc aliò translatus.

In deſcenſu Quirinalis verſus forum Neruæ, turris eſt: hodie *Torre meza* dicta; creditur fuiſſe domus Mæcenatis pars, ad cuius etiã hortos amœniſſimos Auguſtus Cæſar ſæpè, vitandorum negociorum gratia, diuertit. Alij templi partem faciunt, quod Soli M. Aurelius dedicauit.

ITINERIS ROMANI DIES QVARTVS.

A Burgo rurſum per Ælium pontem aduerſo Tiberi, venies ad locum, qui hodie *Ripeta* dicitur, ad S. Blaſij ædem, quæ olim Neptuni fuiſſe putatur, ab Hadriano Imp. inſtaurata & ampliata. Hic naufragi tabulas potenti maris Deo ſuſpendere ſolent, votaque ſoluere.

In valle Martia ad templum S. Rochi Mauſoleum Auguſti apparet, ab Octauiano extructum ſibi ſepulcrum, poſteriſque è familia Cæſarum. Amphitheatrum enim ſeu Circum à Iulio Cæſare ibi erectum ſuſtulit, & cum ſepulcro mutauit. Ambitus ferè adhuc integer eſt, opere per rhombos diſtributo.

In Mauſoleo duo erant Obeliſci ex ophite lapide Ægyptio, pedes alti 42. quorum vnus in via Flaminia fuit ante templum S. Rochi, alter terra obrutus in hortis poſterioribus.

Circus verò Iulij Cæſaris, quem diximus ab hac mole vſque ad montis vicini radices erat. Iuxtà palatium Auguſtus habuit, & porticum ſuperbam: Lucumque Dijs manibus ſacrauerat, à templo B. Mariæ Populi vſque ad Trinitatis.

Sepulcrum Marcelli Mauſoleo iungunt quidam, & veſtigia monſtrant: quæ tamē ad Mauſoleum pertinere Boiſſardus opinatur.

Naumachiam quoque Auguſtus inſtituerat in depreſſiori parte vallis Martiæ, quæ vergit ad collem Hortulorum, in qua ludi fierent nauales. Domitianus eam vetuſtate collapſam reſtituit, nomenq; ſuū dedit: qui, & Flauiæ genti templum ibidem collocauit: vbi hodie Sancti Silueſtri templum eſt.

Vallis Martia dicta eſt à campo Martio, cuius pars erat depreſſior. Eius locus à Tiberi verſus collē Hortulo-

culorum, & ab area Domitiani in Via Flaminia, vſque ad portam Flaminiam.

Via Flaminia (hodie, *il corſo*, à curſu animalium ac puerorum ſtato anni tempore) dicta eſt à Cn. Flaminio Coſ. qui Liguribus deuictis eam ſtrauit. Tenditque à porta Flaminia (quæ olim etiam Flumentana, a Tiberi flumine cui adiacet, hodie, *Porta del populo*) Piſaurum vſq; & Ariminum. Extra hanc horti ſunt Inſcriptionibus pleni, præcipuè Franciſci Ragaterij, ſimulacris ornati.

Iulius III. De mõte Pont. Max. propè portam Suburbanam prædium, & vineam extruxit, quæ Romana omnia maieſtate ſuperat: & quemadmodum inſcriptio ait, *publica commoditati* fontem irriguum in viam deriuauit. Colles autem poſſidet ad pontem vſque ad Muluium: qui hodie, *Ponte mole* dictus eſt.

Fontem hic poſuit, tanti artificij, & ſumptus, vt neſcias artificemne, an Põtificis celſum animum admireris magis. Certè ſtuporem ſpectanti præbeat: typum architectis & Rhetorum hic campus ſit deſcribendi ſingola, vt conatur Boiſſardus: ſed vidiſſe, quam legiſſe magis iuuat, nec ſatiat. Inſcriptiones hic, ſed nouę, quibus Dominus carpendi modicè, nõ furandi, violandique facit poteſtatem: quas aut deſcribe, aut lege. Hic in vicinis collibus ædificia, ad æſtiuas inambulationes. Duo obeliſci, & pyramis altiſſima. Hortus hic Inſcriptionibus plenus, & marmoribus: in quibus eſt Terminus ex alabaſtro orientali candidiſſimo, & Suria (ſic enim Ægyptij Naturam vocant) facie velo tecta, & in pectore animalia omnis generis: Gradus undique, ſignificans arcana Naturę ignorari, ex effectis animalium cognoſci, & labore ad eam cognoſcendam aſcendi poſſe. Maior hinc hortus eſt, vineis ac vitibus conſitus, cum Terminis ingentibus, qui ſunt Hermæ, à Gręcis ſic Mercurij nomine appellatę: vt Alcibiadis,

Socratis, Ariſtophanis, &c. quas Tibure effoſſas ſtatuas in Hadriani villa, Romā allatas fuiſſe doctis aſsētior, ediderūtq; imagines Achilles Statiꝰ Luſitanus, & bis Fuluius Vrſinus Romanus, homo Antiquitatis, omniſque adeò eruditionis princeps.

Vlterius pons eſt Muluius Tiberi impoſitus, hodie *Ponte di mole*: ad quem Maxentium vrbis tyrannū pugnando vicit Conſtantinus Magnus, qui, ne in triumphum duceretur, equo in flumen ſe præcipitauit. In Conſtantini verò honorem Arcus erectus eſt, qui eſt inter amphitheatrum (vulgo Coliſeum) & & Septizonium Seueri.

Porta Flaminia in vrbem reuerſo occurrit Arcus Domitiani, vulgò *Di Portugali* (à Luſitaniæ legato, qui iuxta habitarit) vel Tripoli dictus, ad Templum S. Laurentij in Lucina. Rudis eſt fabrica, ingens tamen eſt hic Domitiani ſtatua, præterea nihil; quam tamen alij Claudij Imper. eſſe volunt, eique arcum dedicatum.

Templum S. Laurentij in Lucina, olim fuit Iunonis Lucinæ, quam puerperę venerabantur, ſi partū enixę eſſent.

Campus Martius, qui olim extra mœnia erat, locus à Quirinali ad Xiſti pontem, & Tiberim pertinens. In eo iuuentus Ro. exercebatur armis ad bellum, & comitia fiebant creandis magiſtratibus.

Obeliſcus è regione ædis B. Marię Populi, portęque Flaminiæ ſpectatur, notis & litteris Hieroglyphicis illuſtris. Olim medio in campo Martio erectus ſtabat, poſt propè templum S. Laurentij in Lucina iacuit in cellis vinarijs. Hunc Auguſtus Cæſar ex Hierapoli transferri Romam iuſſit, cum alijs duobus, quos in Circo Maximo ſtatuit: Plinius altam ſcribit 90. ped. & à Marfodite ſculptum, in eoque Philoſophiæ Ægyptiorum interpretationem contineri baſi inſcriptum legitur, quod & Ioſephus Ca-

ſtali.

ſtali.I.C.commentario Romæ explanauit.

CÆSAR DIVI. F. AVG.
PONT. MAX. IMP. XII.
COS. XI. TRIB. PONT. XIV.
EGYPTO IN POTESTATEM
P. R. REDACTA
SOLI DONVM DEDIT.

Forum habuit Antoninus Pius Imper. in campij Martij ea parte, quæ vulgò vocatur *La piazza di Sciarra*. Altiſſimam hic Columnam cochlidem idem erexit, altam pedes 175. habet Feneſtellas 56. quæ lucẽ intus præbent. Lapidibus confectam 28. quidam volunt. At *Mihi non liquere* pronuncio. Gradus enim rupti ſunt, neque aſcenſus in ſuperiora, vt in ea quæ Traiano eſt dicata, patet. Exterius continet Antonini res geſtas, excellenti figurarum ſculptura Locus hodieque à Columna illa, *in Colonna*, appellatur.

Ad templum S. Stephani in Truglio, columnæ illæ 11. reliquiæ ſunt porticus, quam in ſuo foro M. Antoninus Pius ſtruxerat, palatio ſuo coniunctam, quod ab hoc templo S. Stephani vſque ad Pãtheum pertinebat.

Inter columnam Antonini, & fontem Aquæ Virginis erant Septæ campi Martij; ſic dictæ, quia vallatus locus erat deſo tabulato, in quem populus Ro. cõueniebat magiſtratibus creãdis ſuffragia laturus. Ouilia quoque dicta, ab ouium incluſarum ſimilitudine. Huc Tribus Comitijs conueniebant.

Collis ille editior inter Columnam & S. Laurentium Lucina, hodie *Monte Acitorio* corruptè fortaſſe appellatur, quaſi Mons citatorum, in quem è Septis ſingulis Tribus poſt lata ſuffragia ſe recipiebant. In eodem colle fuit Curia publica, qua hoſtium legati accipiebantur, quibus Vrbem ingredi non licebat, nec in Græcoſtaſi diuerſari: quæ, vt dixi, fuit propè Comitium & Roſtra, ad Forum Romanum. *in eo Iu-*

lius

quamuis & alij eius magnitudinem producè vſque ad portam Flaminiam. In hoc colle Pincius Senator olim magnificentiſſimè habitauit, vnde collis, & porta vicina *Pinciana* dicta; Domus eius veſtigia in in mœnibus apparent. In eodem colle & Domitiæ gentis ſepulcrum fuit, quo conditus & Nero tyrannus. In ſummo colle cõcameratio eſt ſeu fornix, aut arcus, pars templi Solis: Iuxtà humi iacebat obeliſcus ex lapide Thaſio factus cum titulo: *SOLI SACRVM*.

Templum S. Trinitatis, monachorum Gallorum, Minimorum, à Ludouico XI. Gall. Rege conſtructũ, in quo Cardinalium aliquot ſepulcra, & M. Ant. Mureti hominis diſertiſſimi, ad ſummam aram cernas, *& magni Card. Carpenſis cuius titulus eſt. Rodulpho Pio Card. Carpenſi, Principi Senatus ampliſſimi Eccleſiæ Dei muneribus, ſingulari prudentia pro functo, iuris eccleſiaſtici defenſori à gratia, terrore, voluptatum illecebris, & aduerſis ſenſibus æque inuicto, ad beneficentiam nato, in ſumma grauitate iucundiſſimo Pius V. Pontif. Max. ſalutaris officij in cuſtodia Catholicæ veritatis conſorti, perpetuis de chriſtiana republica ſenſibus, ſtudijsque coniunctiſſimo hoc amoris, vt iudicij ſui monumentum P. anno ſalut.* 1568. *Vixit annos* 64. *m.* 2. *d.* 8. *obijt anno* 1564. *Nonas Maias.*

Ad Collinam portam non procul à templo S. Suſannæ, Saluſtius hortos, vt dixi, amœniſſimos habuit, atque ædes, quarum ruinæ ſpectantur in valle, qua itur ad Salariam. Horti porrigebantur per colles inter portam Pincianam, & Salariam. Obeliſcus hic quoque fuit, nunc aliò translatus, non adeo magnus, Lunæ ſacer, Hieroglyphicis ſignis notatus. Locus nomen ferè retinet, *Saloſtrico*.

Campus ſceleratus, ſeu via ſcelerata, in qua Virgines Veſtales, quę ſtupro violatę eſſent, viuę defodiebantur; erat à porta Collina ſub ędibus, & hortis Saluſtianis vſque ad portam Salariam.

Salar

Salaria porta, quæ Quirinalis. Collina, & Agonalis dicta, digreſſo ad ſiniſtram vię Salarię, ruinæ ſeſe offerunt tẽpli Erycinę Veneris, quę à matronis Auguſto menſe colebatur vt Verticordia, quę maritos vxoribus conciliaret. Hic & ludi Agonales fiebant, vnde etiam portæ nomen.

Tertio ab Vrbe lapide pons eſt Anieni impoſitus, integer adhuc, à Narſete, vt Inſcriptio longa docet. Ad hunc pontem ferunt Annibalem imbrium inundatione perterritum, ſoluto obſidio, caſtra mouiſſe ab Vrbe. Hìc inferiùs Tiberi Anio miſcetur, ibique Torquatus gigantem Gallum ſuperauit, & à collo torquem aureum detraxit: vnde & Torquati nomẽ adhęſit. Obſeruandum, Tiberinam aquam multis annis incorruptam ſeruari ſolitam, ſuauiſſimam & ſaluberrimam, quoties hauritur paulò ſupra Vrbem vſque ad mare. Accidit hoc ex miſtione Tiberis cum Aniene; quoniam hic aquas habet multo infectas nitro, quod ne putreſcat prohibet. Quique Tiberim ſupra Anienis oſtia accolunt, vtriuſque aquas Romano more, ne corrumpantur, miſcent. Inter Anienis arenas leguntur amygdala, aniſum, feniculum, aliaque in petram verſa, vt in Romanorum conuiuijs in delicijs ſint, ludantque arripientes putantes ſe dulciaria tragemata arripere, vocanturque paſſim, *Confetti da Tiuoli*. Superioribus quoque annis corporis cadauer humani cęſum, & in flumen Anienem proiectum arboris radici adhærens in lapidem conuerſum eſt, & à putrefactione alienum, vt Titus Celſus, Patricius Romanus, à ſe viſum affirmat.

Ad Salariam portam tẽpli Honoris reliquiæ ſunt: Item ſuburbanæ domus Neronis, vbi Sporo liberto adiuuante, adacto ſub papillam pugione ſeſe interemit, cognito ſe à Senatu ad pœnam quęri.

In vrbe, ad vallem collis Hortulorum, & Quirinalis radices templum eſt *S. Nicolai de Archemorijs*: ſic dictum,

ctum, quia olim eo loci forum fuit Archemorij.

Rurſus ad hortos Carpenſes, cameræ ſunt, & fornices longo ordine. Alij minij officina, quę ibi ad Circum fuerunt, fuiſſe putant: alij meretricum ſedem, Floralibus ludis, qui Florę in Circo fiebant.

Ad templum 12. Apoſtolorum leo marmoreus erectus eſt, ſingularis artificij opus. In ęde Columnarũ marmor Meliſſæ mulieris; vt habet inſcriptio, oſtenditur.

DE COEMETERIIS VRBIS ROMÆ.

EX HONVPHRIO PANVINIO.

CAP. IX.

Coemeterium omnium vetuſtiſſimũ *Oſtrianum*, via Salaria ad tertium ab Vrbe lapidem, in quo beatus Petrus Apoſtolus baptizaſſe dicitur de quo Protonotarius S. R. Eccl. in actis Liberij Papę c. 3. ſic ait; Erat non longè à Cœmeterio *Nouellæ*, ad tertium milliarium ab Vrbe, via Salaria Cœmeterium Oſtrianum, vbi Petrus Apoſtolus baptizauit.

Cœmeterium *Vaticanum* iuxta templum Apollinis, & Neronis circum, via triumphali ſitum in hortis Neronianis, vbi nũc eſt Baſilica S. Petri. Hoc Cœmeterium prętеr ſepulcra habebat fontem Baptiſmi, qui non omnibus cœmeterijs communis erat.

Cœmeterium *ad Nymphas*, in prędio Seueræ via Nomentana. lapide ab vrbe inter ſeptem & octo; in quo ſepulta fuerunt corpora ſanctorum martyrum Alexandri Papę, & cętera.

Cœmeterium vetus, à Papa *Caliſto* ampliatum, ex eius nomine appellatum eſt, via Appia, lapide ab Vrbe ſecundo, ſub baſilica S. Sebaſtiani ſitum, in eo Cę-

meterio

meterio erant catacumbæ, vbi aliquando iacuerunt corpora ſanctorum Apoſtolorum Petri, & Pauli.

Cœmeterium *S. Soteris* Papæ, Cœmeterio Caliſti vicinum fuit.

Cœmeterium *S. Zepherini* Papæ, via Appia propè catacumbas, & Cœmeterium Caliſti.

Cœmeterium *Calepodij* Presbyteri, via Aurelia, lapide ab Vrbe ſecundo extra portam Ianiculenſem propè Eccleſiam S. Pancratij.

Cœmeterium *S. Prætextati* Presbyteri, via Appia, lapide primo abeuntibus per diuerticulum ſiniſtrorſum, vbi fuit Vrbanus Papa ſepultus.

Cœmeterium *S. Pontiani* Papę, non longè à Sanctis Abdon, & Senen.

Cœmeterium *Cyriacæ*, in argo Veramo in Eccleſia S. Laurentij extrà muros.

Cœmeterium *Lucinæ*, via Aurelia, extra portam S. Pancratij.

Cœmeterium *Aproniani*, via Latina, haud longè ab Vrbe, in quo ſepulta eſt S. Eugenia.

Cœmeterium *S. Felicis* Papę, via Aurelia, milliario ab Vrbe, adiunctum eſt Cœmeterio S. Calepodij, propè S. Pancratium, extra portam Ianiculenſem.

Cœmeterium *Priſcellæ* aliàs *S. Marcelli* Papę, Via Salaria veteri, in cubiculo claro, iuxta cryptam S. Creſcentionis, lapide ab Vrbe tertio à *S. Marcello* Papa dedicatum.

Cœmeterium *S. Timothæi* Presbyteri, via Oſtienſi, intrà Baſilicam S. Pauli.

Cœmeterium *Nouellæ*, via Salaria, ab Vrbe Roma milliario tertio.

Cœmeteriũ *Balbinæ*, aliàs *S. Marci* Papę, inter vias Appiam, & Ardeatinã, iuxtà Baſilicã *S. Marci* Papę.

Cœmeterium *S. Iulij* Papę, via Flaminia, propè Eccleſiam S. Valentini, extrà muros Vrbis, adhuc extat in vinea fratrum Eremitarum S. Auguſtini.

Cœmeterium S. *Iulij* Papæ, via Aurelia.

Cœmeterium S. *Iulij* Papæ, Portuenſi via.

Cęmeterium S. *Damaſi* Papæ, inter vias Ardeatinã & Appiam.

Cœmeterium S. *Anaſtaſij* Papæ, intra Vrbem regione quinta Eſquilina, in vico Vrſi pileati prope Eccleſiam S. Bibianæ.

Verſus Pileatus, iuxtà palatium Licinianum ad portam Taurinam in Via Tiburtina.

Cęmeterium S. *Hermetis*, aliàs *Domitilla*, factum à Pelagio Papa via Ardeatina.

Cœmeterium S. *Nicomedis* via Ardeatina lapide ab Vrbe ſeptimo.

Cœmeterium S. *Agnetis*, via Nomentana.

Cœmeterium S. *Felicitatis*, via Salaria.

Cœmeterium *Iordanorum*, vbi Alexander fuit ſepultus.

Cęmeterium S. *Nerei*, & *Archilei*, via Ardeatina, in prædio S. Domitillæ, lapide ab Vrbe ſecundo.

Cœmeterium *Felicis*, & *Adaucti*, via Oſtienſi, milliario ab Vrbe ſecundo.

Cœmeteriũ *Tiburtij*, & *Valeriani*, via Labicana, tertio ab Vrbe lapide.

Cœmeterium *Marcellini*, & *Petri*, via Labicana, iuxtà baſilicam beatæ Helenæ.

Cœmeterium *Marci*, & *Marciliani*, via Ardeatina.

Cęmeterium *Ianuarij*, reſtauratum à Gregorio Papa III.

Cęmeterium S. *Petronilla*, ornatum à Greg. Papa, via Ardeatina.

Cœmeterium *Agata* ad Girolum, via Aurelia.

Cœmeterium *Vrſi*, ad Portenſam.

Cœmeterium *Gardiani*, via Latina.

Cœmeterium inter duas *Lauros*, ad S. Helenam.

Cœmeterium S. *Cyriaci*, via Oſtienſi.

Aſtulphus Longobardorum Rex, multorum cor-

pora Sanctorum effodiens circa Romam, eorum Cęmeteria ſubuertit.

Paulus & Paſchalis Papę, multa corpora Sanctorum, quæ in dirutis Cœmeterijs iacebant, intra Vrbem in Eccleſijs Stephani, & Silueſtri, Praxedis collocarunt.

Cœmeteria in quibus erant priuatorum ſepulcra marmorea, lateritia, & loculos habentia, in ijs Chriſtiani ſepeliebantur.

Ex ſepulcris quædam fuiſſe hereditaria, quædam donatitia.

Cœmeteria loca erant Chriſtianorum ſepulturæ ſpeciatim aſſignata.

STATIONES ROMANÆ AD Templa Sanctorum, magnis Pontificum indultis.

Dominica Aduentus:
- Prima, Statio ad S. Mariam maiorem.
- 2. ad S. Crucem in Hieruſalem.
- 3. ad S. Petrum.
- Feria quarta, quatuor Temporum, ad S. Mariam Maiorem.
- Feria 6. ad 12. Apoſtolos.
- Sabbatho, ad S. Petrum.
- 4. Domin. ad Sanctos 12. Apoſtolos.

In vigilia Natiuitatis, ad S. Mariam maiorem.

Natiuitatis Domini Miſſa:
- 1 ibidem ad præſepe.
- 2 ad S. Anaſtaſiam.
- 3 ad S. Mariã maiorẽ.

Feſto:
- S. Stephani, ad S. Stephanũ, in Cælio monte.
- S. Ioãnis Apoſt. & Euãg. ad S. Mariã maiorẽ.
- SS. Innocentium, ad S. Paulum.

In Circunciſione Domini, ad S.Mariam trans Tiberim.
In Epiphania Domini,ad S.Petrum.

Dominica in
- Septuageſima ad S. Laurentium extra muros.
- Sexageſima,ad S.Paulum.
- Quinquageſima,ad S.Petrum.

Feria
- 4 Cinerum,ad S.Sabinam.
- 5 ad S.Georgium.
- 6 ad SS.Ioannem,& Paulum.

Sabbatho,ad S.Tryphonem.
Dominica I. Quadrageſimæ,ad S.Ioannem in Laterano.

Feria
- 2 ad S.Petrum ad vincula.
- 3 ad S. Anaſtaſiam.
- 4 Quatuor temporum, ad Sanctam Mariam maiorem.
- 5 ad S.Laurentium in Paniſperna.
- 6 Quatuor temporum ad SS.12. Apoſt.

Sabbatho ad S. Petrum.
Dom.2. Quadrageſimæ,ad S.Mariam in Dominica.

Feria
- 2 ad S.Clementem.
- 3 ad S.Sabinam.
- 4 ad S.Cæciliam.
- 5 ad S.Mariam trans Tiberim.
- 6 ad S.Vitalem.

Sabbatho,ad SS.Marcellinum,& Petrum.
Dom.3. Quadrag.ad S. Laurentium extra muros.

Feria
- 2 ad S.Marcum.
- 3 ad S.Potentianam.
- 4 ad S.Sixtum.
- 5 ad SS.Coſmam & Damianum.
- 6 ad S.Laurentium in Lucina.

Sabbato,ad S.Suſannam.
Domin.4. Quadrag. Lætare Hieruſalem Statio ad S. Crucem in Hieruſalem.

Feria 2 ad ss. Quatuor Coronatos.
3 ad s.Laurentium in Damaſo.
4 ad s.Paulum.
5 ad ss.Silueſtrum, & Martinum.
6 ad s.Euſebium.

Sabbatho, ad s. Nicolaum in carcere.

Dominica in paſſione, ad s. Petrum.

Feria 2 ad s.Chryſogonum.
3 ad s.Cyriacum.
4 ad s.Marcellam.
5 ad s.Apollinarem.
6 ad s.Stephanum in monte Cœlio.

Sabbatho, ad s.Ioannem ante portam Latinam.

Dominica Palmarum, ad s.Ioannem in Laterano.

Maioris hebdomadæ Feria 2 ad s. Praxedem,
3 ad s.Priſcam.
4 ad s. Mariã maiorẽ.
5 In cœna Domini, ad s. Ioannem in Lat.
6 In Paraſceue, ad s. [Cru]cem in Hieruſalem.

Sabbatho ſancto, ad s.Ioann. in Laterano.

Dominica Reſurrectionis Domini Statio ad s.Mariam maiorem.

Feſto 2 ad s.Petrum.
3 ad s.Paulum.
4 Ad s.Laurentium extra muros.
5 ad ss. 12. Apoſtolos.

Sabbatho in Albis, ad s.Ioannem in Laterano.

Dom. in Albis, & octaua Paſchæ, ad s.Pancratium.

Feſto Aſcenſionis, ſtatio ad s.Petrum.

In vigilia Pentecoſtes, ad s.Ioann. in Laterano.

Dom. Pentecoſtes, ad s.Petrum.

Feria 2 ad s.Petrum in vincula.
3 ad s.Anaſtaſiam.
4 Quatuor temporum, ad s.Mariam maiorẽ.

Feria

Feria { 5 ad s. Laurentium extra muros.
6 ad ss. 12. Apoſtolos.

Sabbatho, ad s. Petrum.

Stationes Quatuor Temporum in Septembri.

Feria { 4 ad s. Mariam maiorem.
6 ad ss. 12, Apoſtolos.
Sabbatho, ad s. Petrum.

Reliquæ ſtationes ſuis quęque diebus ſanctorum Apoſtolorum, Martyrum, Confeſſorum, ac Virginũ quorum in Vrbe templa ſunt, magno piorum concurſu frequentantur: Pont. Max. vel ſacris operante, vel præſente: ſtipante etiam ingenti Patrum purpuratorum, Atque Epiſcoporum caterua.

De vaticana Bibliotheca Summi Pontificis. Cap. X.

BIbliotheca Vaticana Pontificis, quotidię à doctis hominibus meritò frequentatur. Abundat enim, refertaque eſt, ſi quæ alia in Europa, antiquiſſimis omnium diſciplinarum artiumque libris cùm Græcis, tùm Latinis, ac Hebraicis, calamo in membranis olim exaratis, multis retro ſęculis accumulati à ſummis Romanę Sedis Pontificibus, quibus colligendi libros, ſeruandique ſtudium fuit, in tot bellorum ciuilium, exterorumq; calamitatibus, direptionibus, ac cladibus, quas ea Vrbs à Barbaris gentib. accepit; quòd vrbium reginam extinctam cuperet.

Xiſtus V. P. M. noſtra memoria nuper mirificè auxit, ornauit, illuſtrauitque picturis, atque ædificio immenſo: quod ſingulari poemate à Gulielmo Blanco Gallo, & Hiſtorica deſcriptione depingitur à P. Angelo Rocho, Epiſcopis. Schidis etiam nondú editis ab Onuphrio Panuinio, eiuſdem ordinis Ere-

mitarum cum Rocho, monachi pereruditi.

Illud ſummis votis optant, atque efflagitant docti viri, Pontificis Max. beneficio Indicem librorum Græcorum Latinorumque bono publico edi, atque euulgari. Sic enim fieret, vt inflammati eruditi, qui ad ueteres ſcriptores illuſtrandos animum appellũt, frequentes Romam venirent: prodirent innumerabiles auctores, qui uel latent in tenebris, lucemque nondum aſpexerunt, vel longè deprauatiſſimi, mutili, ac manci circumferuntur. Pręſtitit hoc Auguſta verè Reſpub. Vindelicorum per Indicem inuitatis eruditis hominibus, qui Græcos Patres, comparando, vulgatas editiones cum M.SS. illuſtrare vellent. Et Galliæ Regibus Chriſtianiſſimis Franciſco I. & Henrico II. quot quantoſque ſcriptores Græcos cũ hiſtoricos, tùm Theologos acceptos referam, neceſſe eſt? vt & Mediceę bibliothecæ Reginæ matris, Magnique Etruriæ Ducis: cui familiæ litteræ multũ ſe debere libenter agnoſcunt. Auguſtior verò, longe que copioſior Põtificia eſt, imò Regia etiam bibliotheca, quæ in Carpetanis Hiſpaniæ eſt ad Diuũ Laurentium; quam & Didacus Huctadus Mendoza, Cęſaris olim apud Venetos legatus, accepta è media Gręcia Gręcorum librorum plena naui, mirificè ornauit.

Sunt & aliæ Romæ egregię bibliothecæ: vt collegij Canonicorum S. Petri in Vaticano: Card. quoq; Gul. Sirleti, libris Gręcis plena, vt erat ille ad miraculum doctiſſimus: quæ nunc bibliotheca 20. millibus aureorum ęſtimata, Aſcanij Card. Columnę eſt, patetque doctis hominibus. Sforcians quoque auctoribus Gręcis manuſcriptis abundat, & Farneſiana.

Taceo innumeras priuatorum bibliothecas rarorum librorum, rerumque precioſarum: Qualis eſt Fuluij Vrſini Romani, hominis vtriuſque linguæ doctiſſimi: & altera Aldi Manutij Pauli F. Aldi N. qui

nuper

ſuper in medio vitæ curſu vita decedens, octoginta millium librorum bibliothecam reliquit;

Vt aliàs diximus Fuluius ſuam excellentiſſimam librorum ſupellectilem bibliotheca hoc anno 1600. menſe Iunio moriēs donauit: Et eam, quæ fuit Card. Sirleti viri in vtraque lingua peritiſſimi emit 14. mil. aureis, Aſcanius Card. Columna Heros auitæ gloriæ in armis emulus, quàm, ac litteratorum hominū patrocinio æquat, immò & ſuperat. Et, ne temporum inuidiā conſumetur, deputatis cuſtodibus, & annuis, ac largitis prouentibus voluit cuſtodiri, & augeri.

Nam extra Romam bibliothecas audio celebrari, Ducum Florentini, & Vrbini: Græcis illa, hæc Mathematicis referta.

Ceſenæ, Malateſtarum apud Minoritas, Bononiæ apud Prædicatorios verè celeberrima Venetijs, apud Rempub. Patauij, in domo Ioannis Vincentij Pinelli.

Sed Romam ad Vaticanam Bibliothecam, tanquā in viam redeamus.

DE BIBLIOTHECA VATICANA
Ex non editis Panuinij.

GEntiles ſuos libros in Bibliothecis publicis, & priuatis conſueuiſſe aſſeruare, ex eorum monumentis, & ex his, quæ nuper ſcripſimus, facili coniectura poſſumus conſequi, permultiq; tradiderunt. Eccleſiam verò Catholicam iam inde à primo poſt Chriſtum exordio in præcipuis quibuſdam locis Bibliothecas ſacras habuiſſe, quibus ſtudioſorum ingenia paſcerentur, non eſt obſcurum. Nam D. Athanaſ. in narratione *de perſecutione Arianorum* in Eccleſia Alexandrina tradit; Bibliothecas in Eccleſijs Chriſtianorum fuiſſe, libroſque magna cura cōſeruatos; & in eo Arianorum impietatem accuſauit, quòd libros Eccleſiæ ereptos indigniſſimè combuſſiſſent. Hieronymus earundem meminit, cùm ad Pamma-

chium pro libris ſuis aduerſus Iouinianum ſcribens ait: Eccleſiarum Bibliothecis fruere. Euſebius præterea li.119.cap.11. ſcribit, Eccleſiam libros ſacros in oratorijs habuiſſe; eoſque temporibus Diocletiani exciſis oratorijs ad delendam prorſus memoriam Chriſtianorum exuſtos eſſe. Neque verò deſunt in ſcriptura coniecturæ, quoniam Paulus ad Timotheũ ſcribens, libros ſecum Romam apportare iubet, maximè verò membranas: atque idem libros Propheticos in Eccleſia Corinthiorum legi ſolitos. 1. ad Corinth. teſtatur. Bartholomæum verò Indis verbum Dei prædicaſſe, ibique Euangelium Matthæi Hebraicè manu ſua deſcriptum reliquiſſe, lib. 5. cap. 10. hiſtoriæ Eccleſiaſticæ prodidit Euſebius, quod exemplar in India repertum Origenes (teſte Hieronymo) Alexandriam reportauit; cùm ex Oriente libros canonicos veteris teſtamenti Melito (vt ait Euſebius) attuliſſet. Hebræi tandem libros ſacros diligentiſſimè cuſtodiebant, & in ſynagogis ſuis Moyſen per ſingula Sabbata leggere ſolebant. Quare eoſdem Chriſtianos factos in deſcribendis, & conſeruandis libris Propheticis, & Apoſtolorum, atque Euangeliſtarum ſtudium ſuum collocaſſe, meritò eſt credendum.

Sed loca vbi libri ſeruabantur, non uno nomine fuerunt appellata: nam & *archiuia*, & *ſcrinia*, & *Bibliotheca* (vt ex auctoribus citandis patebit) dicebãtur. Bibliothecarius in vita Cœleſtini Papæ: *Hic*, inquit, *fecit cõſtitutum de omni eccleſia, maximè de regionibus; quod hodie in archiuio eccleſiæ tenetur recõditum.* Et in uita Leonis Papæ: *Multas epiſtolas ſcripſit Papa Leo, quæ hodie in archiuio Eccleſiæ tenentur.* Et in Gelaſio Papa: *Gelaſius libros aduerſus Eutychem, & Neſtorium edidit, qui hodie in Bibliotheca Eccleſiæ archiuio reconditi tenentur.* Tandemque in vita Bonifacij Papæ II. *Bonifacius Papa chirographũ damnationis Dioſcori archiuio Eccleſiæ recluſit.* Anaſtaſius

præ-

præterea in vita Martini Papæ. *Synodus*, inquit, *Lateranenſis à Martino Papa contra Syrum Alexandrinum, Pyrrhum, Sergium, & Paulum Conſtantinopolitanos Patriarchas hæreticos Monothelitas celebrata, hodie archiuio Eccleſiæ continetur.* Et in Leone: *Hic fecit conſtitutum, quod in archiuio Eccleſiæ continetur, vt qui ornatus fuerit Archiepiſcopus, nulla conſuetudine, pro vſu pallij, aut diuerſis officijs Eccleſiaſticis quidquam perſoluere debeat.* In Ioanne VI. ait: *Ioannes Pap. facto concilio ſacerdotum Nouellum Epiſcopum, qui ab Archiepiſcopo Rauennate ordinatus fuerat, ſubditione ſedis Apoſtolicæ reintegrauit, & confirmauit: cuius rei chirographum in S. R. E. archiuio retinetur.* Vltimo in vita Stephani II. *Pipinus Rex Francorum victo Aſtulfo Rege Longob. eidem multas ciuitates, quas vi occupauerat, abſtulit: quas B. Petro, S. R. E. & Romanis Pontificibus donauit, ſcriptiſque ſuis donationem fecit, quæ hactenus in archiuio S. Eccleſiæ reſondita tenetur.* Hieronymus quoque in prologo Eſther ſcribit: *Quem librum ego de archiuijs Hebræorum eleuans verbum è verbo expreſſius tranſtuli.* D. autem Gregorius Papa in prologo 40. homiliarum ſuarum ad Secundinum Epiſcopum Tauromilitanum refert 40. homilias ſuas in ſcrinio S. R. E. detineri. Et Iulius Papa, qui Marco Siluestri ſucceſſori ſuffectus eſt, inſtituit, vt in Eccleſiæ ſcrinijs reponerentur cautiones, inſtrumenta, donationes, commutationes, traditiones, teſtimonia, allegationes, ac manumiſſiones clericorum in Eccleſia. Sed nominis *Bibliothecæ* exempla, & teſtimonia non eſt quod afferantur.

Ex his igitur facilè cognoſcere licet, permulta eorum quæ in Bibliothecis reponebantur: verùm non iſta ſolum, quin etiam & præcipuè *Bibliorum libri* cõſeruari ſolebant, vt ſatis ſuperque ex Euſebio, & Eccleſiarum vſu conſtat: in quibus quatuor Euangeliſtarum libri, Epiſtolæ Pauli, Petri, Iacobi, Ioannis, & Iudæ, nec non Acta Apoſtolorum, & Apocalypſis Ioannis legi fuerunt ſolita. Opera tandem ſacrorũ

Docto-

Doctorum in eiſdem Bibliothecis ſeruabantur; vt Ignatij, Martialis, Clementis Romani, Iuſtini, Egeſippi, Irenæi, Tertulliani, Origenis, Cypriani, & aliorum, quorum permulta ad noſtra vſque ſęcula peruenerunt. Quare dicendum eſt, Bibliothecas propter librorum Bibliorum, memoriæ Doctorũ, & ſcriptorum Eccleſiaſticorum, veræque Eccleſiæ hiſtoriæ cõſeruationem, atque ad poſteros propagatione ſtructas, & inſtitutas fuiſſe.

Ad ſtructuram autem, & conſeruationem Bibliothecæ non mediocres ſumptus erant neceſſariò faciendi librorum conquiſitoribus luculentis, ac peritis ſcriptoribus totique veræ Bibliothecæ. hi partim fidelium diuitum liberalitate, partim ex cõmuni Eccleſiæ ærario fiebant. In quo ſanè Magni Conſtantini eximium, & ſingulare prædicatur ſtudium; qui (vt tradit Euſebius lib. 3. de eius vita) imperatorios theſauros liberaliſſimè effudit in colligendis, ſcribendiſque libris ſacris; quos Gentiles temporibus perſecutionum ab Eccleſia ferè excuſſerant.

Veruntamen munus Bibliothecæ condendę, conſeruandæ, ac curandæ Epiſcoporũ pręcipuum fuit, nec non & presbyterorum: quoniam ad hos maxime ſpectabat & euoluere, ac cuſtodire libros; & *authenticis* ab *apocryphis* (teſte Euſebio) diſcernere. Quamobrem Notarios, librarios, & puellas ad ſcribendum exercitatas, qui libros deſcriberent (vt apparet ex Ambroſij, Origeniſque hiſtoria) alere, & ſuſtentare ſolebant. Inter hos Pãthenius rector ſcholæ Alexandrinæ diligentiſſimus librorum conquiſitor perhibetur. Pampilius etiam presbyter, & martyr Cęſarienſis magno ſtudio, & induſtria (vt ait Euſebius, Bibliothecam inſtituit: eamque tum Origenis, tum aliorum ſcriptorum voluminibus exornauit. Cuius Cęſarienſis Bibliothecę in apologia aduerſus Rufinum meminit Hieronymus. Alexander

præ-

prȩterea celeberrimus Hieroſolymorũ Antiſtes mirificam Bibliothecam Hieroſolymis conſtruxit, eodem teſte Euſebio; in qua libros Berilli, Hyppolyti, Caij, & aliorum ſcriptorum Eccleſiaſticorum repoſuit: quibus ſe adiutum, & inſtructum in ſcribenda hiſtoria Eccleſiaſtica Euſebius teſtatur.

Sed, ne diligentiam, & ſtudium noſtrorum ſilentio prȩtereamus, Clemens primus poſt Petrum Põt. Max. qui multas ſcripſit utiles epiſtolas in Eccleſia Romana conſeruatas, ad poſteroſq; tranſmiſſas; Romȩ, vbi fons pietatis, doctrineque erat, ſeptem *Notarios* in ſingulas regiones diſtributos inſtituit, qui cenſibus Eccleſię nutriti, geſta Martyrum diligenter perquiſita, & ſigillatim indagata litteris, & monumentis conſignarent. Anterus Papa res geſtas Martyrũ à Notarijs deſcriptas requiſiuit, & in Eccleſia recõdidit. Fabianus Anteri ſucceſſor ordinauit ſeptem Diaconos ijs notarijs imminere, vt Martyrum res geſtas vndique ſingulatim colligerent. Actiones prȩterea Synodi Romanȩ ſub beato Silueſtro celebratæ eorundem Notariorum teſtimonium tribuunt. Ad hæc Iulius Papa, qui poſt Marcum Silueſtri ſucceſſorem præfectus eſt, conſtituit, vt cuncta, quȩ ad Chriſti fidem conſeruandam, propagandamque pertinerent, per Notarios S.R.E. colligerentur, atq; ea omnia monumenta à Primicerio Notariorum approbata in Eccleſia reconderentur. Hilarius autem Papa, primus quod legerim, Bibliothecas duas Romæ iuxta fontem Laterani ȩdificauit, in quibus Eccleſiæ Romanȩ ſcripta, & Epiſtolaa decretales Romanorũ Pontificum, Conciliorum actiones, hæreticorum palinodias, & hæreſes, ſanctorumque Patrũ libros publico vſui Chriſtianorum conſeruaret; cùm eo tẽpore libri ob paucitatem, & librariorum caritatem difficilè admodum inuenirentur.

Sed tamen preter has (vt iam ad originem Vatica-

næ deueniamus (fuit etiam alia, fortaſſe omnium maxima, in ipſo Lateranenſi Patriarchio ſtructa Bibliotheca optimis voluminibus referta: quæ eo loci ferè annis M. quamdiu Romani Pôtifices Lateranum incoluerunt, permanſit: Poſtea verò quàm Clemês V. in Gallijs Romanam ſedem conſtituit. Pontificia bibliotheca fuit Auinionem translata, libris iuſſu Pontificum ex Laterano aduectis, atque Auinione in Apoſtolico Palatio ferè ſpatio 120. annorum retentis, quouſque Dei benignitate ſublato ſchiſmate, poſt Martini V. creationem eius bibliothecę magna pars fuit iterum Romam perducta; & non Laterani, ſed in Vaticano, vbi Romanus Pontifex ſedem fixerat, collocata: confuſis tamen, ſparſiſque libris, neq; vllo certo, aut digno loco interclufis. Quod indignè ferens Sixtus IV. Pont. Max. incredibilem librorum copiam à ſuis prædeceſſoribus relictam, qui partim vetuſtate, partim hominum iniuria conſumebâtur, certo, & opportuno loco digeſſit armarijs pluteis, ceteriſq; inſtructæ, & bene cultæ] Bibliothecę neceſſarijs exornauit: atque Bibliothecâ Vaticanâ multis additis voluminib. Eccleſiæ decori, fidei Catholicæ amplificationi, publicæ eruditorum hominû cômodi tati, & honori conſecrauit. Hæc igitur Vaticana Bibliotheca omnium, quæ in orbe terrarum ſunt, inſtructiſſima eſt, optimiſque, & antiquiſſimis ſcriptis in membranis libris refertiſſima, quorum numerum ſex millium excedit. Huic, vt facilius conſeruaretur, & augeretur, Sixtus IV. ſtrenam centum aureorum, quam Romanis Pontificibus collegiû ſcriptorum Apoſtolicarum literarum quottannis donare conſueuit, in perpetuum addixit. Hâc ſumma induſtria, & diligentia curant, & adminiſtrant Bibliothecarius, cuſtodes, correctores, librarij, ſarcinatores, & is, qui Bibliothecam vertit: quæ omnia ferè munera fuerunt à Sixto IV. inſtituta.

Qui ergo Bibliothecæ præerat, iam olim *Bibliothecarius*, & aliquando *cancellarius* vocabatur. Huius munus erat, Bibliothecam, & omnia eius volumina ſcripta, membranas, & ſimilia accuratiſſimè cuſtodire; Bullas, ſiue diplomata, vel Epiſtolas decretales Pontificum ſcribere, & ſi opus erat, dictare, acta Cõciliorum, & Synodalia exſcribere, ac conſeruare; tãdemque apud Roman. Pont. ea omnia præſtare, quę ſedis Apoſtolicæ Cancellarij noſtro tẽpore faciunt. Conueniẽs etenim viſum fuit, vt is potiſſimum eſſet Papæ amanenſis, ſcilicet ſcribarum princeps, vel à ſecretis, qui etiam Pontificiam Bibliothecam, quæ tunc erat veluti *Cancellaria* quædam, ſiue, vt nunc loquimur, *ſecretaria*, tractaret. Noſtris verò temporibus hæc munera ſunt diuiſa. Bibliothecæ autem Romanæ ſemper clariſſimi, & optimi viri probatæ doctrinæ, & ſanctitatis præfuerunt: nam Anaſtaſius in vita Gregorij II. ſcribit, Gregorium, antequam Pontifex crearetur, Bibliothecæ Lateranenſis curam ſuſcepiſſe: *qui*, inquit, *eſt vir doctiſſimus, & Conſtantinopolim ad Imperatorem Iuſtinianum II. cum Conſtantino Papa profectus, & ab eodem Principe in multis difficillimis quæſtionibus interrogatus, peritiſſimè omnibus ſatisfecit.* Bibliothecarius præterea in eiuſdem vita refert, Gregoriũ ab ineunte ætate in Patriarchio Lateranenſi nutritũ fuiſſe, atque à Papa Sergio ſubdiaconum & ſacellarium creatum, Bibliothecæ Lateranenſis curam ſuſcepiſſe, poſtmodumque diaconum factum fuiſſe. Xiſtus verò IV. idibus Iulij, Pontificatus anno 6. & ab orbe redempto 1475. perpetuum cuſtodem, & veluti Bibliothecarium Vaticanæ Bibliothecæ tunc à ſe erectæ bulla plumbea inſtituit.

1 Bartholomæum Platinam Cremonenſem, ſcriptorem Apoſtolicum, familiarem ſuum, ſtipendio mẽſtruo decem aureorum decreto, additis victu pro ſe, & tribus famulis, & equo vno, iunctisque regalibus

quæ

quę Palatinis Papæ familiaribus dari conſueſcunt: lignis nimirum, ſale, aceto, candelis, oleo, ſcopis, & ſimilibus. Deinde mortuo Platina idem Xyſtus IV. Kal. Nouembr. Pontificatus ſui anno 11. is eſt ann. Domini 1481.

2 Bartholomæum Manfredum, clericum Britonnenſis diœceſis, Decretorum Doctorem, familiarē ſibi gratum, linguarum peritia inſignem, ſcriptorē Apoſtolicum. Bibliothecarium creauit: atq; vt huic muneri priſtinum ſplendorem, dignitatem, & amplitudinem reſtitueret; ſtatuit, vt Bibliothecarij deinceps futuri, ſcutiferi primi Romani Pont. perpetuò eſſent, reciperentque ſtipendia, honores, & emolumenta conſueta, facta priùs decem millium ducatorū cautione in camera Apoſtolica, datoque de fideli, ac diligenti Bibliothecæ cura iureiurando. Poſt hos creati ſunt temporibus ſuis qui ſequuntur.

3 Chriſtophorus Perſona Romanus, Prior ſanctę Balbinę, creatus anno 1484.

4 Iohannes de Dioniſijs Venetus anno 1477.

5 N. Hiſpanus Archidiaconus Barcinonen anno 1492. hìc eſt fortaſſe Hieronymus Paulus Cathalanus, Canonicus Barcinonenſis I. V. D. qui fuit Alexandri VI. cubicularius, inter cuius fragmenta inuēta fuit *Practica cancellariæ* Romæ edita anno 1493. Pontificatus Alexandri VI. anno ſecundo.

6 Iohannes Fonſalida Hiſpanus, Epiſcopus Interannenſis anno 1495.

7 Fr. Volaterranus Archiepiſcopus Raguſinus anno 1505.

8 Thomas Iugerannis, aliàs Phædrus: Volaterranus anno 1510.

9 Philip. Beroaldus iunior, Bononien. an. 1516.

10 Fr. Zenobius Acciaiolus Florentinus, ordinis Prædicatorum, anno 1518.

11 Hieronymus Alexander, Carnus, Archiepiſcopus

ſcopus Brunduſinus; Cardinalis, anno 1537.

12 Auguſtinus Steuchus Eugubinus, Epiſcopus Chiſamenſis, congregationis S. Saluatoris, anno 1538.

13 Marcellus Ceruinus Politianus, presbyter Cardinalis tit. S. Crucis in Hieruſalem, anno 1548. creatus à Paulo III. hic ſtipendium, & quatuor ſportulas Bibliothecarijs dari ſolitas recuſauit: atque inter duos correctores Latinos, & eum, qui Bibliothecam verteret (vt inferiùs dicetur) diſtribuit.

14 Robertus de Nobilis Politianus, diaconus Cardinalis S. Mariæ in Dominica, anno Domini 1559 creatus à Paulo IV.

15 Alfonſus Carafa Neapolitanus, diaconus Cardinalis S. Mariæ in dominica, anno 1558. à Paulo IV. creatus.

16 Marcus Antonius Amulius, presbyter Cardinalis Venetus, anno 1565.

17 Gulielmus Sirletus, presbyter Card. Calaber, die 20. Martij anno 1572.

18 Antonius Carafa Neapolitanus, presbyter Card. tit. SS. Iohannis, & Pauli, die 15. Octobris anno 1585.

19 *Gulielmus Alanus præsb. Card. Anglus anno* 1591. *menſe Ianuario à Clem. VIII. creat.*

20 *Marcus Ant. Columna Epiſc. Card. anno* 1594. *menſe Octobrio à Clem. VIII. creatus.*

21 *Antonius Saulius præsb. Card.* 1597. *menſe Maio à Clem. VIII. creatus, & viuit.*

Cùm autem unus vix, aut nulla ratione poſſe tot millium librorum conſeruationi vacare, & neceſſarijs Bibliothecæ rebus conſulere; idem Xyſtus duos cuſtodes perpetuos ſpectatæ fidei, & diligentiæ, qui Bibliothecarium iuuarent, inſtituit: dato vnicuique trium aureorum ſtipendio menſtruo, victuque,

& alijs neceſſarijs, vt oleo, ſale, aceto, lignis, faculis, pro ſe, & famulo. Atque omnium primi fuerunt Iohannes Chadelli clericus Lugdunenſis, 4. Kalend. Maij; & Petrus Demetrius Lucenſis, qui in tinello Pontificis lector erat, Kalend. Maij Pontificatus Xyſti anno 10. creati. Demetrio mortuo ſuffecit Iulius II. die 6. Iulij, Pontificatus anno 8. Laurentium Parmenium de S. Geneſio, presbyterum Camerinēſem: & Iohanni Chadelli Romulum Mammacinum Bernardi, Canonicum Aretinum, cubicularium, & familiarem ſuum, Kalend. Septembr. ann. 9. Idemque Iulius 23. Auguſti, Pontificatus anno primo in ſingulas hebdomadas hiemali tempore ſalmam carbonum cuſtodibus conceſſerat: ſed nunc 24. ſalmæ dantur.

Prædictis ſuccedunt 1534. Fauſtus Sabæus Brixianus, poeta, & Nicolaus Maioranus Hydrontinus: huic ſucceſſit Gulielmus Sirletus Squillacen. ꝑ promotionem ad Epiſcopatum Monopolitanum.

Hieronymus Sirletus Gulielmi frater ſucceſſit per promotionem ad Protonotariatum.

Federicus Ranaldus Valu. ſucceſſit Fauſto Sabęo.

Marinus Ranaldus Valuen. Federici frater ſucceſſit Hieronymo Sirleto.

Addidit quoque Xyſtus (vt nihil ad ornamentum, & decus Palatinę bibliothecę deeſſet) librarios tres. Latinum, Græcum, & Hebræum: cum victu, & menſtruo ſalario quattuor ſcutorum. Paulus verò IV. ſcriptori Græco portionem, & ſtipendium duplicauit, alioſque tres librarios adiunxit, duos Græcos, & vnum Latinum: illorumque vni duas ſportulas, & quinque aureos menſtruos aſſignauit; alteri verò ſportulas duas, & aureos quattuor. Latino verò ſcriptori portionem duplicem, & aureos quinque dari iuſſit: inſtituitque librorum ſarcinatorem, & confectorem: cui 4. ſcutorum menſtruum ſalarium dedit,

Tandem

Tandem Marcellus Ceruinus Bibliothecarius prędictus inſtituit duos librorum correctores, & reuiſores Latinos; quibus emolumenta Bibliothecarijs dari ſolita, quę ipſe, vt diximus, recuſauit, conceſſit; ſingulis tribuens bonas ſportulas ex 4. quæ ſibi contigerant: vni verò menſtruum ſalarium quinque ducatorum, & alteri quatuor ducatorum tribuit. eũ autem; qui remanebat ex 10. Bibliothecario dari ſolitis, aſſignauit, vt ſtipendium menſtruum ei, quem Paulus IV. inſtituerat vt verteret Bibliothecam, cui tamen regalia fuerunt negata. Primi correctores Latini fuere Gabriel Faernus Cremonẽſis, & Nicolaus Maioranus: quibus Pius IV. correctorem Græcorũ librorum adiunxit, cui in ſingulos mẽſes 10. aureos attribuit.

De oſculatione pedum Romani Pontificis. Cap. XI.

Ex Ioſepho Stephano, Epiſc. Oriolano.

Iure optimo à Romano Pontifice ſandalia Cruce inſignita geſtari, & oſcula pedibus eius à pijs hominibus imprimi.

ROmani Pontifices cùm multa, & dignitatis, & gloriæ inſignia à Conſtantino Magno accepiſſent, quibus per longa tempora culti ſunt; *Vdones* quoque ex lineo candidiſſimo, ad pedes ornandos acceperunt; de quibus in actis S. Syluestri: *Vdonibus ex candidiſſimo lineo ad pedes, vti debere Pontifices.* Volebat enim Conſtantinus illos, vel linteaminibus candidiſſimi coloris ornari, vel calceamenta candidiſſima deferre; more veterum Sacerdotum & Vatum, qui huiuſmodi calceamentis utebantur: vt apud Hero-

dianum lib. 5. legimus. Hoc tamen compertum habeo, *Sandalia* Romani Pontificis aliquo ornatu vel ſigno peculiari, ab alijs omnibus, quibus Epiſcopi inter Miſſarum ſolemnia vtuntur, fuiſſe diſcreta: cum B. Antidius apud Segebertum anno 418. ex *Sandalio*, quo Romanus Pon. terat ornatus, ipſum agnouerit. *Sandalia* verò inſignia Pontificum enumerari, quib. ipſi in ſolemni ſacrificio vtuntur; docet S. Bernard. epiſtola 42. & Innocentius III. epiſtola decretali ad Patriarcham Conſtantinopolitanum, Rupertus lib. 1. de diuinis officijs cap. 24. Iuo Carnotenſis epiſtola 76. & ſermone 3. de ſignificatione indumentorum: Rabanus lib. 1. cap. 22. & Durandus lib. 3. c. 28. alijque quàm plurimi.

Sed licet olim Pontifices hoc candidiſſimi ornatus genere vterentur, multis tamen ab hinc annis, eã conſuetudinem intermiſſam fateri neceſſe eſt: cùm iam lintea calceamenta frequenter in vſu Eccleſiæ Romanæ non ſint, ſed purpurea *Cruce* omnium ornamentorum precioſiſſimo intexta. Cuius rei duplex eſt caput; alterum populorum reuerentia, alterum Pontificum perſona.

In primis Pontificum humilitas, atque demiſſio hac vna in re maximè commendari debet, qui, cùm omnes populos cõmuni voto, vt docuimus, ad ſuos pedes adorandos propenſos agnoſcerent, *Cruci Christi* oſculationem potius quàm ſibi ipſis, tantum honorem deferri maluerunt, vt omnes Chriſtianos benignè ad oſcula pedum exciperent. Itaque vt expreſſam Chriſti imaginem referrent, & Saluatoris paſſionem in hominum memoriam redigerent, *crucem* ſandalijs affixerunt, vt Chriſtiani homines eos honores quos debitos & neceſſarios Pontifici deferebant, *cruce* perſpecta, alacriùs exhiberent. Meritò igitur Pontifex maximus, gentes quas ad ipſius pedes procumbere videbat, ad *crucem* Domini, quam ſandalijs im-

impreſſit, oſculandum traduxit; cum in totius Eccleſiæ more, teſte Nicephoro lib. 17. c. 15. ſit poſitũ, non ſolùm *crucem* venerationis cauſſa oſculis petere, ſed etiam *Chriſti*; & Sanctorum imagines capitibus, & faciebus admouère, vt refert Zonaras tom. 3. in vita Theophili his verbis. *aſſumebat ſacras imagines colendas, & adorandas, & capitibus & faciebus admouebat*. Sed de *Crucis* adoratione cùm abũdè multis in locis Prudentius egerit, in Apotheoſi hoc ampliſſimum edidit teſtimonium.

——— Iam purpura ſupplex.
Sternitur Aeneadæ victoris ad atria Chriſti:
Vexillumque Crucis ſummis dominator adorat.

Et lib. 1. contra Symmachum, totius Senatorij ordinis exemplo, *crucem* adoratam memorat:

Chriſtus purpureum gemmanti textus in auro,
Signabat labarum, clypeorum inſignia Chriſtus
Scripſerat, ardebat ſummis crux addita criſtis.
Ipſe ſenatorum meminit clariſſimus ordo,
Complexuſque pedes Victoris, ad inclita flendo
Procubuit Vexilla iacens, tunc ille ſenatus,
Militis vltricis titulum Chriſtique verendum
Nomen adorauit, quod collucebat in armis.

Signum verò ſublime Romanorum in ſpeciem *crucis* Dominicæ formatum, quod Imperatorem Conſtantinum præcedebat, & à militibus & Senatu adorabatur, *Labarum* dictum fuit; fortaſſe quia laborantibus aciebus ſubueniret; vel quia in eo deferendo exercituque luſtrando, milites qui illud alternis vicibus veherent, maximè laborarent, vt Paulus Diaconus lib. 11. hiſtoriarum, & Nicolaus I. ad conſultã Bulgarorum cap. 7. & 33. retulerunt, moremque iñ deferenda, & oſculanda *cruce* vberiùs enarrarunt. S. Paulinus Nolanus epiſt. 42. cùm de Chriſti Imperio ageret, ita habet.

Hinc iam & potentes ſæculi curuant genu,

Deduntque ceruices Deo.
Regemque Chriſtum confitentur principes.
Et ſceptra ſubmittunt cruci.

Nec modò *crucem* Principes adorabant, illiq; ſceptra ſubmittebant, ſed etiam inſtrumenta paſſionis Chriſti, quibus ſalutaris hoſtia Patri fuit immolata, demiſſiùs venerabantur; vt S. Ambroſius in oratione de obitu Theodoſij refert: Ecce, inquit, clauus Chriſti in honore eſt, & quem ad mortem impreſſimus, remedium ſalutis eſt. Ferrò pedum eius Reges inclinantur, Reges adorant, clauum crucis eius diademati præferunt Imperatores, & Ariani eius poteſtatem imminuunt.

Sed ex altero capite Romani Pontifices expreſſã Apoſtolici muneris imaginem prætulerunt. Qui cũ docendi vniuerſum orbem curam acceperint, & euangelizandi poteſtatem, pedum quoque pulchritudine ornati ſunt ad pacem, & euangelium deferendum, vt mundi & perfecti, *crucis* virtute, in toto orbe decurrerent. Quàm pulchri (ait Eſaias) pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Miratur Propheta in quas terras euangelij præcones abierint, quàm ornatis pedibus inceſſerint, quos Chriſtus ſua virtute abluiſſet; quanta lætitia perfuſæ gentes, ad quas Apoſtolici viri talibus ornamentis inſignes acceſſerant; vt non ſolùm illę gratiam in nuncio atque euangelio eſſe arbitrarentur, verũ etiam totos pulchros ac ſpecioſos agnoſcerent, ad quorum vſque pedes Spiritus ſancti virtus crucíſq; gratia decurriſſet. Solent enim quædam externa pedum ornamenta ad gratiam & venuſtatem apponere & ſpectantium conciliare animos, cùm in eis nihil indecorum & molle conſpicimus. Ob quam cauſſã ſponſus ſuam ſponſam commendabat, quod in calceamentis ſuis pulcherrimi eſſent inceſſus, quod illa in euangelij præparatione, non per vagas, & ancipi-

tes

tes vias, in compoſito aut molli greſſu, aut fractis paſſibus aberraret, ſed cum decore maximo, & exter no quodam pedum ornatu incederet. Tertullianus libro de Habitu mulierum *cultum* appellat, qui in auro, & argento, & gemmis, & veſtibus continetur: *ornatum* verò in habitudine partiū corporis, quæ oculos trahunt, conſtituit. Vtrumque Apoſtolici viri, qui pacem cum Deo toti mundo conciliant, & euangelium pacis per legatos, & epiſtolas quotidie, euulgant, magna omnium admiratione eſſecuti ſunt. Nā vt muneris maieſtatem, & pedum decorem oſtenderent, & ſe ad Euangelij predicationem expeditos ac promptos indicarent, crucem calceamentis addiderunt, vt non à profanis rebus pulchritudinem pedū occupari, ſed ex ipſomet officio, & munere cultum & ornatum colligere viderentur.

Præterea omnium Chriſtianorum frōti & pectori crux Chriſti infigitur; ne fidem erubeſcerent, vt ait Auguſtinus in Pſal. 30. ſed ſuperato diabolo, trophæum in frontibus reportarent. Romani verò Pontificis pedibus imprimitur, vt crucis virtute fulctus, greſſus noſtros in viam pacis ducat, ac muniat. Qui cùm totius gregis Chriſtiani ductor ac præceptor ſit, oportebat quidem ne pedibus aliquò incurreret, aut laberetur; ne temerè ipſe dux omnium lapſus, populum Dei in grauiſſimos errores præcipitem ageret. Quare, vt Pontifex hoc ſacroſanctum priuilegiū cruce Chriſti, in qua omnia myſteria, & ſacramenta omnia continentur, (vt ait Auguſtinus Serm. 19. de ſanctis tom. 10.) ſibi donatum oſtenderet, pedes ſuos Chriſti cruce fulciuit; ne ipſe qui nobis viam monſtrat, & nos qui eius veſtigia ſequimur, aliquam aberrationem haberemus. *Non enim dat Dominus ſanctorum pedes in commotionem*, cùm eorum animas ſeruet ad vitam, cùm in eorum ſanctitate, virtute, & exemplo vita ſaluſque omnium Chriſtianorum ſit poſita. *In*

commotionem, inquit, in fluctuationem, ne omni vento doctrinæ ferantur; ſed immoti & ſtabiles, in pietate & vera religione perſiſtant. *Seruat enim Dominus pedes ſanctorum ſuorum*, vt cecinit Anna 1. reg. 2. *Dirigit greſſus*, vt ait Angelomus Monachus lib. 1. commentariorum in libros Regum, *quia Dominus Apoſtolicos viros inter perſecutionum ſcandala conſeruat, & tuetur, vt omnes ad illorum pedes tutò accedant; iuxta illud Deuteron. 33. Qui appropinquat pedibus eius accipit de doctrina eius. A quibus omnia impedimenta terrenarum cogitationum expelli Dominus præcipit, cùm pedum puluerem excutere imperauit, ne prædicationis muneri impedimento forent; ne vlla hæreticæ prauitatis face inquinati, ad prauum laberentur opus, aut à recta ratione deflecterent.*

Quæ omnia cùm à paſſione Chriſti habeant firmitatem, non abs re Pontifices, vt hanc myſticam intelligentiam ſignificare viderentur, crucem pedibus impreſſerunt, iuxta illud pſalmi 67. *Vt intingatur pes tuus in ſanguine lingua canum tuorum ex inimicis ab ipſo.* Tunc enim pedes ſanguine tinguntur, cum cruce Chriſti decorantur, tunc linguæ canum ipſomet ſanguine imbuuntur, cum hæretici, more canum, veſtigijs ſummi ſacerdotis obuoluti pedes lambunt, veniam poſtulant, miſericordiam exorant, & ſandalijs impreſſam crucem oſculantur.

Qui mos vſque adeo verus, & firmus eſt habitus, vt nuſquam Romanum Pontificem depictum, aut marmore expreſſum, aut ære ductum videas: quin etiam præter infulam, & Sacerdotij ornamenta, crucem pedibus appictam cernas: vt ex imaginibus venerandæ vetuſtatis, quæ in baſilicis Laurentiana, & Vaticana multis adhinc annis, depictę ſunt, conſtat.

Quare noſtros recentiores facilè deducitur in ſũmo errore verſari, cùm hanc calumniam Romano Pontifici temere inurant. Nam ſi olim, vt ait Cyrillus in Iulianum tom. 3. ædium veſtibulis cruces ap-

pingebantur, & cælitus miſſæ veſtibus militum impreſſæ fuerunt, vt Nazianzenus oratione 2. in Iulianum retulit: Eccleſia etiam, vt morituris opem ferat, ſacroſancto ſigno crucis pedes notat; beſtiarum item corpora, vt ait Seuerus, ſanctus Rhetor carmine de *mortibus boum*, & Chryſoſtomus in demonſtratione quod Deus ſit homo; *crucis* forma ſignantur domus, plateæ, fori, ſindones, promptuaria omnia, veſtes denique, vt ait Leontius Cyprius lib. 5. contra Iudęos, hac nota pinguntur, vt ſtatim Chriſti paſſionem in memoriam reuocemus. Quod ergo dedecus, quod probrum Romanus Pontifex admittet, quam turpitudinis notam, quem pietatis neglectum, cùm ſandalijs Chriſti ſacratiſſimum ſignũ inducit? Quod ſanè non ſolum in memoriam redigit, quàm primũ pedes Pontificis cruce decoratos inſpicimus, vanas terrenaſque cogitationes eſſe calcandas, & futiles animi perturbationes, quæ pedum nomine exprimũtur, affigendas cruci: verùm etiam omnia, ſiue quæ in cœlis, ſiue quæ terra continentur, ſacratiſſimo ſigno, in quo Dominus noſter acerbiſſimos pertulit cruciatus, & ampliſſimum egit de hoſtibus triumphum, eſſe proſternenda. Quod ſanè nuſquam alibi æque, ac modò verius experimur, cùm omnes ad Pótificis pedes ruant, & ad crucem oſculandam, communi voto præcipites ferantur.

IDEM IOS. STEPHANVS DE LEVATIONE, Seu Portatione Rom. Pont.

Cur Romanus Pontifex humeris deferatur.

NOn eſt alienum, vt de *leuatione Pontificis* diſſeramus. Nam veteres rerum ſcriptores, vt aliquē in Regem vel Imperatorem electum ſignificent, *leua-*

tum dicunt; ita Claudianum loquutum arbitror: *Sed mox cùm ſolita miles te voce leuaſſet*.

Fuit verò id moris, non barbararum tantùm gentium, ſed ipſorum quoque Romanorum, vt quem Imperatorem facerent, eum in altum tollerent, & in humeros efferrent. Ammianus Marcellinus lib. 20. de Iuliano à Galllcanis militibus renunciato; *impoſitus*, ait, *ſcuto pedeſtri, & ſublatus eminens, populo ſilente Auguſtus renunciatus, iubebatur diadema proferre*. Corn. Tac. lib. 20. *impoſituſq; ſcuto, more gentis, & ſuſtinentium humeris vibratus, dux eligitur*. De Gothis Caſſiod. lib. 10. Variarum epiſt. 31. *Indicamus parentes noſtros Gothos inter procintuales gladios, more maiorum ſcuto ſuppoſito, regalem nobis contuliſſe, præſtante Deo dignitatem, vt honorem arma darent, cui bella opinionem pepererant*. Addo Viennenſis de Clotharij filijs ſcribens: *Sigibertum contra Chilpericum fratrem profectum à Francis more gentis, clypeo impoſitũ, regem eſſe conſtitutum*. Capitolinus in Gordianis: *Properè ventum eſt ad oppidum Tyſdrum, inuentuſq; ſenex venerabilis iacens in lectulo, qui circumfuſus purpura, humi ſe abiecit, ac detrectans eleuatus, & Imperatorem ſe appellari paſſus eſt*. Herodianus lib. 7. *Erat puer quidam infans ex Gordiani filijs natus, nomen aui referens, hunc ſubmiſſis quibuſdam, afferri ad ſe iuſſerunt, qui cùm domi ludibundum offendiſſent, impoſitum in humeros per mediam ferebant multitudinem, plebi oſtentantes, ac nepotulum Gordiani dictitantes, vocanteſq; eum nominatim, populo acclamante, & conſpergente puerum frondibus*.

Eiſdem quoque temporibus non modò principes leuabantur, ſed etiam Vrbis præfecti, vt ſuum faſtigium altiùs tollerent, carpento vehebantur; & eos iam aduentare, publica voce præconis denunciabatur. Symmachus lib. 1. *præcedebat præco, aduenire præfecturam vbique denuncians*. Caſſiodorus lib. 6. form. 4. *Carpento veheris per nobilem plebem, publica te voce comitantur; fauores gratiſſimi conſona tecum voce procedunt*.

Pon-

Pontifices verò Romani, qui in æterna Vrbe ſummam auctoritatem diuinitus gerunt, vt ſuam dignitatem oſtenderent, olim vehiculis per vrbem deferebantur, circũſpectè veſtiti, vt A. Marcellinus lib. 27. in Damaſi & Vrſicini contentione, narrauit: *Neque ego abnuo, oſtentationem rerum conſiderãs vrbanarum, huius rei cupidos ob impetrandum quod appetunt omni, contentione laterum iurgari debere: cùm id adepti futuri ſint ita ſecuri, vt ditentur oblationibus matronarum, procedantq; Pontifices vehiculis inſidentes circumſpectè veſtiti, epulas curantes profuſas, adeò vt eorum conuiuia regales ſuperent menſes.* Quo planè tempore infelix ille Prætextatus iam conſul deſignatus, cùm Epiſcopatus amplitudinem conſulatui prætuliſſet, homo quidem ſacrilegus & idolorum cultor, ſolebat, vt ait Hieronymus epiſtola ad Pammachium, *Audens B. Papæ Damaſo dicere; facite me Romanæ vrbis Epiſcopum, & ero protinus Chriſtianus.* Ex quibus verbis liquidò conſtat, in vrbe, Romani Põtificis dignitatem, etiam principum virorum oculos pellexiſſe, cùm omnes reipub. magiſtratus huic vni magiſtratui cederent: vt Caſſiodorus lib. 10. per varias epiſtolas docuit.

Fuiſſe verò veterum ſacerdotum morem, vt carpẽto ob muneris amplitudinem veherentur, auctor eſt Tacitus lib. 12. *ſuum quoque*, ait, *Agrippina altius tollere, & carpento capitolium ingredi, qui mos ſacerdotibus, & ſacris Druidibus antiquitas conceſſit, venerationem augebat fœmina.* Id planè virginibus in vſu fuiſſe, liquidò ex Artemidoro lib. 1. de Inſomnis conſtat, & præcipuè Veſtalibus, quæ comitatu, & pompa miniſtroru m circumfuſa lecticæ, publicè deducebantur, vt narrat S. Ambroſius lib. 1. epiſt. ad Valentinianum.

Romani verò Pontifices præter vehicula, & carpenta, quibus publicè per vrbem deferebantur; geſtatoriam quoque ſellam habuere; quam lecticarij homines ſuis humeris ſuſtinebant.

Quod

Quod prętor Euodij locũ, in v. Synodo, vbi Apoſtolicæ confeſſionis ſellam fuiſſe commemorat; ex ordine Romano vetuſtiſſimo, ante Gelaſium papam conſcripto, ſatis in aperto eſt; vbi ſic legitur: *Cùm verò eccleſiam introierit Pontifex, non aſcendit continuò ad altare, ſed prius intrat ſecretarium ſuſtentatus à diaconibus, qui eum ſuſceperunt de ſellari deſcendentem.* & alibi: *Diacones eum deſcendentem de ſellario accipiunt obuijs, vt aiunt, manibus: vbi dum venerit, & in ſella ſua ſederit, diacones ſalutato Pontifice egrediuntur de ſecretario*: & alibi: *Sellam Pontificis cubicularius laicus deportat, vt parata ſit, dum in ſacrario venerit.* paulo poſt: *Pontifex prius intrat in ſecretarium ſuſtentatur à Diaconibus, qui eum ſuſceperant de Sellario deſcendentem, vbi dum venerit ſedet in ſella ſua.* Hæc eadem ordo Romanus multis in locis, & eiſdem ferê verbis inculcat.

Quid verò ſit *ſellare*, licet à multis dubitatum hactenus fuerit, credo tamen, ni fallor, huius vocis lucem inueniſſe, cùm in veteri Gloſſario hæc vox, ex Græco, aperta ſignificatione explicetur. *Δίφρος, Sella, Διφροφόρος, Sellarius.* Hæc Gloſſariũ. *Διφροφόροι* apud probatæ fidei auctores, *ferentes ſellas curules* dicuntur, quemadmodum *Δίφρος*, apud Plutarchum in Galba, & in Problematibus Romanis, *ſellam curulem* ſignificat. In Ethymologico Græco. *Δίφρος, dicitur, παρὰ τὸ δύο φέρειν, quod à duobus deferatur: eſtq; genus ſellæ vel Regij throni atque conſenſus, apud Menandrum, & Homerũ. ſic Διφροφόροι, ſunt illi, qui ſellas curules deferunt, vt mos erat apud Perſas, teſte Herodiano, apud quos eæ geſtationes in vſu fuerunt, quæ à duobus lecticarijs fierent.*

Conſtat igitur Pontificem maximum à *Sellarijs*, id eſt, lecticarijs hominibus per vrbem, in *Sellari*, id eſt; in ſella curuli inſigni delatum fuiſſe, & ab eo deſcendentem obuijs manibus, vt ait ordo Romanus, exceptum. Quod multorum Pontificum exemplis apertè demonſtrari poteſt. Nam Stephanus II. vt refert

Pla-

Platina, & Franciſcus Ioannetus cap. 90. humeris in Baſilicam Conſtantianam, & inde Lateranam delatus eſt: Et Adrianus II. Lateranenſem Eccleſiam à clero & proceribus deportatus; vt habetur diſt. 63. cap. *Cùm Hadrianus ſecundus ad Romanum Pontificatum ab Eccleſia Dei genitricis Dominæ noſtræ quæ dicitur ad præſepe, traheretur ad Lateranenſe Patriarchium, certatim à clero & proceribus, & plebe deportatus eſt.*

Leo etiam VIII. cum ſummus & vniuerſalis Papa Romanæ Eccleſiæ tertiò fuiſſet acclamatus, ad Lateranenſe palatium, *ſecundùm conſuetudinem cum laudibus ducitur*, vt ait Liutprandus lib. 6. cap. 2. *& certo tempore, in Eccleſia S. Petri ad ſummum ſacerdotium, facta conſecratione attollitur.* Gregorius IX. gemmis auroque circumtectus, ad Lateranum ducitur.

Quod planè cuiquam mirum videri non debet, cũ ab Eſaia hæc Pontificum celebris geſtatio prædicta iam fuerit, cap. 49. *Et afferent filios tuos in vlnis, & filias ſuper humeros portabunt.* ea quidem cauſſa, quia in magno pretio à mundi principibus futuri erant Eccleſiæ præſides, nec aliquod honoris, ſtudij, officijque genus, ab illis prætermiſſum, quod Eccleſiæ magiſtratibus conſonum videretur. Accidit hoc ideo Pontificem in altum deferri oportere, vt populum, oueſq; Chriſti ſibi creditas circumſpicere, eiſque fauſta precatione benedicere; & populi rurſum illum in ſublimi loco præſidentem commodè ſpectare, & ex vultu paſtorem poſſent agnoſcere: vt inde proteſtationẽ fidei conciperent maximã, quoties aſpicerent Chriſti Vicarium, & Petri in eo quaſi throno gloriæ ſucceſſorem.

IDEM DE CORONATIONE ROM. PONTIFICIS.

AVream Coronam omnes principes, vt imperij maieſtatem oſtenderent, honoris cauſſa capite geſtaruiſſe. Primum Dauid, qui ante Homerum, & omnes veteres ſcriptores regnauit, coronam auream, vt lib. 2. Reg. cap. 12. legimus, talenti pondere, gemmis precioſiſſimis illuminatam, ex vrbe Ammonitarum, quam bello ſubegerat, geſtandam ſibi ſumpſit. *Congregauit*, inquit, Scriptura, *Dauid omnem populum, & profectus eſt aduerſum Rabbath, cumque dimicaſſet, cepit eam. Et tulit diadema regis eorum de capite eius, pondo auri talentum, habens gemmas pretioſiſſimas, & impoſitum eſt ſuper caput Dauid*. Cyaxares Medorum Rex (vt ſcribit Zonaras tom. 1.) filiam pulcherrimam ad Cyrũ miſit cum aurea corona, quam capiti impoſuit, & totam Medicam prouinciam pro dote dicauit. Romani in triumpho *auream coronam* deferebant, vt Gellius eſt auctor: quod profecto abſurdum videretur, cùm hiſtorici omnes, lauro, Imperatorem qui triumphum agebat, redimitum, & ornatum memorent; niſi nos Tertullianus in *Corona militis*, ab hac dubitatione eximeret: *Triumphi*, inquit, *laurea folijs ſtruitur, aduerſus lemniſcis inauratur lamulis*. Plinius lib. 21. cap. 3. lemniſcatas coronas, ſiue radiatas, folijs aureis, & argenteis conſtructas fuiſſe memorat. Zonaras tom. 2. triumphi pompam deſcribens, duas coronas inter triumphandum geſtari refert *lauream* vnam, quam victoribus imponebant, *auream* alteram gemmis radijſque interpolatam, quam publicus miniſter, qui eodem currum vehebatur, ſupra caput Imperatoris tenebat; de qua Iuuenalis Satyra 10.

Tantum orbem, quanto ceruix non ſufficit vlla,
Quippe tenet ſudans, hanc publicus, & ſibi conſul
Ne placeat, curru ſeruus portatur eodem.

Hanc verò radiatam coronam color arcus cœleſtis ſimilem fuiſſe, vt diuinitatis ſpecimen indicaretur: auctor eſt Velleius Paterculus lib. 2. de Octauio Cæſare loquens: *Aduentanti Romam immanis amicorum occurrit frequentia, & cùm intraret vrbem, ſolis orbis ſuper caput eius curuatus æqualiter rotundatuſque in colorem arcus, velut corona tanti mox viri capiti imponens conſpectus eſt.* Suetonius in Aug. c. 94. *Videre viſus filium mortali ſpecie ampliorem cum fulmine, & ſceptro, exuuijſque Iouis Opt. Max. ac radiata corona ſuper laurea tum currum, biſſenis equis candore eximio trahentibus.* Plinius in Paneg. *Horum vnum ſi præſtitiſſet alius illi iamdudum radiatum caput, & media inter Deos ſedes auro ſtaret, aut ebore.* Incertus auctor Panegyrici Maximiano dicti: *Trabea veſtra triumphales, & faſces conſulares, & ſellæ Curules, & hæc obſequiorum ſtipatio, & fulgur, & illa lux diuinum verticë claro orbe complectens, veſtrorum ſunt ornamenta meritorum pulcherrima, & auguſtiſſima.* Latinus etiam Pacatus in Panegyr. *Olim ſeueri credidere maiores Caſtoras geminos albentibus equis, & ſtellatis apicibus inſignes puluerem, cruoremque Theſſalicum aquis Tyberis abluentes.*

Coronas etiam capitibus ſtatuarum additas fuiſſe, Ammianus Marcellinus, libro 17. de obeliſco loquens. *Ei ſphæra ſuperponitur ænea aureis laminis nitens, quã confeſtim vi ignis diuini contacta, ideoque ſublata facis imitamentum, in figura æreum ibidem in auro imbracteatum veluti abundanti flamma canentibus.* Ibidem lib. 25. *Maximiani ſtatua Cæſaris locata in veſtibulo regia, amiſit repentè ſphæram æneam formatam in ſpeciem poli quam geſtabat.* Ex quibus planè teſtimonijs collegit Lazius lib. 9. *Commentariorum Reipubl. Romanæ*, fluxiſſe apud maiores noſtros morem illum, quo ſanctorum imagines in templis cum ſolari corona formantur, præſertim cùm

ijs radiatis coronis ſplendidiores appareant, diuinitatiſque ſpecimen oculis intuentium exhibeant. Sed licet curioſius inde petitam conſuetudinem fingendi, formandique radiatos ſacrarum imaginum vertices, abſurdum videri non debeat; magis tamen veritati conſonum arbitror, ab ipſomet lumine, quo ſæpe ſanctorum facies enitebant, hanc conſuetudinem deſcendiſſe; nam vt ait Abdias lib. 5. & Euſebius lib. 2. hiſtoriæ, ſæpe Apoſtolos ingens lux circumfulſit, vt eam nullus aſpectus ferre poſſet, exemplo Moyſi, cuius facies ex Dei congreſſu fulgebat.

Ergo, vt ad inſtitutum regrediar, olim Perſarum Reges tiaram rectam capite geſtabant, quam *σέριϰον ὑιϰητήριον* appellat Zonaras. Apud quos lex erat (vt ait Dion. Chryſoſtomus oratione 1. *de libertate, & ſeruitute*) vt capitalis eſſet is, qui eam ſibi capiti imponeret: Gentium quoque ſacerdotes coronas capitibus deferebant; vt decus illud oſtenderent, quod maximè ad ſacerdotij præſidium ſplendoremque ſpectare videretur. Vnde veteres admirati ſunt ſacerdotem Comanorum in Ponto, cui, vt à Strabone litteris proditum eſt, maximus ſecundùm regem honos habebatur, & regium diadema geſtare licebat. Præterea in Emeſa vrbe Phœniciæ, ſacri viri, qui ſacerdotio fungebantur, tunicas intextas, manicatas, ad talos vſque demiſſas deferebant, & capite coronam pretioſorum lapidum, varietatis coloribus fulgentem, honoris cauſſa geſtabant. Quem ornatum Antoninus Cæſar, qui ex Solis ſacerdote, militis turba, Imperator Romanorum electus eſt, inter ſerias grauesque cauſſas retinuit, vt Herodianus lib. 5. teſtatur; *Antoninus Cæſar ex Syria profectus, Nicomediæ hiemauit, & ſtatim cultum patrij numinis celebrare cœpit: purpura auroque redimitus, coronas ſuſtinens ad tiaræ modum, auro, lapilliſque precioſis inſignitas, forma habitus inter Phœnicum ſtolam, & Medorum amictum.* Poſtea verò Conſtantinopolitani

politani Imperatores inter triumphandum, hoc ornamenti genus vſurparunt, quod *tuphum* dixere, vt in vita Baſilij Porphyrogeniti legimus; *Triumphum duxit tiara recta. quam illi tuphum appellant*. Sed illud nō nulli recentiorum *Calyptram* dicunt; auctore Nicephoro Gregora lib. 6.

Noſtri verò Pontifices Maximi, cùm duplicē perſonam ſuſtineant, duplici etiam, dignitatis cauſſa, corona ornantur, vt Innocentius Tertius, Sermone 3. de coronatione Pontificis, confirmauit: *Eccleſia ſponſa non nupſit vacua, ſed dotem mihi tribuit abſque precio preciosam, ſpiritualium plenitudinem, & latitudinem temporalium: magnitudinem, & multitudinem vtrorumque. In ſignum ſpiritualium contulit mihi mitram:* (loquitur enim de ſe Innocentius Papa) *in ſignum temporalium, dedit mihi coronam, mitram pro ſacerdotio, coronam pro regno, illius me conſtituens in vicarium, qui habet in veſtimento, & femore ſuo ſcriptum,* Rex Regum, & Dominus Dominātiū.

Sed age nunc de *mitra*, & de regia *corona* aliquid dicamus, vt quantum Eccleſiaſticis moribus hæc ornamenta accōmodata videantur, breuiter explicemus.

Mitra igitur apud Suidam ἀνάδεσμη κεφαλῆς, capitis redimiculum dicitur, & l. 28. ff. de auro, & arg. legat. vt explicat Briſſonius. Apud Euſebium lib. 2. cap. 1. πέταλον, ſiue lamina nominatur, qua Iacobus frater Domini ornatus eſt, quam primum ab Apoſtolis in Epiſcopum Hieroſolymitanum fuit conſecratus. Quod planè ornamenti genus licęt ab Aaron, & eius filijs originem duxerit, poſtea tamen in eccleſiam translatum eſt, vt eo omnes omnium ferè nationum Epiſcopi vterentur. Polycrates Epheſinus laminam geſtauit, vt ait Euſebius lib. 3. c. 31. cùm Epheſi ſacerdotio fungeretur. Alij quoque Pontifices omnia ferè ſacerdotum veterum ornamenta, talarem tunicam, ſtolam ſeu ποδήρεα, cęleſtem gloriæ coronā, hoc eſt, *Mitram*, apud Euſebium libro 10. cap. 4. geſta-

ſtabant, vt ornatiores, & inſigniores apparerent, & de ijs plura Amalarius Rabanus, & alij grauiſſimi auctores docuerunt.

Sed hęc quidem quæ de *mitra* dicuntur, multorum hominum conſenſione recepta, ac comprobata ſunt, quæ verò de *regno* ſeu *regia corona* explicari debent, nõ nullis ſunt tenebris inuoluta, quæ pro ingenij tenuitate diſſoluam.

Primum igitur omnes communi ſententia exiſtimant, hoc ornamenti genus, à Conſtantino Magno originem duxiſſe, vt ex actis B. Sylueſtri colligitur. Quam ſententiam omnes Pontifices amplectuntur, vt Leo IX. epiſt. aduerſus præſumptionem Michaelis cap. 13, & Innocentius Tertius, ſerm. 1. de B. Sylueſtro confirmauit: *Conſtantinus ſecedens Byzantium, coronam capitis ſui voluit B. Sylueſtro conferre; ſed ipſe pro reuerentia clericalis coronæ, vel utilitatis cauſſa, noluit eam portare. Veruntamen pro diademate regio utitur auri* Phrygio *circulari:* & paulò poſt: *Romanus itaque Pontifex in inſigniũ Imperij, vtitur* regno, *& in ſignum Pontificij, vtitur* mitra; *ſed mitra ſemper, & vbique vtitur; quia Pontificalis auctoritas eſt prior, & dignior, & diffuſior, quàm Imperialis.* Arbitror tamen *coronam* illam, ſiue *diadema*, quę ſola cingebat tempora (cuius Plutarchus in vita magni Pompeij meminit, & in vetuſtiſſimis numiſmatibus exprimitur) ob reuerentiam clericalis coronæ à Sylueſtro Pontifice reiectam fuiſſe; cùm dedecus videretur, raſo capiti diadema imponere, uel apertum, & ad cutem vſque detonſum, vita purpurea cingere. At verò Syluester Pontifex *Phrygium circulare* geſtandum ſibi ſumpſit, ideſt, Phrygiam thiaram, vt Iuuenalis Satyra ſeſta, ait.

Et Phrygia veſtitur bucca tiara.

Vel illud ornamentum ex Phœnicia, vel ex Phrygia vſurpatum, amborum enim idem erat ornatus; quia Phryges, vt Herodianus eſt auctor, à Phęnici-

bus origenem duxerunt. *Phrygium* enim ornamẽtum acu depictum dicitur; & *Phrygia* veſtis picta, eiuſque artifices *Phrygiones* appellantur, apud Non. Marcellũ. Hoc verò *Phrygium* ex auro confectum, circularique forma præditum, idem cum *thiara recta* eſt, vt ex eiſdẽ S. Syluestri actis, tanquam ex certiſſimis tabulis, cõſtat. Nam, cùm omnia ornamenta enumeraſſet Imperator, quæ dono contulerat Pontifici Syluestro, & in *Phrygij* vocem incidiſſet, fortaſſe multis obſcurã, eam explicauit, vt omnibus innoteſceret, de qua re eloqueretur, vnde inquit, *& Phrygium, nempe tegmen capitis ſiue mitram, atque ſuperhumerale, nempe Lorum quod Imperatoris collum ſolet obnubere.* Ergo conſtat *mitram* dictam fuiſſe *Phrygium*, & à *Loro* diſtinctam; cùm *mitra* propria Phrygium eſſet, vt poeta:

Et tunica manicas, & habent redimicula mitræ.

Sed codex quidam Latinus ſatis vetuſtus habet, *Pileum, vel mitram, Phrygium; nec non & ſuperhumerale, videlicet lorum*, vt notat Aug. Eugubinus de donatione Conſtantini.

Theodorus Balſamõ has voces parùm diſtinguẽs, multis errandi anſam præbuit. Qui cùm *Phrygium, et lorum* obſcurè confunderet, neſcio quam inde recentiores opinionẽ excogitarunt de *pallio*, quo Archiepiſcopi, Rom. Põtificis auctoritate, induuntur; quaſi Phrygium idem eſſet cum pallio, & loro, quæ minus aptè videntur conuenire hiſtoriæ, quam Nicephorus lib. 14. c. 34. de B. Cyrillo conſcripſit. Eſt. n. lorum idem fortaſſe cum ſtola, & pallio, quod Alexãdrini Patriarchæ ex collo defuncti accipere conſueuerant, vt narrat Liberatus cap. 20. ſui Breuiarij, & Anton. Auguſtinus in Epitome Iuris veteris libr. 2. ti. 3. *Phrygium* tamen nihil quicquam commune habet cum pallio, vt ex veteri pictura S. Cyrilli Alexãdrini, qui Phrygium à Cœleſtino acceperat, luce clarius perſpicitur.

Alij auctores non ad Conſtantinum, ſed ad Clodoueum huius *coronæ* originem reuocant, vt ex Segeberto Anno Domini 550. colligere contendunt. *Clodoueus rex*, ait Segebertus, *ab Anaſtaſio Imperatore codicillos de conſulatu, & coronam auream cum gemmis, & tunicã blacteam accepit, & ea die conſul, & Auguſtus appellatus eſt. Ipſe vero Rex. miſit Romam S. Petro coronam auream cum gemmis, quæ* regnum *appellari ſolet.*

Aimoinius lib. 1. cap. 24. idem prorſus affirmat, & Anaſtaſius bibliothecarius ſub Hormiſda Pontifice, multa dona Beatum Petrum accepiſſe teſtatur. Apud quem Conſtantinum Secundum Pont. Maximum, Anno 766. in S. Petro coronatum legi, & Philippum Primum, Papam, eodem anno, conſecrationem, & coronationẽ accepiſſe. Sed veteres ſcriptores *conſecrationis* nomine coronationis ritum amplectuntur: nam, cùm multi Carolum Magnum in Imperatorem cõſecratum referunt, eum populi applauſi *coronatum* fuiſſe ſignificant, & ſub ea voce, etiã coronationis ritum intelligunt. Vnde facilè colligi poterit, coronationem Pontificis à priſcis temporibus originem duxiſſe; cum anno 683. ſub Agathone I. & Benedicto Secundo fuerit abrogata cõſuetudo, quã pecuniam conſecratione Pontificis dare, vel aſſensũ conſecrandi, & coronandi ab Imperatore expectare oportebat. Eugenius Secundus, anno 824. 11. Gal. Iunij, coronatus eſt. Benedicto anno 855. corona impoſita. Formoſus I. papali corona, anno 891. inſignitus. Sed poſt Clementem Secundum, anno 1044. auctore Panuino, omnes Pontifices coronationis inſignia acceperunt; vt inde veriſſimè ab Iſaia, cap. 61. vaticinatione prædictum agnoſcamus, ſacerdotes *veſtimentis ſalutis indutos, & quaſi ſponſus corona decoratos fuiſſe.* Quem locum apertè Aquila tranſtulit, ἱερατοῦμενος στεφάνῳ, id eſt, *cum constitutum eſſe Pontificem, qui in ea ſacra dignitate coronam capite deferret. Erit,* inquit, c. 12.

in

in die illo, vocabo puerum meum Eliachim filium Elchiæ, & induam illum ſtola, & coronam dabo ei. Corona ſymbolum eſt Imperij, *ſtola* ſignum œconomiæ, quæ varia eſt in domo Domini. Subiungit Propheta ex interpretatione Euſebij, *Imperium, & œconomiam trad m in manus Eliachim*, vt cum omni auctoritate, & poteſtate præeſſet Pontificatui, in Regno Iuda. Sic in Apocalypſi cap. 14. Filius hominis *corona aurea* inſignitus, nube innixus apparuit, & cap. 19. Verbum Dei equo albo inſidens, & multis diadematibus (quibus ſe, ſuoſq; coronaret) decoratus viſus eſt à Ioanne; ea quidem cauſſa (vt ait Anſelmus) quia ob ſummam ſapientiã, quæ per aurum exprimitur, victoriam de omnibus reportauit, & ſuo fidei Imperio ſubegit. Sic etiam Pontifex Maximus, qui omnibus auctoritate præeſt gentes, populos, tribus, & nationes ſua auctoritate ſubiecit, vt Chriſti poteſtati ſubiugaret. Qua de re meritò triplicem coronam capiti aptauit Pontifex Maximus, vt ſe alijs regibus gloria, auctoritate, rebus geſtis, ſuperiorem oſtenderet.

Poſt omnes Pontifices, noſtro ſeculo Paulus Secũdus, qui maximè ornamenta Pontificia excoluit, *Regnum* gemmis, auroque diſtinctum mirum in modũ decorauit, cum omnibus alijs dignitate antecederet. Quare vt meo munere defunctus videar, Cæſar Coſta (libro 1. Variarum ambiguitatum cap. 3.) ſolum huius rei veritatem per tranſennam aſpexit. Nam neque *triplex Corona* à tribus illis, quas ipſe exiſtimauit, cauſſis duxit originem, neque ad tituli myſticam ſignificationem reuocari debet: cùm hæ omnes parum ponderis, & auctoritatis obtineant apud eos, qui veritatem inquirunt.

DE SACRO IOBELEO Romæ celebrando anno 25. ex lib. de Anno Sancto

P. Magiſtri F. Hieronymi è Capugnano Prædicatorij.

CAP. XII.

EXcellentibus, atque diuinis beneficijs Sinagogam priſcorum Patrum Deus affecit, quibus ipſi gloriantes dicebant, Non fecit taliter omni nationi. Cœterum, quæ Eccleſia, materque noſtra ab eius bonitate accepit, ea hominum opinione longè maiora, præſtantioraque exiſtimanda ſunt. Namque, cum illam vellet Dominus ipſe mundam ab omni macula, ac omnibus donis ornatam reddere, pij Filij ſui ſanguine lauit, atque theſauris ſapientiæ ſuæ elegantiſſimè eam perpolluit. Omnium uerò præſtātiſſimum fuit illud beneficium Iobelei, quod quinquageſimo quoque anno, vt celebraretur a Iudæis, in more poſitum erat, & quòd annus ille omnium remiſſionis appellabatur, ob eam cauſſam ſanctiſſimus dicebatur. Cum igitur ſponſa eiuſmodi beneficijs carere non debeat, ſed diuerſa ratione ſpectat, & (Sinagoga enim temporalia, hæc ſpiritualia requirit, cùm Deo Spiritu, & veritate ſeruiat) anno plenariæ remiſſionis, & Iobeleo hæc etiam fruetur. Ex eo factum eſt, vt nationes omnes Chriſtiano in orbe vitam degentes, centeſimo quoque anno Deo inſpirante Romam vndique confluerent, vt ibi fructum Iobelei conſequerentur. Et cum multi dies feſti Romæ ab ethnicis celebrabantur ad Deos ſuos honoran-

norandos,inter quos ſęculares ludi locũm obtinēt non ultimum, & ſi centeſimo quoque anno fiebant præcone per cōpita clamante, venite ad ludos quos nemo mortalium vidit,neque viſurus eſt, conſueuit Eccleſia,prauos mores in bonos conuertere, eaque, quę a Diabolo fiebant, ad omnipotentis Dei gloriã fieri voluit. Quod verum eſſe, ex ea re perſpicuum eſſe poteſt,quod candelarum benedictio, & diſtributio, vinculorumque feſtum Diui Petri Deæ Februæ baccanalibus,gratulationique ob uictoriam Cæſaris Auguſti reſpondent. Quamobrem,quemadmodũ ludorum illorum celebratio Romam ingentem hominum multitudinem ex omnibus orbis terrarum regionibus alliciebat, ſic centeſimo quoque anno Chriſtiani eòdem non ludos illos ſpectaturi, ſed remiſſionem criminum ſuorum impetraturi frequentes conueniunt, praua illa conſuetudine ethnicorũ, in laudabilem,& bonam conuerſa. Atque,vt hæc peregrinatio,& viſitatio hominum, vel incuria, vel alia re non refrigeſceret,immò vt quantum fieri poſſet, incrementum acciperet, Romanum Pontificem Deus cœleſti Spiritu afflauit,vt Sanctum Iobelei annum ueluti maximè neceſſarium inſtitueret. Quocirca Bonifacius Nonus, anno 1300. diploma ſuum euulgauit,quo potius videtur nouaſſe, & in ſcriptis tam conſtitutionem omnium primus illam redegiſſe,quam inueniſſe. Neque mirum cuiquam uideri debet,fortaſſe conſuetudinem illam in obliuionē abiiſſe,ob multas in Vrbe exortas tribulationes,quibus diù vexata eſt Eccleſia,vnde merito huiuſmodi ſcripti patrocinio Papa ipſam communiuit. Et centenis quibuſque annis ſimiles conceſſit indulgentias,cum ea,quæ ratione ſunt, præclara quoque eſſe uideantur. Hoc eodem numero, Iobelei finis nimirum beatitudo deſignatur animarum, abſque vllo expiando crimine ad cœlum aſſenſurum, quia centeno nume-

ro (ut locupletiſſimi teſtes ſunt, Hier. & Beda) tranſitus quidam a ſiniſtra huius miſeræ vallis, in cœleſtẽ domum deſignatur.

Clemens Seſtus, Sanctum Iobelei, flagitantibus Romanis, tempus a centeſimo, ad quinquageſimum annum tranſtulit, cum pauci multorũ reſpectu propter vitæ hominum breuitatem non ualeant ad annũ centeſimum peruenire. Et, licet quinquagenarius numerus præſtantiſſimus habeatur, & plura Chriſtianæ Religionis myſteria illo manifeſtentur, attamen inter alia, criminum condonatio deſignatur, quæ eſt ſacri Iobelei effectus. Habuit ſuum Iobeleum Sinagoga anno itidem quinquageſimo, ex hoc tamẽ haud aſſerimus illum typum fuiſſe huiuſce noſtri, tũ quod mille trecentis annis ab orbe ſaluato, nullus extitit annus remiſſionis, qui referret hunc legis antiquæ; tum quia inſtitutus fuiſſet antea, ſi per illum Moſaycum iam figuraretur; ſed par uidebatur, vt Chriſtianis quinquageſimus annus eſſet Iobeleus, & remiſſionis ſpiritualis, ne Synagoga ditior appareret, quam Eccleſia.

Vrbanus pariter Sextus ad annum 33. reuocauit Iobeleum, vt eius dignitas agnoſceretur, cum 33. annis Deus homo factus theſaurum infinitum Eccleſiæ acquiſiuit per Beatum Petrum, eiuſque ſucceſſores diſpenſandum hoc Iobelei tempore. Demum in ann. 25. reductus eſt a Paulo Secundo, & eo mortuo à Sixto Quarto, illius ſucceſſore, & primo id ea ratione factum eſſe crediderim, quia ſeneſcens mundus, frequentiora expoſcit remedia, & Chriſtianorum, quàm plurimi detinentur grauioribus peccatorum morbis, vt citius reſtituantur ualetudini, & ſæpius ad ſatisfaciendum inuitarentur, ad iſtum annum reducendum eſſe Iobeleum æquiſſimè iudicauit; ratus etiam vitam hominis mille caſibus, & periculis expoſitam, gratiæ illius expertem infinitam homi-

num multitudinem iccirco fieri.

Hic annus celeberrimus, nuncupatur Iubileus, Iobeleus, Iobileus, quæ dictio incautè dicitur deſcendere a dictione Iubilus, quæ quamuis ſignificet gaudium, quod nec verbis explicari, nec penitus reticeri poteſt; & etiam genere neutro poſſit dici Iubilũ, vt eo vtitur Silu. Italicus, a quo deſcendit Iubilare, quod eſt uoce confuſa inclamare, pregaudio, & à Iubilo veniat Iubilatus pro clamore ruſticorum lœtitiam præſeferente, nunquam tamen dictio Iubileus pro re ad Iubilum pertinente apud latinos eſt, nec lętum demonſtrat, & ſi ab effectu poſſit dici talis, eo quod, maximè lœta erant, ea quæ annus ille inducebat, quemadmodum Celtæ, & Germani, rem pretioſam, & gaudio efficientem Iouueelum, & annum Iobelei ſua lingua vocant aureum, vt & omnia chara dicunt aurea.

Iobileus, verò & Iobeleus à voce hebrea Iobel venire dicunt viri grauiſſimi, quę buccinam ſignificat, clamore enim buccinæ 7. menſe annum 50. proximè pręcedente denunciabatur Iobeleus. Et quod certam ſonitus, vel buccinę ſpeciem oſtenderet habetur Ioſue c. 6. *Tollat ſeptem Iubileorum buccinas.* Hæc dictio Iobel æquiuocum fuit apud Hæbreos, & vltra buccinam, etiam remiſſiuũ, vel intratiuum (vt ita dicam) vel initium, & remiſſionem ſignificat. Hic annus eſt Iobeleus, quia remiſſionem inducit peccatorum; eſt initiatiuus, quod ad initium, & priſtinum ſtatum res, & perſonas reducebat in Iſrael; eſt buccineus, eo quod buccinarum ſonitus ipſum prænunciaret. Iubileus ergo barbarè dicatur, ſed rectius Iobileus, rectiſſimè Iobeleus.

Largiores Indulgentias Sum. Pont. haud concedere poteſt, quam ſint hæ Iobelei maximi, aperitur enim militantis Eccleſiæ theſaurus, atque ſingulis pro cuiuſcunque neceſſitate communicatur, & non

ſolum plenam, ſed largiorem, immò omnium pleniſſimam conſequimur veniam peccatorum, & remiſſionem, & condonatur nobis tota pœna pro peccatis confeſſis iniuncta, & iniungenda; pro omnibus confeſſis, & etiam lethalibus non confeſſis; & pro omnibus non confeſſis, etiam venialibus debita. Videl, quæcunque ſit pęna à nobis luenda tollitur omnino, qua ſublata per indulgentiam, & culpa deleta per contritionem anima ſi tunc à nexu corporis liberaretur, glorioſè ad cœlum euolaret.

Fatendum quippe eſt Iobeleum noſtrum in multis hębreo ſimilem eſſe; ille antea nũtiabatur, hunc aduentare, prius magnis præconijs narratur; ille in plateis, hic in Eccleſia; ille buccinarum clangore, hic prædulci apoſtolicarum tubarum ſono indicitur; in illo terra ſolita cultura non grauabatur, in hoc labor noſter, excuſatur propter Chriſti D. N. & Sanctorum merita; in illo repetundarum pecuniarum lege quiſquam non tenebatur, in hoc ſpiritualia debita condonantur; in illo ſerui optata donabã tur libertate, in hoc libertas ſpiritualis reſtituitur culpis, & pœnis dimiſſis; in illo ad priores dominos reuertebantur diuenditæ poſſeſſiones, in hoc ſolutis criminibus cunctæ reparantur virtutes; in illo exulibus ad patriam redire licebat, in hoc quicumq; ex hac vita migrauerint ſua uirtute adepta ad cœleſtem patriam ſtatim proficiſcuntur.

Bonifacius Octauus, portam baſilicæ in Vaticano aperuit, largiſſimamque ſtatuit peccatorum omniũ indulgentiam cunctis, qui Vrbis inquilini 30. eius anni, & omnis centeni ſequuturi diebus, qui uè peregrini, aut aduenæ quindecim diebus confeſſione prius luſtrati, per eam intraſſent. Clemens poſt eum VI. portam addidit baſilicæ Lateranen. eadem præcipiendo. Adiectæ poſtea ſunt per Paulum Secundũ, ad ſimiles viſitationes faciendas baſilica Sanctæ Ma

riæ Maioris, & D. Pauli in uia Hoſtien. Gregorius Decimus tertius, anno 1575. voluit ſacro D. N. corpore, vt quis reficeretur, antequam Iobeleum obtineret. Suſpenduntur, hoc anno durante, aliæ omnes plenariæ indulgentiæ, votorum quorundam diſpenſationes, & commutationes, & multa alia, de quibus legitur penes auctores de Iobeleo.

Hæbreorum Iobeleus, die decima, menſis ſeptimi anni 49. indicebatur, ille vero Christianorum, anno præcedente 25. in iucundiſſima Aſcenſionis D. N. die, in Eccleſia S. Petri, ſuper duos, ſuggeſtis, diplomate Summ. Pontif. annunciatur, tam latino, quam vulgari ſermone.

Initium huius Iobelei eſt in primis veſperis Natiuitatis D. N. aperitur enim a Sum. Pontif. magna ſolemnitate porta quædam Eccleſiæ S. Petri, quæ alias clauſa manet, deinde aliarum trium baſilicarum portæ iuſſu Pontif. reſerantur per D D. Card. eodemmet ritu, quæ omnes completo anno iterum clauduntur.

Ex omni mundi parte, anno re, & nomine ſancto cateruatim Romam confluunt populi, vti de Iobelei Bonifacij tempore, ſcribunt Hiſtorici dicentes. Tanta vndique populi multitudo Romam venit, vt vix incedere per Vrbem liceret amplam quidem, & vaſtam. Et anno 1575. Greg. XIII. in mane vnius diei, pedes ſuos ad oſculandum præbuit tredecim millibus perſonarum; & hoc anno M. D. C. Clemens Octauus, non dedignatur lauare pedes Prælatorum exterorum, & quamplurium pauperum illuc, Iobelei gratia aduentantium, ne dicam charitatis, & humilitatis officia hillariter exhibita egenis peregrinis a D D. Cardd. potiſſimùm vero ab Alexandro Mont'Alto, & Odoardo Farneſio multis nominibus Illuſtriſſimis.

Quod Romæ conueniens ſit celebrari Iobeleus,

euidentibus, efficacibuſque ſuadebimus rationibus. Eſt dignior cœteris ciuitatibus, vnde, & Vrbis nomine antonomaſia quadam appellatur, totius mundi poſita eſt Imperio, orbis caput, domina, & epitome cenſetur. Viget diuitiarum copia, regionis amenitate, agrorum fertilitate, Tyberis nauigationis, maris propinquitate. Eſt communis patria, ac propterea non indigenæ ſolum, ſed etiam incolæ ex omni ferè natione, quæ ſub cœlo eſt Romæ inueniuntur, & omnes fermè ibi proprias habeant Eccleſias, Xenodochia, & ſacerdotes. Nullibi magis, quam Romę floruit religio, cuius rei euidens ſignum eſt, maxima illa religioſorum, clericorumque multitudo; quo fit, vt nulla ſit Ciuitas, vbi a pluribus canonicæ horæ perſoluantur, ſacrarum miſſarum Deo exhibeantur ſolemnia, Diuorum ædes viſantur frequentius, miſerabilibus perſonis, & locis pijs vberiores mittantur eleemoſynæ, foueantur orphani, nuptui tradantur egentes puellæ. Singularis eſt huius ciuitatis ſanctitas, cum Romam allata ſint ſacra omnia, quæ ad Chriſtianam religionem attinent, Chriſti præſepium, panni, cunæ, veſtes, purpura, columna, ſpineũ diadema, claui, lanceæ cuſpis, crux, titulus. Romæ quieſcunt Apoſtolorum, Martyrum, & Virg. corpora, pluresq; Sanctorum reliquiæ, vt verè dicatur Roma Sancta. Hæc eſt Pontifici Summi ſedes, qui dicitur totius Eccleſiæ princeps, Dei Vicarius, omnium paſtor cui totius mundi cura iniuncta eſt, quem cum in publicum prodit, videre concupiſcunt Ortodoxi omnes, & prædulci pietate illius exoſculari pedes, ipſius ibi admirantur maieſtatem, Cardinalium celſitudinem, Antiſtitum grauitatem, religioſorũ multitudinem, venerabiles viſunt Eccleſias, ſacras venerantur reliquias, & ad Beatorum Petri, & Pauli ſacra corpora ſe proſternunt. Propoſita aſſertio ex ditiſſimo Indulgentiarum theſauro colligitur, qui

Romæ cumulatiſſimus inuenitur, cum in toto orbe terrarum locum vllum inuenire poſſimus vbi nomẽ Chriſti crudelius inſectaretur, grauioribus, multiplicioribuſque ſupplicijs perempti fuerint Chriſtiani, quam Romæ. Et tandem Romanorum ea eſt fides, quod in vniuerſo mundo annunciabatur Apoſtolorum tempore, & ſucceſſiuè, qui Chriſtianus erat, Romanus dicebatur. Cum ergo Roma (quod nomen eſt fortitudinis apud Græcos, & ſublimitatis apud Hæbræos) ſit omnibus locis in orbe dignior, ac ea præſtantior nullus inueniri poſſit, ne dum Romæ, ſed & Romæ tantùm habere debet Iobeleus.

EIVSDEM PIGHII DE INSIGNIBVS MILITARIBVS à Pont. Max. Principibus deferri ſolitis.

CAP. XIII.

HOnos ingens à Summo Pontifice deferri interdum ſolet, qui principibus maximis raro contingit ob occaſionem raritatem. Mos etenim vetuſtus iam à multis ſæculis inoleuit, deſumptus, vt apparet, ex Machabæorum hiſtoria ſacra: in qua libro 11. cap. 15. legimus, Iudam ducem exercitus Iudaici, priuſquam iniret contra Nicanorem prælium, vidiſſe in ſomnio ſummum ſacerdotem. Oniam pro populo orantem, Hieremiamque prophetam tradentem ſibi gladium aureum cum tali exhortatione ad prælium capeſſendum: *Accipe ſanctum gladium munus à Deo, in quo deijcies aduerſarios populi mei Iſrael.* Aggreſſus igitur prœlium Iudas, compulſus ab hoſtibus Sabbatho; victor, occiſo Nicanore proſtrauit ad 35. hoſtium milia. Atque hinc occaſio deſumpta videtur ſacri ritus iſtius, vt Romani Pontifices ſingu-

lis annis in prȩclara natalis Domini noſtri Ieſu Chriſti noctè, priuſqam exordiuntur ſacrificia, thure, & aqua luſtrali conſecrent, & ſanctis precibus inaugurent *enſem* affabrè factum, aurea *vagina, baltheo, capuloque* aureo inſtructum, & eius mucroni impoſitum *galerum* ex holoſerico molli ianthino conſutum, duplicatumque exuuis muſtelarum, vel, vt quidam vocant, inalpinorum murium candidiſſimis, faſcia, vel diademate aureo circundatum, & margaritis plurimis circumtextum, exornatumque. Nobilis, & opima hæc ſemper habita eſt ſtrena, quam parat ea noctè ſolam Pontifex Summus magno cuipiam Principi donandam, qui bene de Reip. Chriſtiana meritus eſt, vel bene mereri adhuc poteſt. Nec caret ſuis myſterijs aptiſſimis, quorum meminiſſe, & exequi ſignificata, Chriſtiani, ac pij principi intereſt. Rituales etenim pontificum libri docent, per *enſem* illum conſecratum ſignari in primis Dei infinitam potentiam permanentem in Verbo, quo cuncta creauit, & quod tali die caro factum eſt: nimirum in Chriſto Deo Filio, homine vero, Patrique æquali: cui data eſt omnis poteſtas in cœlo, & in terra, vt ipſe cœlum ſcanſurus ad Patrem, dixit; mandans eandem poteſtatem Petro, ſuiſque collegis in Eccleſia vel ciuitate noua nuper ab ipſo condita, & ſanguine ipſius conſecrata, aduerſus quam portæ inferorum, non eſſent præualituræ. Cuius cùm fundamenta firma in ouili ſuo paſtor bonus ieciſſet, eius, vt dixi, gubernacula diſcipulis, ac Petro tanquam capiti, Vicarioque ſuo, cum clauibus regni cœlorũ cõmiſit: Iubens vti docerent omnia, quȩ mandauerat & docuerat ipſe; per batiſmum, & euangeliũ inuitarent omnes gentes ad ſalutem, & reciperent quoſcunq; in ciuitatem illam ſanctam, extra quam vera ſalus nulla; & in qua cȩleſtis politiæ leges ac mãdata ipſius ſeruarentur, atq; imperium omne legitimũ in

terris à Deo proueniens Spiritus ſancti nutu, & auſpicijs rectè diſtribueretur. Diuinæ prouidentiæ, cuius nutu regna conſtituuntur humana, ſacra myſteria quis dignè ſatis admiretur, & veneretur? dū perpendimus, eā ſacræ illius politiæ ſuæ prætorium, ac regale ſoliū in arce imperij terreſtris vrbe Roma collocare voluiſſe; quo gladius ille poteſtatis ſopremę, cui terrarum orbem iam ſubiecerat, auro diuinæ legis, Chriſtianæque fidei tutiùs conſeruaretur atque ſalubriùs regeretur. Itaq; Petrus Apoſtolici ordinis Princeps ad hanc deſtinatur prouinciam, inferreque trophęū crucis Chriſti Romano Capitolio iuſſus eſt: quo veritatis æternæ lumen in ſalutem omnium efficacius faciliuſque ſe ab ipſo capite per totum mundi corpus effunderet. Deſignat igitur conſecratus gladius item ille, ius, imperium, ac poteſtatem ſummam regendi in terris à Chriſto relictam Pręſidi Eccleſiæ ſuæ Petro, & eius ſucceſſoribus. A quib. Chriſtiani, & pij principes etiam maximi quique haud grauatim hoc iuris acceptant, & acceptarunt hactenus, qui ſe membra corporis eccleſiaſtici, & ſanctæ à Chriſto conſtitutæ ciuitatis ciues agnoſcunt; & intelligunt, eius corporis eſſe caput vnum, cui membra, ſingula (ni tabeſcere, & perire velint) ſubſeruire debent. Atque in illa ciuitate rectorem à Chriſto poſitum eſſe cum poteſtate ſuprema Vicarium ſuum, cui magiſtratus ſubdelegati obſecundare pacis & concordiæ cauſſa debent: ac nos omnes obtēperare, quamdiu eius Reip. priuilegijs gaudere volumus, cogimur, propter Chriſtū, cui nos in baptiſmo ſubiecimus. Manifeſtum enim eſt, nauem illam magnam Reip. Chriſtianæ ab vno gubernatore regi diuino nutu, tanquam ab animo ſolo totum corpus: & licet ille clauum tenens in puppi ſedeat quietus, eius tamen imperio parendum tam nautis, quàm qui vnà nauigant, ſi proſpere ferri cupiunt. Iam gladius à

maiore

maiore poteſtate principi traditus ſimul commēdat prudentiam, & rationem rectam quæ bonum à malo diſcernit: Admonet iuſtitiæ ad æquitatis æquilibriū cum cura perpendendæ. Quapropter eius acumen anceps, ad prauum non minùs paratum, quàm ad bonum deſtinatum, ſi in temerarij vel maligni hominis manum incidat, non ſine cauſſa tegitur, atque munitur auro, per quod veteres olim Sophiam, ſiue ſapientiam allegoricos ſemper intellexerunt: quæ inter artes & ſcientias omnes ita excellit, vt *aurum* virtute, pulchritudine, ac precio cetera metalla ſuperat.

Hinc Salomonis in prouerbijs exhortationem legimus: *Poſſide ſapientiam, quia auro melior eſt; & acquire prudentiam, quia precioſior eſt argento.* D. Ioannes in reuelatione ſua hoc *aurum ignitum* appellat; ardore ſancti Spiritus inflammatam & pectora penetrantem ſapientiam intelligens. Hoc ipſum Magi ab Oriente venientes infanti obtuliſſe Chriſto regi nato; hoc auro ab Hæbreis Ægyptios fuiſſe ſpoliatos, per anagogen ſacra etiam innuit hiſtoria. Et quidem diuinus ille Plato, à noſtræ religionis placitis haud longè diſſitus, cum ſuis aſſeclis ſapientiam, & animi pulchritudinem *abryzo, vel auro* defecatiſſimo ſæpius comparat. Quinimo gryphes, atque formicas Indicas Æthyopicaſque aurum in montem coaceruare, nec non cuſtodire diligenter, fabulati ſunt antiqui; inſinuantes labore, ac diligentia, & item animi magnitudine ſapientiam adipiſcendam eſſe. Nam formica laboris indefeſſi nobis exemplum præbet, & gryphus ex aquila, & leone conflatum animal, vt fabulantur, ſimulachrum eſt generoſi, & magni animi: ideoque non inepte gryphes, & formicas Apollini, ſapientiæ præſidi, dedicarunt. Iam vides, quàm aptè principis gladius, ideſt, legitima poteſtas à Deo data, ne lædat, vel lædatur, ſapientiæ, ac boni conſilij aureo

tegmine

tegmine conſeruetur. Quoniam verò linguam conſtet in homine membrum peſſimum atque optimum eſſe, paci atque concordiæ tam peſtilentiæ, ac ſalubre, gladium quoque conuenienter veteres eſſe pronunciarunt, maledicos gladium in ore geſtare dicentes. Admodum quidem aptè Diogenes Cynicus, cùm audiret iuuenem formoſum impudenter multa deblaterantem, Non te pudet, inquit, ex eburnea vagina plumbeum educere gladium? Cœterùm gladij iſtius multo melior eſt vſus, vt vaticinia de Chriſto Redemptore noſtro apud Iſaiam docent. *Poſuit os meum quaſi gladium acutum.* Nimirum D. Hieronymi ex ſententia, vt ſpiritu oris ſui interficiat impium. De quo gladio, & Chriſtus ipſe loquitur in Euangelio: *Non veni pacem mittere, ſed gladium.* Malos quippe à bonis ſeparando. Similiter Paulus *viuum* ait eſſe fidei *ſermonem efficacem & omni gladio ancipiti acutiorem* penetrabilioremque. Ad Epheſios item ſcribens, verbum Dei *gladium ſpiritus* appellat. Aliter de Iudæis Chriſti perſecutoribus, qui malè vſi ſunt gladijs ſuis, Pſalmiſta canit; *Dentes eorum arma, & ſagitta, & lingua eorum gladius acutus.* Item: *Exacuerunt vt gladium linguas ſuas*: vbi de calumnijs, & inſidijs prauorum loquitur. At ille Chriſti Pontificis noſtri gladius eſt vera ſeceſpita, non tamen vt illa Romanorum Pontificum, ac Flaminum, à Sexto Pompeio nobis deſcripta, & in antiquitatum reliquijs inter ſacrificorum inſtrumenta adhuc apparens, qua carnem, & oſſa victimarum diſſecabant, ſed quæ diſpartitur, vt Paulus ait, mortiferós carnis appetitus à viuifico ſpiritu, *pertingens vſque ad diuiſionem animæ, & ſpiritus* compagum quoque, ac medullarum, cùm ſit diſcretrix cogitationum, & intentionum cordis. Ceterùm eximio huic ſummi ſacerdotis muneri *baltheus* accedit ex auro puro contextus, & pulcherrimè elaboratus, quo cum honor, & dignitas mi-

litaris conferri ſolet antiquitus, eratque ducum, comitum, ac principum geſtamen. Quocirca uon ineptè vitioſum magnatem ſic notat Satyricus poeta:

——— ——— ——— ilia ſubter
Cæcum vulnus habes, ſed lato baltheus auro
Protegit.

Arguit libidinis, & oſcœnitatis vulnus, quod nobilitatis, ac dignitatis titulo tegere, & excurare plures volunt. Additur item *gladio* non ſolùm *baltheus*; ſed *galerus, ſiue pileus*, capitis nimirũ, quo nihil in vnaquaque re prius, ac nobis eſt, tegmen præcipuum; quod quidem abſolutæ libertatis, ſummæque nobilitatis habetur inſigne, non minus ęſtimatum ſua ſignificatione, quàm auri, gemmarum, ac materiæ precio: cuius antiqua forma hemiſphęrica grandioris oui alicuius in æquas partes diſſectæ teſtæ ſimilis ab initio fuit; qualia capitis tegumenta exſtruthionum ouis capacioribus facta Garamantas olim lubenter geſtaſſe, Lucianus in Dipſade tradit; nunc tamen planiore vertice formant artifices myſteriorum ignari. Etenim illa galeri rotunditas ſuperior cœli nos tegentis figuram concauam repræſentans mentem vitæque rationes omnes dirigendas ad æthera beatorum domicilium eſſe ſedulò principem monet, cuius quadam imagine caput ſuum contegit. Idem ſignificat *galeri color ianthinus*, ſiue cæruleus, cæli ſereni ſpeciem habens; ſcilicet, vt Ennij poetæ verbis dicam, *Cęli cærula templa* Principibus eſſe contemplanda docens: cui præſidet ſummus omnium conditor Deus, ab eodemque tanquam iuſtitiæ Sole procedens ſancti Spiritus igneum numen; quorum hoc in latere per columbam candidam, ille per ſolis radiatum globum ex auro vnionibuſque in ipſius Galeri vertice figurantur. Nec ocioſus eſt *pellium*, ac *margaritarum* candor ille niueus, Deo pergratus

color,

color,ad animum maximè tranſlatus propter ſynceritatem, mentiſque puritatem, quæ nos Deo conciliat, beatorum cætui adiungit, & quaſi diuinos reddit; quando ſanctiore ſpiritus flamma ſuccenſus animus, Dei mandatis ſe conformat, turpe nil admittit, nil conſcire ſibi patitur. Alba quidem omnia ex Pythagoræ etiam ſententia ſemper habebantur bona, felicia, feſta, & bene ominata, & propterea ueteres Romani, cùm Magiſtratus petere vellent, boni omnis cauſſa cum toga candida prodibant in publicum. Ponticos autem, & Alpinos mures candidos quos Armenios nunc vocamus, talis intemeratæ ſynceritatis, atq; etiam caſtitatis immaculatæ ſymbolo nobilitatos fuiſſe legimus, vtpote, qui candorem ſuum ament, atque ſpurcitias tantopere abominentur, vt, cùm fouearum ſuarum oſtia cœno illita vident, ſe potius à venatoribus capi patiantur, quàm eo fœdari velint. Pellis igitur, ac margaritarum nitor admonere principem debet, vt animi candore, vitæque ſyncera probitate ſe gratum Deo hominibuſque præſtet. Nec ab ipſo ſcopo prorſus diſſitum, quòd nationum omnium ferè conſenſu candida tanquam diuinis congrua ſacris adhibeantur, atque in primis *albata veſtes*, ideſt, puræ religioſæque, vt Seruius commentatur. Erant autem *linea* omni ſolutæ vinculo, nullis maculis, nullis obſitæ ſqualoribus, nec funeſtæ, aut fulguritæ, vt Caper, & Hyginus annotarunt in illud Virgilij; *Velati lino, & verbena tempora vincti.* Et noſtra iubet religio linteis, iiſq; puriſſimis indutos tunicis ſacra Deo canere.
Colorem album ait Tullius libro ſecundo, de legibus, præcipuè decorum eſſe Deo, cùm in cæteris, tum maximè in textili. Quid autem Tullium adfero? quando ſcimus Chriſti noſtri Seruatoris indumenta, cùm gloriam ſuam charioribus diſcipulis patefaceret, niuis in ſpeciem alba apparuiſſe,

atque

atque etiam angeli illius, de cœlo deſcendentis, qui lapidem ab oſtio monumenti reuoluit. Hæc quidem luce clarius nobis oſtendunt, quàm à nobis requirat Deus cor mundum, vitam immaculatam, & animi ſynceritatem; quum votis, & precibus hęc expetere, & eius rei memoriam in ſignis iàm dictis etiam inter ſacra nobis obuerſari perpetuò velit. Et hęc quidem de ſtrenæ pontificiæ myſterijs ideo diffuſiùs, quòd pauca diſertè prodita de his inueniam.

Summus Pontifex munus ipſe Principi genua ſubmittenti tradit, & defenſionem Chriſtianæ fidei, Eccleſiæque Romanæ Catholicę commendat; ſolemnibus verbis Deum Optimum Maxim. precatus, *vti Catholicum Principem, Chriſti tyronem, ac deuotum ſanctæ matris Eccleſiæ filium, ſua gratia ad heroicas virtutes proueheat, armis ſuæ iuſtitiæ, ſynceræ fidei, rectæq; religionis muniat, & inſtruat aduerſus quoſcunque fidei Catholicæ, & ſanctæ Romanæ Eccleſiæ inimicos: vtiq; per ipſum vim æquitatis bonorum ad tutelam exerceat; molem iniquitatum malarum ad vindictam pariter eneruat:* Princeps è dextra ſummi Pontificis munus acceptans, veneratur ex more Chriſti in terris Vicarium, Latinis verbis pro tanto honore gratias agit immenſas: teſtatus Superos, ſibi nihil magis in votis eſſe, quàm vt diuina ſuffragante clementia, poſſet vel ex parte ſummi Pontificis totque Procerum exſpectationi ſatisfacere. Gladium deinde nobili miniſtro ſuo deferendum tradit: qui ante Crucis ſanctæ ſignum donum illud geſtat, dum è ſacrario ſummus Pontifex deducitur. Tum valedictis poſt factam congratulationem Cardinalibus cum Legatis, Princeps, cui gladius cum galero præfertur, à caſtri Angelici Præfecto, Palatij item magiſtro, omnique adeò nobilitate familiaque Pontificia, & ſatellitio Palatino ſtipatus, magna cum pompa, & tympanorum ſonitu, tubiſque præcinentibus per porticum miliariam è Palatio domum deducitur.

DE TI-

DE TIBERIS AVCTV,

CAP. XIIII.

ANNO CHRISTI,

M. CCC. LXXIX. 9. die Nouemb. ad tres cubitos flumen creuit. Signum apparet ad S. Mariam ſupra Mineruam.

1422. die feſto S. Andreæ, ſub Martino V. Pont. creuit altius cubito ſeſquialtero.

1476. Sixto Quarto, ſedente alueo exceſſit die 8. Ianuarij.

1495. menſe Decembri, Alexando Seſto, PP. anno 3. altitudine 13. pedum. Iterum Leone Decimo, Pont. Max. excreuit.

1530. Clemente Septimo, Pontif. Max. anno 7. 8. Id. Octob. altitud. 24. pedum à terra creuit. Signum ad S. Euſtachium oſtenditur, & in pariete iuxta templum B. Mariæ populi, ad portam Flaminiam, è regione obeliſci. Rurſum in caſtro S. Angeli ſignum poſuit Guido Medices arcis præfectus.

1542. Vt carmine Marius Mulſa eleganti teſtatur.

Auctus aquis, rapidoque trahens ſegurgite, ciues
Terrebat canis Albula vertitibus, &c.

1598. 9. Kal. Ianuarij Clementis Octaui, anno 7. Pontificatus, Tiberis extra alueum elatus tantam Vrbi ſtragem dedit, vt nullam poſt hominum memoriam maiorem. Pontifice iam triduo Ferraria, quam receperat, ſediqúe reddidit Apoſtolicæ, reduce, & ſaluo. Adeò verè ſapiens, extremum gaudij luctum occupare. At qua eſt pietate beatiſs. Pater, pro anno ſæculari ſacro Iubileij milleſimi, & ſexcenteſimi inſtaurat omnia, domoſque eluuione euerſas exædificandas curat.

DE

DE TVENDA ROMÆ VALETVDINE.

SCripſit eruditè Alexander Petronius medicus Romanus, & ni fallor, Hieronymus Mercurialis quædam in varijs lectionibus, & Marſilius Cagnatus Veronenſis, Romanus medicus, libello, de ordine in cibis ſeruando, ad 4. Variarum lectionum libros, alijque Romæ exſtabunt.

Cœlum Romanum graue, intemperans: quare diluculo, & in crepuſculo ne prodeas, niſi Sole ſplendente.

In æde ſacra S. MARIÆ ſupra Mineruam hæc leguntur ad vitandam Romæ inualetudinem.

Enecat inſolitos reſidentes peſſimus aer
Romanus; ſolitos non bene gratus habet.
Hic tu quo viuas, lux ſeptima det medicinam;
Abſit odor fœdus, ſitque labor leuior.
Pelle famem, frigus: fructus, ſemurque relinque.
Nec placeat gelido fonte leuare ſitim.

VINA ITALICA, QVÆ ROMÆ BIBVNTVR.

ROmani, & tota curia vina bibunt optima, & non contemnenda. Sunt autem:

Vino Greco di ſomma opt. albi coloris in Veſuuio Campaniæ oppido naſcens.

Chiarello album Neapolitanum acre.

Latino della Torre album Neapolitanum mediocre.

Aſprino Neapolitanum album ſtipticum.

Mazzacano album Neapolitanum tenue.

Greco d'Iſchia Campan. ex Inarinæ Inſula optimum

Salerno

Salerno nigrum bonum.
Sanſeuerino album; & nigrum, bona vtraque.
Corſo di Elba album
Corſo di Branda album } grauia.
Corſo di Loda album
Di Riuiera ex Liguria album, & nigrum.
Gileſi album, & nigrum
Ponte Reoli album ex agro Genuenſi
Moſcatello di Sarnia coloris medij } tenuia ſalubria,
Vindellia Taia album Genuenſe.
Lacryma nigrum optimum.
Romaneſco album tenue varij ſaporis.
Albanum album, & nigrum.
De Paulo album
Di Francia nigrum
Salinum album & nigrum } mediocria.
Tyburtinum & Veliternum cocta
Signium de Segno
Magna gueria nigrum optimum.
Caſtel Gangolfo album optimum.
Della Ricia album optimum tenue.
Raſpado.
Maluaſia ex Creta.
Moſcatello & vinum de Talia optimum, & præcellent.
Cœterùm de diuerſorum Vini generum natura Italici Medici quoque ſcripſere.

Iacobus Præfectus; Netinus, Venetijs 1559
Io. Bap. Confalonerius Veronenſis, Baſil. 1535
Andreas Baccius, Romæ 1597

Sed vt à laudatione Vrbis ROMÆ incœpi, ſic deſinam.

VRBIS ROMÆ ENCOMION.

Fauſti Sabæi Brixiani.

MArtia progenies, quæ montibus excitat vrbem,
Ciuibus, & ditat, coniugibuſque beat.
Tutaturque armis, Patribus dat iura vocatis:
Iam repetit cœlum poſt data iura Ioui.
De nihilo imperium, vt ſtrueres te hac Romule cauſa.
Gignit, alit, ſeruat, Mars, lupa, Tibris aqua.

IVLII CÆSARIS SCALIGERI.

VOs ſeptemgemini, cæleſtia pignora, montes,
Voſque triumphali mœnia ſtructa manu;
Teſtor, adeſte, audite ſacri commercia cautes,
Et Latios animos in mea uota date.
Vobis, dicturus meritis illuſtribus Vrbes
Has ego primitias, primaque ſacra fero.
Quin te vnam laudans, omnes comprenderit orbem,
Non Vrbem, qui te nouerit, ille canet.

Finis Partis Secundæ.

VRBIS ROMÆ ENCOMION.

Fauſti Sabæi Brixiani.

Martia progenies, quæ montibus excitat vrbem,
Ciuibus, & ditat, coniugibuſque beat.
Tutaturque armis, Patribus dat iura vocatis:
Iam repetit cœlum poſt data iura Ioui.
De nihilo imperium, vt ſtrueres te hac Romule cauſa.
Gignit, alit, ſeruat, Mars, lupa, Tibris aqua.

IVLII CÆSARIS SCALIGERI.

Vos ſeptemgemini, cæleſtia pignora, montes,
Voſque triumphali mœnia ſtructa manu;
Teſtor, adeſte, audite ſacri commercia cautes,
Et Latios animos in mea uota date.
Vobis, dicturus meritis illuſtribus Vrbes
Has ego primitias, primaque ſacra fero.
Quin te vnam laudans, omnes comprenderit orbem,
Non Vrbem, qui te nouerit, ille canet.

Finis Partis Secundæ.

ITINERARII ITALIAE

PARS TERTIA.

ITER ROMA NEAPOLIM INDEQ. PVTEOLOS: ET REDITVS TIBVR.

SVPERIORVM PERMISSV.

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE III
NAPOLI

VICENTIÆ,
Apud Petrum Bertelium Bibliopolam Patauij, 1610.

ITER NEAPOLIM VERSVS.

Ex Hercule Prodicio Steph. Pighij.

ET ADDIT, F. HIER. CAPVGNANI.

VIA Latina Marinum proficiſcere, atque inter nobilium villarum vaſtas ruinas: Quæ quidem frequentes, & admodum ſumptuoſæ, quondam florente Romano Imperio Tuſculanum agrum omnem Apenniniq́ue cliuos illos occuparunt. Hinc *Marianam villam* antiquam *Marino caſtello* nomen dediſſe volunt. Cui à dextris vicinæ Liciniorum Luculliana, Murenianaq́ue; nec non illa M. Tullij Ciceronis quæſtionibus Tuſculanis immortalis. Hodiæ *Freſcata* opidum appellatur, 12. miliaribus ab Vrbe diſtans. Item *Porciorum*, aliæq́ue Principum Reipublicę Romanæ plures, quarum memoriam apud Strabonem, Plinium, Senecam, Plutarchum, alioſq́ue veteres ſcriptores reperimus.

Hinc ad Appiam viam deflecte, relictis ad ſiniſtram *Velitris* vbi aui Auguſti nati ſunt, ad dextram *Aricia* & *Nemorenſis Dianæ ſpeculo*, vt lacum oppido vicinum Seruius vocat, Dianæ Tauricæ ſacrum, cum nemore ac templo quod *Artemiſium* à Strabone dicitur. Antiqua ſed barbara religione locus olim celebris fuit, Scythicumq́ue humano ſanguine ſacrificandi ritum ibidem ab Oreſte & Iphigenia inſtitutum fuiſſe memorant; cùm è Taurica profugi, ſimu-

templo, nec non *Aſtura cæde Marci Tulij* oratoris infamis. Proſpecta inde poeticis fabulis decantatam veneficæ *Circes domum,* olim inſulam, nunc promontorium excelſum mari rupibus imminens continenti vadis ac paludibus iunctum, ſyluis ac fruticibus denſum vbi, *Solis* pulcherrimam filiam Circen ferunt hoſpites ſuos magicis, ſi non meretricijs, artibus in pecora, & belnas transformaſſe. Auguſti etiam ętate, vt auctor eſt Strabo, *Circes ſacellum* atque *ara Mineruæ*. poculumque oſtenditur, è quo bibiſſe dicunt Vlyſſem, cùm eius ſocij mutarentur in beſtias, vt Homericis carminibus proditum eſt. Secretarum virtutum multiplicibus plantis, & efficaciſſimis herbis montem abundare volunt, atque fabulis materiam eſſe datam. Nam Circen, vel *κιρκὴν circumuolutionem ſolis* interpretantur Phyſiologi: cuius calore & directioribus radijs plantæ animataque vegetantur, & transformantur. Perges inde per vdos, & ſpacioſos *Pontinos campos*, quos regina viarum *Appia* recto tramite ſecat. Cuius miſerandæ ſparſim in aquis cernuntur reliquiæ, cum Mauſoleis, ſepulchris, ædiculis, villis, atque prętorijs dirutis; quibus ab vtroque latere quondam magnificentiſſimè fuit exculta.

Per Pontinas paludes, reflecte ad Appiam; inde porrò rectè perge *Tarricinam*.

T A R R I C I N A.

VEtus fuit Romanorum colonia, & priùs Volſcorum: *Anxur* primùm appellabatur, vel ipſorum lingua, vt quidam volunt, vel Græca potius vt plures opinantur, à *Iouis anxuri* fano celeberrimo & antiquiſſimo: quod ibidem conſtituiſſe Spartanos tradunt, vt & *Feroniæ Deæ* in Pontinis campis, apud Circeios & Rutilos: cùm ob duras Licurgi leges exceſſiſſent patria, & poſt longos errores in his Italiæ

dum eſt, olim ditium Romanorum prætorijs, villis, predijs, ac hortis frequentibus excultiſſimus: quorum multæ ſparſim viſuntur adhuc reliquiæ atque ruinæ, quemadmodum & celebris illius portus ab Antonino Pio ſumptuoſiſſimè refecti.

Per Appiam ſilice ſtratam Fundos perges. Quæ quidem ibi detinet peregrinum viatorem ſtructura ſuà eximia, & conſideratione reliquiarum antiquarum: atque inprimis, vbi in planum ac rectum ſcalpris ferreis ad littus in Tarricinenſi promontorio exciſa eſt è duriſſima caute. Stupet ſpectator admirabundus rectæ viæ planum vnius ſaxi pauimentum ſub pedibus porrectum per paſſus plus minus viginti in longitudinem, ac trinis ferè paſſibus in latitudinem, munitum quidem (vt Appia tota fuit) ab vtroque latere limbis bipedali latitudine eminentioribus, qui viatori pediti ſemitam ſiccam præſtabant. Quibus adiecti lapides eminentiores, veluti baſes quædam, per decimum quemque pedem: è queis in vehicula, vel equos ſcanſio fieret commodior. Quis non miretur ſolidum ex eadem candenti rupe parietem explanatum in ſummam altitudinem, quam per pedum decades multas characteribus numerorum magnis ſingularum decempedarum diſtantia ſculptis curioſa vetuſtas poſteris demonſtrare voluit? Quem non delectatione adficeret graphicotera characterum illa ſymmetria, proportioque, qui æquè magni à longè in altiſſimi parietis ſummitate, ac in immò intuentium oculis occurrunt? Quis non marmorum ornatiſſimis veſtibus ſuis nuda nunc atque ſpoliata templa, mauſolea, prætoriaque doleat, quæ tranſeuntibus ſparſim vtrimque in Appia, ſicut & in alijs Italiæ publicis vijs per viros triumphales munitis, occurrunt? Sic viſum maioribus maieſtatem, ac auctoritatem Imperij Romani per terrarum orbem propagare, ſummiſque laboribus, at-

que impenſis efficere, vt eius magnitudinem, & potentiam timeant exteri populi, quorum principes, atque legati è tranſmarinis, tranſalpiniſque prouincijs Romani ſæpius commeantes, vrbis atque Italiæ maximum cultum, atque ſplendorem attoniti non poterant non admirari. Delectant igitur atque morantur tunc etiam temporis aduenas quoſcunque, nec non exercent ingenia magna, Romanorum operum ruinæ immenſæ paſſim itinerantibus obuiæ, quamuis admodum deformatæ.

FVNDI.

OPpidum quidem paruum, ſed ſitu iucundum, ad *Appiam* in planitie poſitum, ex ruinis antiquæ eiuſdem nominis præfecturæ ſurrexit. cuius adhuc cernuntur in vicinis paludibus veſtigia propè lacum *Fundanum*. Cæterùm *Fundi* nunc, vt Germani poetæ cuiuſdam verſibus obiter dicam:

Collibus hinc, atque inde lacu, ſimul æquore cinctum,
Citria cui florent hortis, & littore myrthi,
Heſperidum decus, & bene olentia culta Diones.

Noſtro quidem ſæculo hoc oppidum inſigni eſt afflictum calamitate per archipiratam Caradinum Barbaroſſam Turcicæ claſſis præfectum. Qui illud ſubita incurſione cepit, ac ciuibus omnibus in ſeruitutem abductis, & ædibus ſacris prophanatis, totum diripuit.

Appia via latiſſima quæ inter viginti octo alias primi nominis Roma aliò ducentes eminebat, regina viarum appellata cum ea orientales triumphi ducerentur, Appio Claud. Capuam vſque munita, Caligola iubente quadrato ſilice ex monte Olibano excìſo ſtrata, & demum à Traiano Brunduſium vſque inſtaurata, viridibus vtrinque, ex myrtho, Clauro, & lentiſco ſepibus iter habenti Lamuraum oppi-

dum

dum amœnis in collib. fici, oliuæ, aliarumque fertilium arborum feraciſſimum ſeſe oſtendit. Stadijs 30. Mola, olim Formię dicta, frequens hortis abeſt. Hinc ad dexteram iuxta mare, tribus millibus paſs. confectis Caietam itur, totaque littoris ora illa, adeo culta apparet, vt non ſolum prætereuntium oculos capiat, atque delectet, ſed Nimpharum ſedes, (vt eſt in fabulis) eſſe videatur. Via iucunda, & placida, ab dextera maris proſpectus, ab læua flores, & arbores, quæ hinc inde deductis, & murmurantibus irrigantur riuis, ſuauiſſimum odorem eructant.

De Formijs etiam dicemus.

CAIETA.

CAietæ portus, & arx eſt, quam in angulo promontorij verſus orientem poſuit olim Ferdinandus Arragonum Rex, pulſis ex regno Neapolitano Gallis. noſtra memoria Carolus Quintus Imper. & rex adiecit rupem vicinam, ponteque ſublicio iunxit arci ſuperiori. Atque ita moles turribus, ac propugnaculis adauctas duplicauit, & promontorio toto ſimul incluſo, vrbi foſſa muriſque connexuit. *Achradinam, & Tychen* Syracuſanorum diceres, ex ijſdemque tueri vicina littora, portum, atque vrbem ſubiectam poſſe. Quare ſelectiſſimo ſeruantur arces Hiſpanorum militum præſidio, nec ignotis peregriniſue datur in has acceſſus, immo nec ciuibus, aut inquilinis.

Vrbs itaque non minus operibus, quàm ſitu vndequaque valde tuta eſt. Simul etenim cum promontorio, è cuius cliuo dependet, poſita eſt in quadam peninſula, fereque tota marinis aquis cingitur, vt terreſtri itinere, niſi vna porta è continenti pateat ad eam acceſſus per Iſthmum anguſtum, atque ponte, porta, propugnaculiſque munitiſſimum. Aſſurgit

dupliei

noſtri ſæculi exercituum duci poſitum monumentum: *Caruli* nimirum *Borbonij*, qui in oppugnatione funeſta Romæ ignito glandis plumbeæ iactu vulneratus interijt.

Huius damnati viri oſſa clauduntur capſa lignea panno ſerico, & nigro cooperta; quæ arcem ingredienti ſtatim occurrit in altum poſita, cui ſupponitur epitaphium.

Franzia medio la luche
Eſpannam es fuerzo y ventura
Roma me dio la muerte
Gaeta la ſepoltura.

Sed vt breuitati conſulamus nonnihil, percurrere dumtaxat ea conſtitui, ex quibus præclara ingenia doctrinæ fructum aliquem legendo capere poſſunt.

In ſummo templo monſtrantur precioſiſſima quæque domus illius auguſtæ donaria, & ornamenta; in qua noua ſedes Epiſcopi fuit collocata primùm ante annos circiter ſexcentos, poſt Formias vicinas à Saracenis exciſas. E cuius vrbis ruinis extractus etiam eſt *crater* ille *Bacchicus* ingens, cadorum plurium capax, ex vno ſaxo Pario candidiſſimo cauatus, quo nunc ibidem vtuntur in templo pro ſacri Baptiſmatis lauacro. Inter antiqua eius generis vaſa nil ſe vidiſſe pulchrius, perfectiùſue teſtatur Corona Pighius. Nam in eo cælatura Græca conſpicitur artificioſiſſima, cuius non puduit ſculptorem, qui nomen ſuum crateri inſcripſit. *Salpiona Athenienſem* fuiſſe, characteres hi Græci in eo ſculpti docent:

ΣΑΛΠΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕ

Cœlauit elegãter in eo vaſe figuris artificioſiſſimis, vt *Dionyſium* illum *bimatrem ignigenam* (ſicut illum poetæ vocant) recens natum Mercurius detulerit

Iouis

pulchri magna latitudo, ſi diametri lineam ducas in circulum. Nec minor eſt eius altitudo, prout oculi conſideratione dimetiri ab ipſo potuit, cùm 27. ſaxorum ſeſquipedalium ordinibus euehatur in altum. Quibus eſt impoſita ſuperior corona, ſuis murorum pinnis tanquam in radios efformata, & hoſtilium armorum ſpolijs inſigniter adornata. Intranti per oſtium occurrit ambitus ſeptem circiter pedes latus, quem facit circulus interior opere lateritio ſpiſſo, altaque teſtudine iungit exteriori. Hic igitur interior altiſſima clauſus concameratione formam rotundi templi in medio mauſolei repræſentat cum quatuor peramplis ſtatuarum loculis. Parietes interiores omnes tectorio marmorato videmus expolitos tam fuiſſe tantoque candore renitentes, vt vitri ſplendorem habuiſſe, niueiſque repercuſſibus luminis radios duplicaſſe videantur. Qui per oſtium dumtaxat intromiſſi (nullas enim feneſtras habet tota moles) locum illuſtrant abundè. Supra oſtium *L. Planci* oratoris titulus cum elogio rerum ab ipſo geſtarum charactеribus pulcherrimis velut in tabula ſculptus integrè legitur. Cuius inſcriptionis exemplum, vt correctiſſimum à Corona Pighio accepi, ſtudioſis antiquæ hiſtoriæ hic communicare non pigebit. Vidi autem antea tituli iſtius exemplaria plura: cum impreſſa, tum à diuerſis exſcripta, hoc tamen, quod ex architypo ſcriptum eſſe nobis conſtat, nullum vidi correctius. Eſt autem titulus talis.

L. Munatius L. F. L. N. L. Pron.
Plancus. Coſ. Cenſ. Imp. Iter. vij. Vir.
Epul. Triump. Ex. Rætis. Aedem. Saturni
Fecit. De. Manibus. Agros. Diuiſit. In. Italia
Beneuenti. In. Gallia. Colonias. Deduxit
Lugdunum. Et. Rauricam.

& Euro tutentur Appennini brachia, Italiæque tellus ſtabilis. Inter ædificia publica magna, & famoſa, ab Antonino Pio Auguſto facta, vel reſtaurata, celebrat Iulius Capitolinus *Caieta portum, ac Terracinēſem.*

Molam, & ad viam Appiam rediens, Mola Sueſſam Auruncorum proficiſcere, & occurret tibi ſepulchrorum antiqua ædificia magna, ſed ruinoſa. Et in angulo, quo ſe illa in Appiam fundit, *Marci Tulij Ciceronis* ſepulchrum oſtendunt Campani antiquitatum ſtudioſi ex *Iouiniani Pontani* ſententia, cuius ætate volunt ibidem repertum fuiſſe fragmentum epitaphij Ciceronis. Pighio Coronę tamen non tantæ videtur antiquitatis monumentum illud eſſe, quod rotundum opere lateritio concameratur, media columna teſtudinem ſuſtinente, & ad dexteram introitus per ſcalas lapideas patet aſcenſus ad ſuperiora, quæ dumis, & arbuſtis obſepta ſunt. *Titulo Ducis gaudet cuius palatium conſpicitur.*

S V E S S A.

PErluſtra vrbem antiquitate, veterumque ſcriptorum frequenti mentione celebrem, in quam *Pometinos* à Tarquinio Priſco Rege Romanorum *Pometia* deleta pulſos commigraſſe Dionyſius Halycarnaſſæus libro quinto tradit, vnde *Sueſſa* vocari cępit. Hodie, *Seſſa* Poſtea, & *Auruncorum Sueſſa* dicta, teſte Liuio, cùm *Aurunci* à T. Manlio conſule Sidicinis opem ferente victi cum liberis, & vxoribus eò patria deſerta confugiſſent. Poſita quidem vrbs in agro Veſtino ad montem *Maſſicum* in Appia via, & in regione amœna atque fertili, quæ aliquandiu Volſcorum inter præcipuas vrbes nominata, tandem Romanis ceſſit, factaque Colonia circa annum Vrbis 440. vt ex Liuio colligimus. Velleius autem triennio pòſt Luceriam deductam ſcribit. Paſſa deinde eſt ſæ-

pius clades Annibalico, ciuilibuſque Romanorum bellis, quam tamen admodum poſtea floruiſſe, Cæſarum ſub monarchia, maximè ſub Hadriano, & Antoninis Pijs, colligimus ex ſtatuarum titulis, & elogijs atque marmorum ſcripturis, quæ ſparſim ibidem reperiuntur.

Apud Fratres Prædicatores ad dexteram templi videtur ſepulchrum ligneum Auguſtini Niphi philoſophi ſuo tempore acutiſſimi.

Verſus mare, aut ad dexteram, octo paſſuum millibus loca pagis, & villis plena, omni agricultura cõſpicua, quæ dicuntur *Caſali de Seſſa* contemplaberis.

XII. ab Mola lapide Lyris, qui ab Apennino naſcitur, in mare influens, ea loca leniter abluit, quibus Cicerone ibidem viam Herculateam, ſummis laudibus extollente, eandemque multarum delitiarum, & magnæ pecuniæ appellante, ſatis liquet Romanos tantum, quantum nullis alijs, quam longè, latèque eorum pateret imperium tribuiſſe. Prope adiacet Cœculus mons, generoſi vini ferocitate, quamquam vicinis paludibus nobilitatus, vel Flacco, ita Actiacam Auguſti victoriam celebrante:

Quando repoſtum Cœcubum ad feſtas dapes
Victore lætus Cæſare
Tecum ſub alta (ſic Ioui gratum) domo
Beate Mæcenas viuam?

Hic Latium terminatur, & Lyris nauigio tranſmeatur.

Viſitur mons Maſſicus, Falernus, nec longè diſtãt Sinueſſã, Minturnæ, & multa alia loca, quæ oculis ebibes etiam quorum infra Schottus, & ego cronographi erimus, Interim *Capuam* contemplare.

CAPVA

CAPVA, & Campani.

ANtiquitus *Capua Campaniæ* caput inſolentis arrogantiæ proteruiæque vitio laborauit. Nam & M. Tullius in agraria ſecunda contra P. Rullum teſtatur *Campanos* ſemper ſuperbos fuiſſe bonitate agrorum, & fructuum magnitudine, vrbis ſalubritate, & pulchritudine. Ex eademque copia, & rerum omnium affluentia nata n rrogantiam, quæ alterum vrbi *Romæ* conſulem è Capua poſtulauit; eamque luxuriem natam, quæ ipſum Annibalem armis inuictum voluptate vicit, & eneruauit: Eleganter igitur appellat *Capuam domicilium ſuperbiæ, ac ſedem luxuriæ*; aitque ingenerari hominibus mores, non tam à ſtirpe generis, ac ſeminis, quàm ex ijs rebus, quæ ab ipſa natura loci, & à vitæ conſuetudine ſuppeditantur, quibus alimur, & viuimus. Atque ita *loci Genius ſibi ſimiles plerumque colonos gignit*.

Poſita eſt noua *Capua* ad Volturni ripam, altero lapide ab antiquæ ruinis, quæ ingentes adhuc cernuntur iuxta *D. Mariæ Gratiarum* ædem, vtpote portarum vrbis, theatri, aquæductum, aliæque moles immenſæ templorum, porticuum, thermarum, atque ædium ampliſſimarum. Item ſubterraneæ concamerationes vaſtæ, & aquarum caſtella, viſunturque in vepribus, ac dumis columnarum, ac marmorum omnis generis infinita fragmina, ex quibus potentiam, ac ſuperbiam *veteris Capuæ* colligere poſſumus, quamuis magnas eius reliquias noua Capua vicinæque vrbes inde diſtraxerint. Strabo *Capuam* appellatam tradit ab agro campeſtri, eademque ratione P. Maro *Campanam vrbem*, & Tullius Liuiuſque frequenter eius ciues, & incolas *Campanos* nominare videntur à camporum vberrimorum cultu, Poetæ tamen, Maro iam dictus, Lucanus, & Silius, alijque *Capyn* Troianum

Æneæ ſocium vrbi colonos, mœnia, ac nomen dediſſe canunt. Eam, auctore Strabone, prius *Opici* & *Auſones* tenuere: dein *Oſci* Tuſcorum gens, à quibus *Oſca* dicta. Hos eiecere Cumani, poſteaque iiſdem pulſis Hetruſci eam ampliatam caput vndecim vrbium aliarum inſtituere, *Volturnumq;* etiam dixere à vicino flumine, vt Liuius teſtatur. Potentem atque vicinam in Italiæ meditullio, nec non inimicam ſemper, atque æmulam Imperij non minùs, quàm ipſa Carthago, ferocemque præſentis Annibalis amicitia, atque ſocietate, Romani maximis operibus circumuallatam, & obſeſſam fame demum ſubiugarunt: Senatuque ſecuri percuſſo, ciuibus reliquaque multitudine ſub haſta venditis vrbem, atque agrum omnem publicarunt. Nec impoſterum ciuitatis vllum corpus, non concilium publicum, non magiſtratus, aut ſenatum vrbi permiſere, vel vlla inſignia Reipub. ſed ædificia ſedes aratorum eſſe iuſſerunt, vtique dumtaxat vrbs à Libertinis, & inſtitoribus, viliique operaria plebe frequentaretur, permiſſum fuit. In hunc itaque modum *Capua* adflicta iacuit vltra annos centum triginta, atque ager Campanus populi Romani publicus fuit vſque C. Cæſaris conſulatum. Qui lege Iulia contra Senatus, optimatumque ſententiam lata militibus eum viritim diuiſit, Capuamque muro ductam, vti fragmenta Iulij Frontini demonſtrãt, primus coloniam fecit. Quæ ex eo quidem tempore reſurgens auſpicijs Imperatorum, floruit ſub populi Romani poteſtate; donec à Genſerico Vandalorũ rege capta ſubuerſaque, ab Oſtrogothis dein occupata, atque his pulſis à Narſete reſtaurata, tandem à Langebardis iterum exciſa fuit atque deleta. Cęterùm quo tempore hęc *noua Capua* ex ipſius ruinis excitata, quòue auctore ad ſecundum ab altera lapidem, vt dixi, traducta fuerit, non ſatis cõſtat. Et quidem veriſimile, quòd vi, metuque barbarorum pulſi, atque

ſi, atque diſperſi ciues tandem eò confluxerint, atque ſenſim extra deſertæ Capuæ ruinas ſedes fixerint ibidem ad Volturni ripam, vbi nũc nouam Capuam in vrbem peramplam, atque potentem emerſiſſe videmus. De qua Iulius Scaliger poeta non minus ſalsè, quàm obſcurè cecinit:

Flammea ſi valeat ſuperare ſuperbia faſtum,
Pinguem luxuriam delicioſus amor;
Hoc mollem pingues Capuam, Capuæque colonos,
Et qua alijs viſa eſt, nec ſibi meta fuit.

Addes iam dictis, Capuam ſic fore nuncupatam, cum olim caput, & metropolis vndecim illuſtrium Campaniæ vrbium eſſet, quam Cicero, & Corinthum, & Carthaginem, opibus adeo potentes eſſe cenſuit, vt vna quęlibet earum Romani Imperij molem ſuſtinere poſſet, quam & ipſum Annibalem, litteris Charthaginem publicè miſſis, ſecundum in Italia à Roma obtinere locum ſcripſiſſe ferunt.

A V E R S A.

PEr agrum *Stellatem* inde campoſque Leborinos perges *Auerſam*. Hiſtoriæ Neapolitanæ ſcriptor Pandulphus Collenucius *Aduerſam* priùs oppidum appellatum fuiſſe contendit, eo quòd ibidem olim Normanni caſtra in ruinis Attellæ veteris munierint aduerſus *Capuam Neapolimque,* medio itinere noui huius oppidi initia firmantes, vti duarum potentium vrbium vires ex eo loco diuellerent.

Iam per Campaniam incedimus Lyri tranſmeato, quæ tùm fructuum, frumenti, vini, & olei feracitate, cùm locorum frequentia amœnitate, & amplitudine, omnes Italiæ Prouincias antecellit. Tellus, ferrum libenter excipit, nec fruſtra ſcindi patitur, affectans vt ſecum homines fœnus profuſiſſimè exerceant. Terra laboris, ſeu mauis laborij, (quod itali-

cè eſt, *terra di lauoro*) nuncupatur, & campi quibus Capua Auerſã petimus appoſitè Leborini, quaſi Laborini à Plin. dicuntur. Campania itidem fœlix nominatur, quo nomine vlli vnquam alteri totius orbis Prouinciæ contigit appellari, niſi Arabiæ orientis. Quidni igitur Opici, Cumani, Hetruſci, Samnites, & Romani, tantam rerum opulentiam floccipendere minimè poterant? Illa ſtellati planicies, quam pedibus teres, adeo opima, & fertilis eſt, vt omnigenum frugum copia primum in Italia locum, ſibi iure vendicare videatur, quam agrum ſtellatum vocant incolæ, quia ſtellarum influxum benigniſſimum recipit; cuius etiam meminit Cic. pro lege Agrar. orbis terræ pulcherrimum vocans, vnde Rom. exercitibus comeatus ſuppeditabatur, quem poſtea Cæſar ad tyrannidem largitionibus affectans, viam, bis cc I ɔɔ. ciuibus Rom. diuiſit. Hic Lucio Vulturnio, & Appio Claud. ducibus à Romanis Samnites trucidati fuerunt numero 16. millibus ſupra tercentum.

Auerſæ Lagana optima parantur, & ibi propè vinum, *Aſprino* naſcitur, quod Romani ſuo magno æſtui ſuccurrunt auidius.

ATTELLA OSCORVM.

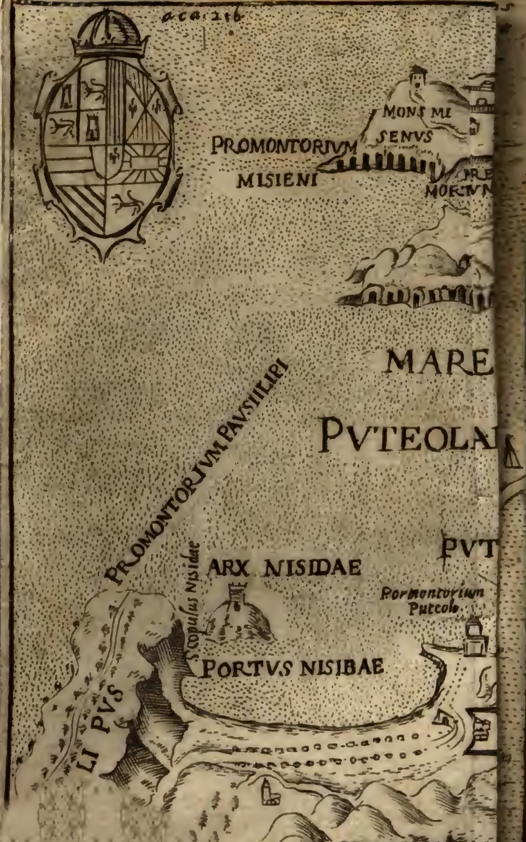
FVit quidem *Attella* vetus ab antiquiſſimis Oſcorum populis conditum oppidum, famoſum in primis, ac celebre quondam Satyricis fabulis, laſciuis, ridiculis, atque dicacibus, quæ ab ipſo dicuntur *Attellana*, & hæ quidem iocis, ac ſalibus ridiculis eam auctoritatem nactæ ſunt poſtmodum, vt è municipalibus ludicris irrepſerint etiam in theatra Romana. Nunc temporis autem illuſtrium aliquot palatijs, atque prætorijs ſuburbanis excultum eſt oppidum, *vide infra, loca quadam mediterranea*.

NEA-

ur.
urba-
a qui-
cultu
ctitur
pten-
& Oc-
mon-
hia &
manos
rena-
Virgi-
dein-
nium
, ma-
vide-
,ora-
,&
cole-
voce
nt ta-
enim
eam
etzes
m in
bat,
quo-
open
inco-
nuis
Cam-
cultas
mi-

eis
cè eſt
Capu
borin
mina
bis P.
cis. (
tes, &
dere]
pedil
num
re ve
cant
recip
bis t
tibu:
ad c
c c I
& A
cidat
At
num
æſtu

FV
ru
prim
uis,r
Atte
eam
mic
ma
la
g

NEAPOLIS.

PEr octo millia paſſuum vlterius *Neapolim* itur. Celebria quæque loca in vrbe, atque ſuburbanis circumquaque viſu digna occurrunt. Et ea quidem ſunt plurima ſumptibus ſtupendis, atque cultu magnifico ſuperba. Nam vrbs ſpatium complectitur magnum, poſita inter amęniſſimos colles à Septentrione, & Oriente, & maris ſinum à Meridie, & Occidente, è cuius portu *Miſenus Mineruaq;* promontoria, celebreſque antiquitus inſulæ *Caprea*, *Iſchia* & *Prochyte* ſereno cælo conſpicua ſunt. Eam *Cumanos* vicinos primùm condidiſſe, & *Parthenopen* à Sirenarum vna ibidem ſepulta nominaſſe, Strabo, Virgilius, alijque auctores conſentiunt. Subuerſam deinde fuiſſe volunt ab ipſis conditoribus, cùm nimium efflorescere, & augeri propter agri vbertatem, matremque vicinam *Cumas* ſenſim ſupplantatura videretur. Quo facto *Cumanos* immani peſte vexatos, oraculoque monitos ferunt, vt vrbem reſtituerent, & *Parthenopes* deæ ſepulchrum annuis ſacrificijs colerent. Itaque cùm ea reſtaurassent, Neapolim voce Græca tum appellari à re cœpiſſe volunt. Sunt tamen & aliorum opiniones diuerſę. Lycophron enim Chalcidenſis in Alexandra ſua Phaleri murum eam vrbem appellat, & eius interpres Iſacius Tzetzes adijcit, Phalerum Siciliæ tyrannum Neapolim in Italia condidiſſe, & quia crudeliteris torquebat, occidebatque ſuos hoſpites, atque aduenas quoſcunque; natam inde fabulam eſſe, Parthenopen Sirenam ibi excidiſſe, eiuſque ſepulchrum ab incolis exſtructum, deamque volucrem ſacrificijs annuis ipſam coli. Nobis quidem perſpectum eſt, à Campanis in eo tractu magnæ Græcię pro deabus cultas olim fuiſſe *Sirenas*, inter tutelareș, & topica numi-

na, Romanorum etiam florente Imperio. Nam memini, me Neapoli ante plures annos vidiſſe *Sirenas cum Hebone, & Sebetho* tutelaribus Neapolitanorum dijs exſculptas in ara rotunda marmorea, quæ quidem nunc eſt accommodata in cratere fontis excitati in extrema mole portus Neapolitani. Rurſum ab Hercule *Neapolim* extructam eſſe, veterum aliorum ſcriptorum teſtimonia ſunt, vt Diodori Siculi, & Oppiani, qui ad vrbis nomen alludens in poemate ſuo *de venatione, nouum Herculis campum Neapolim* appellat. Omnium tamen vna eſt opinio, eam antiquiſſimam eſſe, & ante Romana tempora celebrem inter præcipuas vrbes Græcas Italiæ floruiſſe Pytagorica philoſophia. Cœterùm creſcente per Italiam Imperio Romano, quòd ſe facilius ſubmiſiſſet ea ciuitas cùm Campania ſubigeretur, inter liberas, atque fœderatas eſt recepta, quæ deinceps in amicitia fideque populi Romani conſtanter permanſit, vt Liuius, alijque plures teſtantur. Quinetiam adflictis Annibalico bello rebus contra *Capuam* vicinam, & alias perfidas vrbes, illa Romanis adhærere non ſolùm non dubitauit; verùm etiam legatos *Romam* mittere, pateras aureas quadraginta magni ponderis, vt idem Liuius pulchrè memorat, immò vires, opes, & quicquid à maioribus theſauri relictum, ad Imperij, Vrbiſque Romæ ſubſidium in curia ſenatui liberaliter, & ingenuè præſentare voluit. Quibus tum actę ſunt gratiæ pro munificentia curaque, atque vna dumtaxat patera, quæ minimi ponderis fuit, accepta eſt. Itaque propter fidem ſingularem, atque perpetuam inter ciuitates Italiæ liberas, & fœderatas *Neapolis* amiciſſimè ſemper eſt habita cultaque, tam Conſulum, quàm Imperatorum temporibus. Quæ *Capua* oppreſſa, atque præfecturæ iugo grauata, plurimum incrementi cœpit, fęliciterque diutiſſimè fidei ſuæ fructu gauiſa eſt. In hanc etiam vrbem, vt Strabo

nobis

nobis auctor eſt, ſtudiorum cauſſa iuuentus, aut ętate confecta ſeniores, quietis & ocij cauſſa plerumque ſecedere ab vrbe Roma ſolent, quemadmodum & Silius Italicus (& antea Horatius Flaccus) de eadem cecinit dicens, eſſe.

Nunc molles vrbi ritus, atque hoſpita Muſis

Ocia, & exemptum curis grauioribus æuum.

Cœlum etenim nuſquam eſt mollius, aut clementius in Italia, bis floribus annuè vernâs, ager vndecumque fertiliſſimus, & varietate nobilium fructuum, fontium aquarumque ſalubrium copia, nec non naturæ multiplicibus miraculis abundans, & prorſus inæſtimabilis eſt, vt non immeritò *Paradiſus Italiæ* dici poſſit. Quæ tam præclaræ dotes in cauſſa fuere, vti hæc ſemper Vrbs ab Imperatoribus, Regibus, Principibuſque maximis, atque etiam nobilibus ingenijs frequentata ſemper fuerit. Quemadmodum & noſtra hac ætate multi reguli, illuſtres atque potentes viri ſua ibidem habent magnifica palatia, & ſplendidas ædes, in quibus plerumque vitam pro anni maiore parte degunt. Conſtat Titum Liuium Patauinum hiſtoricum, Q. Horatium Flaccum, Statium Papinium, Claudium Claudianum, poetas celebres, Annium Senecam philoſophum, alioſque infinitos, qui ingenio ſcriptiſque ſuis præclaris nomen ſibi pepererunt immortale, ſæpius eò ſtudiorum cauſſa ſeceſſiſſe. P. Virgilium Maronem Neapoli diu ſuauiſſimè vixiſſe, atque Georgicorum libros ibidem compoſuiſſe legimus, ſic enim extremo 4. Georgic.

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat.

Parthenope, ſtudijs florentem ignobilis oti.

Et cum Brunduſij moreretur, corpus ſuum eò transferri, ac ſepeliri voluiſſe, vt & veterum poetarum plura teſtimonia ſuffragantur. Seruius commentator illius, altero lapide à Neapoli via Puteo-

lana prope fauces perfoſſæ per *Pauſilypum* cryptę monumentum eius fuiſſe ſcribit. Locum nunc oſtentant accolæ, monſtraturque è vicinis hortis S. Seuerini.

Nec procul inde à Pauſilypo *Actij Synceri Sannazarij* poetæ, *Virgilij* æmuli, domus viſitur, quæ ex teſtamento in cœnobium vertit, templumque B. Virgini dicatum. Eſt ibi marmoreum ſepulchrum, affabrè ſculptum. Hinc Orpheus, ſeu Apollino, illinc Sibylla ſiue Muſa è marmore candenti cum hoc Petri Bembi Cardin. Epigrammate:

Da ſacro cineri flores, hic ille Maroni
SYNCERVS Muſa proximus, vt tumulo.

Vixit annos 72. Obijt anno 1530.

Sed Neapolim inde reuertamur, vrbem tunc quidem temporis ciuium, & incolarum nobilitate magnificentiaque non minus, quàm ſtructuræ ſumptibus, atque ædificiorum omnis generis ſplendore celebrem. Etenim Caroli Quinti Auguſt. ac deinde Regis Hiſpaniarum Philippi auſpicijs hanc mirum in modum adampliarunt, muris, propugnaculis, foſſis, turribus, atque caſtellis munierunt, & quaſi inexpugnabilem fecerunt eorum principium legati, qui proximis annis Regnum Neapolitanum prouinciam obtinuere. Sacris etiam ædibus, & collegijs, item curijs, atque principum hominumque illuſtrium palatijs mirificè vbique locorum eſt exornata. Extant, & antiquorum ædificiorum priſcæ reliquiæ plures, epitaphia, ſtatuę, cippi, columnæ, arę, marmoraque ſculpturis artificioſis precioſa, quæ longum hic eſſet recenſere. Inter hæc in primis non immeritò placare poſſunt quadrati templi *Caſtorum* magnæ illæ ruinæ, licet incendijs deformatæ, cuius ex præclaro propyleo columnæ ſex priores marmoreæ cum impoſito faſtigio viſuntur adhuc erectæ ſymmetria Corinthia pulcherrima conſpicuæ, nec non amplitudine, & artificio ſuſpiciendæ. Quarum

capitula

capitula calathorum in effigiem efformata, volutis floribus, atque reflexis acanthi folijs eleganter veſtiuntur. In trabeationis autem zophoro legitur Græca qua liquet inſcriptio: *Caſtorum* hoc templum fuiſſe, linguamque Græcam apud Neapolitanos vſitatam quoque tum florente monarchia Romana, quemadmodum ex ipſa inſcriptione, characteribus, & operis totius ſuperbo ſumptu, ac artis exquiſita perfectione colligimus. In faſtigij quidem tympano triangulari ſupra columnas exſculpta fuere plura deorum ſimulachra, ſed maiore ex parte flammis, ac vetuſtate conſumpta ſunt. *Apollo* cognoſcitur adhuc ſtatus ad tripodem, & vtrinque in angulis inferioribus Terra, & Aqua, quo formari ſolent modo, iacentibus, ac ſemierectis ſignis, & ad vmbilicum vſque nudis. Nam *Tellus* ad dextram poſita tumulo incumbens dextro cubito, ſiniſtra tenet erectum Copiæ cornu: *Sebethus* ad ſiniſtram manu cannam tenens, fluuiorum more dolio euerſo, & aquam effundente pronus incumbit. Reliqua ſunt indiſcreta, atque comminuta nimium.

Ædes noſtræ religionis ſacræ maximis impendijs apparitiſſimæ, atque ornatiſſimæ per vrbem plures, non ſecus, ac in horto cultiſſimo varij flores, ſparſim viſuntur. Vt *D. Claræ* templum cum parthenone ſacro peramplo: liberaliter extructum opus ab Hiſpana *Sanctia* regina, Roberti Regis coniuge, quam *Agnetem* alij vocant. Excomptum eſt, atque celebre Regum veterum ex illuſtri Dyrrachina domo ſepulchris eximijs, quæ hic monſtrantur, ſicut in D. Dominici, Alphonſi Primi, & multorum aliorum Regum, Reginarum, & Principum, immò & Crucifixi imago monſtratur, quæ dixit D. Thomæ Aquinati benè ſcripſiſti de me Thoma, & Oliueti montis, alijſque ſacris delubris Hiſpanorum Regum, heroum, aliorumque Principum ditiſſima monumenta, ſtatuæq;

marmoreæ ad viuum factæ. In templo S. Ioannis de Carbonaria eſt ſepulchrum Roberti Regis, cuius laudes omnes docti ſcripſerunt, Petrarcha, & Boccacius maxime. In Sancta Maria noua Odetti Fuxij Lautrecij, & Petri Nauarri oſſa reconduntur à Conſaluo Ferdinando Cordubenſi.

In religioſiſſimo D. Ianuarij ſanctuario, Diuorum ſacræ reliquiæ plurimæ ſeruantur; videbis ſingulatim viſu digna quæque, vtpote Diuorum oſſa, atque reliquias, auro, argento, gemmiſque incluſas, & regum principumque precioſiſſima donaria, & quæ vix ſemel annuatim in publicum proferuntur, atque oſtenduntur. Inter quæ magna cum religione ſeruatur caput *D. Ianuarij* Epiſcopi Puteolani, & martyris, item ſangui, eiuſdem in ampulla cryſtallina conſeruatus, ſed ob ſiccitatem durus, & cõcretus. Quæ quidem ampulla cùm producitur in altari, & capiti martyris, choro preces concinente, admouetur, ſanguis ille (ſtupendum) liqueſcere, ac multi recentis in modum incipit ebullire, quemadmodum ab omnibus non ſine magna admiratione quotannis ſpectatur. Itur inde ad *Annunciata Virginis Mariæ*, quam vocant ædem ſacram, multa religione celebrem, donarijſque locupletem, vbi etiam multæ inſignes, ac raræ Diuorum reliquiæ oſtenſæ ſunt, & inter alias infantum innocentum ab Herode Rege, Chriſto ſaluatore noſtro nato in Bethleem, occiſorum corpuſcula duo ſeſquipedalia, adhuc integra cute contecta, in quibus vulnerum patent hiatus in vnius capite, & alterius pectore.

Tranſitur hic in πτωχοτροφεῖον, vt vna voce dicam, templo iunctum, magnitudine, atque ſtructura municipij perampli inſtar, in quo ſupra duo millia pauperum, omnis generis, ægroti, ſenes, debiles, & ad operandum impotentes aluntur, atque curantur pro cuiuſque conditione, ætate, atque valetudine. Pluſ-

quam

quam octingenti vtriuſque ſexus orphani, & expoſitij in eodem ab infantia, & vnguiculis primis educantur, litteris imbuuntur, ac artibus varijs pro ingenio, & indole cuiuſque diligenter inſtituuntur ad ætatis vſque maturitatem. Horum exercitia, atque ſtudia diuerſa in ſuas claſſes diſtributa diligenter animaduertere, & perluſtrare, valde iucundum. Pręclara profectò, laudandaque modis omnibus eſt hæc Chriſtianæ pietatis inſtitutio, quam Platonicæ politiæ quandam ex parte ſpeciem referre, atque apum imitari œconomiam illam pulcherrimam à Xenophonte nobis deſcriptam, & à Marone poetarum principe ad imaginem Platonicæ ciuitatis eleganticiſſimè depictam, Corona Pighius declarauit.

Νεοφρούριον, *Caſtrum nouum*, vt nunc appellant, ante trecentos amplius annos extructum à Fratre Diui Ludouici Francorum Regis *Carolo Primo*, Neapolitanorum Rege, & Andium Comite, vt vrbi, & portui aduerſus maritimos hoſtium inſultus eſſet pręſidio. Inſtaurauit pro auorum memoria Rex Arragonum *Alphonſus Primus*, Gallis expulſis, regnoque ſubiugato, maximiſque operibus ampliatum adeò muniuit, vt inter Italiæ firmiſſimas arces nunc celebretur, cum maximè proximi Reges Carolus Quintus Imperat. & Philippus eius filius, noſtro ſæculo hanc, & alias eius vrbis, annona, præſidio militari valido, nec non omni apparatu bellico ad hoſtes propulſandos neceſſario firmarint abundè.

In medio Caſtri ampliſſimi vmbilico refulget inſtar Palatij *prætorium* ingens, refertum regia ſplendidaque ſuppellectile, in quo Rex quiſpiam, vel etiam Imperator cum aulico comitatu ſuo hoſpitari commodè poſſet. Stupent aduenæ machinas, vaſta tormenta, globorum ferreorum cumulos magnos, auro argentoque fulgentes galeas, clypeos, gladios, lanceas, & reliquum Martium apparatum, ſed in prætorio

torio perſtringunt intuentium oculos aulæa holoſe rica, gemmis auroque intexta, ſculpturæ, ſtatuæ, atque picturæ artificioſæ, variuſque ſplendor ſuppelle ctilis planè regius.

Viſendum & *Oui caſtrum*, quod propter formam oualem ſcopuli marinis vndis inſulæ in modum circumfuſi, in quo poſitum eſt, illud nomeu accepit. Conditam arcem illam Collenutius prodit à Guiliel mo Tertio, Normanno, & inde *Normannicam* appella tam diu fuiſſe. Reſtaurauit hanc item Alphonſus Primus Arragonum Rex, ornauitque plurimum. At ſcopulum veteres Græca voce *Myagram* vocitaſſe ferunt, vel a plantæ ſilueſtris nomine, vel ob loci, atque ſitus conditionem, difficileſque elapſus, quaſi captorum muſcipulam.

Monſtrant inquilini ſingulatim exciſa in cautibus antra, vias anguſtas, atque exſtructa in ſaxis præru ptis munimenta, ſimul armorum telorumque vim maximam.

Operæprecium erit exſpaciari in prætoria per ſinum maris, quem Strabo *Craterem* vocat a forma, vti cognoſcas diſciplinam, atque labores ſeruorum naualium, & perluſtres obiter vicina littora, circumiacentes inſulas, ac promontoria; *Miſenum*, *Prochyten*, *Pithecuſas*, *Gapreas*, *Herculaneum*, *ac Athenaeum*, *ſiue Mineruium*, vbi *Sirenum* quondam ſedes fuit, teſte Plinio. Promontorio nomen eſt, quòd Vlyſſes ædem ſacram *Mineruæ* dedicarit in eius ora, cùm Sirenum inſidias euaſiſſet, vt Strabo memorat.

Stant ſæpe in portu triremes ferè quadraginta, exploratorijs, nauibuſque alijs exceptis. Portus am pliſſimus a tempeſtatibus præmunitus eſt aggere la tiſſimo per quingentos plus minus à littore paſſus in mare, brachij incurui forma, procurrente. Is quidem veſtitur, atque in altum euehitur è mari quadrato ſaxo immani. Per medium aggerem fons aquæ

dulcis

dulcis ab vrbe tubis ſubterraneis deductus in capite molis ſolet erumpere, cuius crater marmoreus ibidem adhuc extat. *Molem* ex re nunc vulgò quoque Latina voce nominant aggerem iſtum, cuius initia poſita conſtat fuiſſe annos, ante ducentos octoginta a Rege Gallo Carolo Secundo. Adampliauit maiorem in modum operibus maximis adiectis Alphõſus Primus Hiſpanus, qui Rex eius vrbis ædificia publica magnificentiſſimè prouexit, & exornauit, ſicut etiam noſtri ſæculi Reges Carolus V. Imp. & eiuſdem filius ſucceſſor Philippus ſplendidiſſimè munierunt, excoluerunt, & adauxerunt.

Actuariolis in triremes vehens ſpectatorem nauta, atque per ageas inter tranſtra circumducens oſtẽdit ſeruorum nitida lacertoſaque corpora, varias eorum artes ſedentarias, quas ibidem dum ociantur, magiſter & ingenij largitor venter (vt Perſij poetæ verbis dicam) aſſiduè docet.

Deinde perluſtra armamenta, bellicumque naualem apparatum multiplicem, atque demum in vno ducum tabernaculo conſidens diſces nauticam illam diſciplinam, atque diæreticam, qua corporum ſanitas ibidem conſeruatur, officia nauſtidicarum, nauſtologorum, & comitum celeuſtarum: nec non ſingula quorumcunque, vel meſonautarum, miniſteria.

Perluſtra ſumptuoſiſſima regis equilia, in quibus generoſorum equorum armenta ſelecta ſtabulãtur, atque domantur.

Detinent principum oculos, atque animos equorum pulcherrimorum pernices in ſtadio curſus: rotationes agillimæ, tolutim glomeratis hincinde circulis, multiplicati ad virgulæ rectricis nutum ſaltus in altum quadrupedantes.

Perge ad *Santeremenſe* caſtrum, longè munitiſſimũ, quod in vertice vicini montis poſitum deſpectat, ac de-

detegit vrbem, littora, portum, atque maris inſulas. Exſtruxit autem illud Caroli Secundi filius *Robertus Rex*, ante annos ducentos quinquaginta. Auxit propugnaculis magnis, reddiditque quaſi inexpugnabile Carolus Quintus Aug. atque Rex. At verò Philippus eius filius his annis prǽterlapſis ampliato pomœrio coniunxit vrbi, eamque pro latis mœnibus, atque caſtellis magno ſpatio nouis ædificijs ſuppleto adauxi. Medio cliuo in adſcenſu montis occurrit pulcherrimum, atque ſumptuoſiſſimum templum cum cœnobio *Chartuſianorum* peramplo.

Nec poterunt ſatis admirari, qui prius caſtrum nō viderint peregrini, ſummis impenſis, atque laboribus opera è ſaxo viuo exciſa. Plura nimirum propugnacula, atque caſtella, cuniculi, viæ, ſcalæque iumentis æquè, ac hominibus commodę: Machinarum item atque armorum vis vbique magna, nec non annonæ copia inæſtimabilis, tormenta bellica prægrandia ex ære, & ferro monſtrantur.

Multum veræ, & ſolidæ voluptatis hauries ſi in dicto Carthuſianorum cœnobio, per Monachum illum cuius hoſpites blandè excipere, & monaſterium oſtendere munus de ſpeculis cubiculi ſui, quod eſt in Monaſterij angulo, ſitum illum totum, & tractum ſpectare tibi liceat, Nihil habet Italia delectabilius. Interminatus à dextra proſpectus maris, Ænariæ, Capreæ, & Prochyde inſulanum, & culta Pauſilypi, è regione, terminatus ſinus Surrenti, amœniſſimæque Surrentanæ oræ, vrbium, & vicorum proſpectus. A ſiniſtra Nolana arua latiſſima, mons Veſuuij altiſſimus. Deorſum flecte oculos Neapolis tibi in oculis, naturæ neſcio, an artis miraculum, vbi quidquid amœnum, quidquid ſuaue optari poteſt libet conſpici, habere, frui.

Ex itinere inuiſes hortos *Garcia Toletani* non longè diſſitos, ſpatio cultuque peramplos, & conſpicuos.

At

At ſumptibus æſtimantur vulgò ſuperbi, feruntque compeditorum maledictis damnatos ſæpius deuotoſque fuiſſe, quorum ſudore, & ſanguine ſunt elaborati dum pater illius *Petrus Toletanus* per non pauca luſtra Caroli Quinti Cæſaris auſpicijs vrbi, regnoque dominatur.

Sereno cœlo ſuburbana viſu digna perluſtrare iuuat. Quæ quidem in agro circumquaque fertili, pręſertim littoreo reperiuntur, vt amœniſſima ſitu, ſic ædificijs villarum ſplendidis, hortorumque pulcherrimorum ſumptuoſa cultura per principes viros exornata. Quis narret ſingulatim Fontium ædiculas, antra Nympharum, atque piſcinas, corallijs, & vnionum oſtreis, omnique conchyliorum varietate renitentes? Quis laudet dignè porticus, ambulacra, ſcenas frondibus concameratas, florum fructuumque multiplici colore diſtinctas, parietes malorum punicorum tapetis veſtitos, periſtylia, & exedras picturis, ſignis, ſtatuis, & marmorum antiquitatumque reliquijs precioſis decoratas, quibus horti magnatum uarijs in locis reſplendent? Ex his oſtenduntur pulcherrimi, atque celebriores, vt *Marchionis Vicenſis*, aliorumque principum, vt in littore maris, Veſeuum verſus, *Bernardini Martizani* villa, varijs antiquitatum decorata reliquijs; item ſeceſſus regalis, ampliſſimum Palatium, extructum olim à Rege *Ferdinando* Arragonio, quod vulgari voce *Pogium* vocant Itali. Eò namque ſe recipere Rex ſolebat, quieſcere à laboribus, animumque recreare cupiens, tanquam è negociorum fluctibus in portum tranquillum. Quattuor quadratæ turres totidem porticibus peramplis in quadrum coniunctę *Palatium* ſtatuunt, quod in longum duplici latitudine patet. Singulæ turres infra, ſupraque cęnaculis, & cubiculis ſplendidis commodiſſimè ſunt, è quibus patet tranſitus ab vna in aliam per porticus illas rectas; In area media

peroſque flammis; & ſaxorum ingentium telis oppugnare, ſolem in terram trahere, diem in noctem vertere, cœlum ipſum obruere videatur. Conſtat experimentis multis, item Vitruuij, Strabonis, pluriumque veterum auctorũ teſtimonijs, eſſe ſub *Veſeuo*, & alijs illius oræ maritimæ montibus, atque inſulis ex ſulphure, bitumine, atque alumine maximos ignes ardentes, vti oſtendunt etiam ſudatoria, ſulphureique fontes bullientes. Hinc *Veſeuum* cùm ignibus redundat, accẽditur aliquando, nonnunquam terręmotus, & clades ingentes cõcitare ſolet. Cęterùm illud fuit famoſiſſimum incendium, quod Titi Veſpaſiani ſub Imperio contigit, & graphicè nobis à Dione Caſſio, alijſque auctoribus deſcribitur, cùm eius incendij cineres non ſolum Romam, ſed & vltra mare in Africam, & Ægyptum deferrentur ventis, cùm in mari bulliente piſces coquerentur, aues in aere ſuffocarentur, celebres vrbes vicinæ, & antiquiſſimæ *Stabiæ, Herculaneum*, atque *Pompeij* ſaxis, & cineribus, dum populus in theatro ſedebat, obruerentur, cum C. Plinius Hiſtoriæ naturalis ſcriptor celeberrimus, qui claſſem *Miſeni* cum imperio tunc regebat, dum auidiùs cauſſas eius incendij perſcrutari, & propius accedere cupit, ad *Herculaneium* portum vi æſtus, atque vaporis ſuffocaretur, quem Franciſcus Petrarcha ſalsè notans, videt in ſuæ Famæ triumpho multa ſcribentem, & incautè morientem.

Mentr' io miraua, ſubito hebbi ſcorto
Quel Plinio *Veroneſe ſuo vicino*
A ſcriuer molto, à morir poco accorto.

Non potuit tamen non ipſe etiam Steph. Pighius, cùm iuuenis ante annos triginta ſtudiorum cauſſâ Latium, Campaniam, ac Neapolim perluſtraret, propius tantorum miraculorum ſedem licet præcelſam, & adſcenſu difficilem perſcrutari, atq; diem integrum huic labori impendere. Cum duobus igitur

P comi-

comitibus montem peragrauit penè totum, atque verticem illius exuperauit, nec ſatiari contemplatione potuit, cùm ipſius, tum latè patentis circum regionis, inſularum, ac maris. Exurgit namque ſolus in altum è planicie fertiliſſimorum agrorum, & vicini littoris ab alijs montibus ſeparatus. Itaque cineres eius flammis diſperſi per agros proximos, itē ſaxa, glebæque ignibus excoctæ, pluuijſque diſſolutæ, mirifica ſtercoratione lętificant, & fœcundant omnia, vt nunc appoſitè vulgus agrum, atque montem ipſum *Summanum*, ac oppidum quoque, quod vnum monti ſuppoſitum eſt, *Summam* appellet, à ſumma vini nobiliſſimi, atque optimorum fructuum abundantia. Veſtitus eſt etenim maiore ex parte circumcircà *Veſeuus* pulcherrimis vineis, vti colles, agerque vicinus. Sic ſuo quoque tempore Martialis poeta *Veſeuum pampineis vmbris viridem* fuiſſe canit, eius atrox illud incendium, quod Imperatore Tito contigit, eleganti deplorans epigrammate, libro primo Vertex tamen eius ex omni memoria temporum, ętatum, hiſtoriarumque ſemper aduſtis ſaxis ſterilis, ac veluti flammis depaſtus manet. In medio verticis vaſta patet vorago rotunda, velut ingentis amphitheatri quædam cauea, craterem vocant à forma, cuius tamen fundum in intima terræ viſcera penetraſſe conſtat, cùm ignium eruptio per illam olim fieret. Nunc tamen friget, nec quippiam caloris, aut fumi videtur emittere. Nam in barathrum illud ipſe deſcendit, quo vſque non impediebant præcipitia, vel locorum obſcuritas. Superius enim crateris labrum non ſecus, ac amphitheatri ſedilia decliue, terra cineribuſque ſuperfuſis fertile eſt, & viret abetibus, magniſque arboribus, vbi ſolis calor penetrat, atque cœleſtibus pluuijs irrigatur. Inferiora verò, quæ ſicuti fauces contrahuntur in maiores anguſtias, rupium, & ſaxorum fragmina immania, nec non tra-

bes,

bes, & trunci prolapſarum arborum obſtruxerunt. Quas tamen obſtaculorum moles, ignium materia interiore ſuperante, tanquam leues palearum faſciculos fumi, flammarumque vis illa præpotens facilè exturbat, & in cœlum euehit. Certum eſt etiam, non ſolum per craterem, ſed prout caſus aliquando poſtulat, alibi quoque, vel per ima montis latera ſibi viam incendium aperire. Sicut ante ducentos ſeptuaginta ſex annos, Benedicto Nono Pontifice Summo, contigiſſe tradunt Italorum annales, cùm ingens flammarum flumen è latere montis erupit, atque igne liquido in mare profluxit, cuius alueus, ſcrobiumque veſtigia videri etiamnum poſſe ferunt. Atqui præter craterem habuiſſe meatus alios, exituſque flammarum antiquiſſimis etiam temporibus, ex hiſtoria Romana colligimus. Nam *Spartacus* gladiator, cùm bellum fugitiuorum in Campania Romanis concitare cœpiſſet, montemque *Veſeuum* cum ſua cohorte velut arcem, ac ſedem belli primam, ac tutam occupaſſet, obſidionem Romanorum, qua circumuallatus erat, rara via fefellit. Nam per fauces caui montis vitigineis delapſus catenis, ad imas eius radices cum ſuis deſcendit, vt L. Florus hiſtoriæ Romanæ libro tertio ſuccinctè memorat: *& elapſus exitu inuiſo nihil tale opinantis Clodij obſidentium ducis caſtra ſubito impetu diripuit*. Nunc verò temporis, an per latera montis reperiantur in vineis meatus, aut cuniculi vergentes in craterem, incompertum mihi eſt. Meminit tamen Pighius ſe in cacumine circum craterem plura vidiſſe ſpiracula calorem continuum exhalantia, vulpium foueis haud abſimilia; in quibus cùm inferret manum, facilè calores emergentes ſentiebat, tenues tamen, ac ſine fumo, vel vapore. Sed hæc de *Veſeuo*, vel *Veſuuio* ſatis.

Inter Veſeuum montem, & Atellam in mediterraneo, ſitum eſt Merelianum, Acerra, Sueſſula, quę olim

ciuitates Leborinos agros poſſidebant, vbi atrociter præliati fuerunt Romani, & Samnites, at in præſentia dirutæ iacēt, ijs Capuani montes qui Tifata à priſcis dicebantur, & qui à Septentrione Nolam verſus extenduntur imminent. In his Furcæ Caudinæ, oppida & loca habitata multa, quorum primum eſt Airolæ Caſtrum, Ad horum montium radices à meridie inuiſitur Caſerta Ciuitas magni Cardinalis Sāctorij, Sanctæ Seuerinæ, quem vocant patria. Ipſe, quamuis eccleſiarum in Oriente deſolatarum protectione, fori pęnitentium officio, pro neophitis in fide ſolicitudine, regularium quorundam reformatione, hæreſeos animaduerſione, & quam plurium aliorum negotiorum vrbis, & orbis mole ſit onuſtus, & iam grandęui ętate vexatus, ſingulari attamen vigilantia, & illaboratè (cum ſit multiſcius) nec non minori in Deum pietate, omnem operam in eorum ſalute conſumit, nec vllum prætermittit iuuandi, & leuandi locum. Hunc meum nō modo fautorem, ſed & amplificatorē cognoſco. Adiacent Caſertæ Magdalonū, Orazanū, Argètium, quodam ordine, quamuis locorū interuallis ſeparata. A tergo eius montis Capuani, ſiue Tifatæ, Sarnum in montis cliuo ſitum eſt aquis vberrimum, propter Sarnum fluuiū, qui hinc originē ducit. Planicies nobilem, & antiquam Holara in qua, & in quo cubiculo Pater ſuus è vita migrauit Auguſtus, tenet. Hæc ſunt mediterranea loca circa Neapolim, & Campaniā, inde Picētini Adeuntur.

Regnum cuius Metropolis Neapolis eſt à Latio initium ſumit qua Vfentes flumen in Tyrrhenum influit. Tum ad Apénninum verſus iter inſtituitur Terracinam vſque, inde Fregellas, ſeu Pontem curuum, Ceperanum, Reate, Taliequitium, Vrbem Ducalem, & Amatricem vbi Truentum naſcitur, tum via tenenda, quam rodet flumen ad Coloniam Aſculano-

rum

rum vſque millibus paſſuum 18. vbi flumen ipſum Adriatico ſe immiſcet. Hæc via fluminum, & finium harum regionum cauſſa flexuoſa in 150. milliaria ſe extendit, quod ſi recta, & ſimplex, longè compendioſior. Regni pars oppoſita ſuperiori eſt Leucopetra ab antiquis dictum promontorium, nunc *Capo delle armi*, Siciliam ſpectat, & ſtadijs 48. à Rhegio abeſt, cuius ſumitas *il Tarlo* vocitatur. Si Terracina iter habeas Neapolim, & Buxento, & Rhegio, & per promontorium tranſeas millia paſſuum 418. conficies. Si ora maritima, illud ambire placet à mari infero, & ſiculo quaſi peninſula à meridie circundatur, ab Oriente à Supero, à Septentrione partim Ionico, vſque ad Garganum, partim ſupero, à Gargano ad Truentum. Hoc ſpatium ab Vfente ad Truentum flumen, maritima ora eſt milliariorum 1318. totius Regni ambitus 1468.

Huic aliqui dederunt prouiucias 10. alij 9. vel 7. nos vero 13. illi aſſignabimus. Terra quæ Leborij dicitur, Neapolim retinens Archiepiſcopatus habet 3. Epiſcopatus 25. Caſtra, & terras muro vallatas omnes ſimul 166. & villas 160. Principatus, qui citra dicitur, in quo Salernum viſitur, gaudet Ciuitatibus 12. terris, & Caſtris 218. Principatus vltra ornatur ciuitatibus 11. terris, & caſtris 141. & Compſa omnibus eſt excellētior. Baſilicatæ dantur Ciuitates 10. terræ, & caſtra 93. in ea eminet Venuſium. Calabriæ citra videtur Coſſentia cum alijs 9. Ciuitatibus, terræ, & caſtra 162. Calabria vltra, in qua Rhegiū præcellit fruitur ciuitatibut 16. caſtris, ac terris 130. In Terra Idrunti numeratur Brunduſium, & aliæ 13. ciuitates, caſtra, & terræ 158. Terra quæ Barij dicitur, 14. ciuitatibus gaudet, & 50. terris, & caſtris. Capitanatę ſunt ciuitates 13. terrę 90. & Manfredonia his eſt illuſtrior. In Comitatu Moliſij ſtant ciuitates 4. caſtra, terræ 104. maximè Triuentum. Aprutium

citra, ciuitates habet 5. terras, & caſtra 150. Teate hic optimè viget. Aprutium vltra præter Aquilam ditatur ciuitatibus 4. terris, & caſtris 284. Et vt, breuius loquar, In hoc Regno ſunt Archiepiſcop. 20. Epiſcop. 125. Principatus 10. Ducatus 23. Marchionatus 30. Comites in ſubditos auctoritatem exercentes 54. Domini, qui verè dominantur multis 15. Domicelli cum titulo, & iuriſdictione 443. Terræ, & caſtra muro circumdata 1000. villæ numero maximo Inſulæ in hoc Regno ſunt nobiliores Ænaria, Prochida, Liparex, & aliæ 13. parui nominis.

Regni huius officia ſunt Comeſtabilis, Magni Iuſtitiarij, Ammirantis, Magni Camerarij, Prothonotarij, Magni Siniſcalchi, Magni Cancellarij. Eſt etiam Sindici munus, qui Neapoli Ciuitatis negotijs incumbens, publicas adminiſtrationes exercet.

Habet Neapolis quinque Nobilium cœtus, Nidi, Portæ Nouæ, Capuanum, Montanum, & Porti. Quos cœtus etiam, & ſi alijs nominibus vocatos, habet & Capua ipſa.

Vrbes antiquitate, & præclariſſimis dotibus ornatæ fuerunt in hoc Regno, quamplures, quarum memoriæ nunc extant, præter Oſcam, Metapontum, Sibarim, & eas, quæ infra delineabuntur.

Regni alumni fuerunt litterarum peritia verè illuſtriſſimi Archita, Euritus, Alcmeon, Zeno, Leucippus, Parmenides, Timeus, Ennius, Lucillus, Pacuuius, Horatius, Ouidius, Statius, Iuuenalis, Saluſtius, Cicero, S. Thomas, præter moderniores.

Silentio inuoluam Summ. Pontif. Imperatores, Reges, Belli Martes, & ſummam Prælatorum, Principum, & Heroum myriades, ne dicam Sanctos, & Sanctas qui Dei vultum perpetuò contemplantur.

Neapoli Regno potiti ſunt Græci, Gotti, Vandali, Longobardi, Saraceni, Turcæ, Hormanni, Sueui, Galli, Catalani, Arragonij, Flandri, ſeu Hiſpani.

ITER PVTEOLOS VERSVS.

Ex eodem Steph. Pighio.

PAuſilypus mons arduus quidem, vineis attamen pulcherrimis excultus, & villis etiam olim, vt ex Plinio, & alijs conſtat, opulentis habitatus, inſtar promontorij procurrit in mare Siculum, viam præcludit inter Neapolim, & Puteolos, qui quidem ſummo cum labore moleſtiaque viatoribus ſuperandus erat, vel ambitu longo circumeundus, priuſquam maiorum induſtria perfoderetur. At verò per imas radices, atque intima viſcera pertuſus, viam itinerantibus recto tramite planam, atque facilem aperire cœpit. Hinc quidem ab antiquo Græci montem non inepto videntur inſigniſſe nomine, παυσίλυπον appellantes, velut ademptorum moleſtiarum, atque laboris, quo cognomine, & *Iouem* ipſum celebrarunt Græci veteres, vt apud Sophoclem legimus.

MONS.

MOns quidem pertuſus eſt ad paſſus plus minus mille, viaque per fodinam illam patet lata pedes 12. ac totidem alta, qua ſicuti Strabo teſtatur, duo contraria plauſtra ſimul commeare, & tranſire poſſunt. *Speluncam* appellat ipſe Seneca *cryptam Neapolitanam*, (hodie *Crota* paululum inflexa voce) vbi ſortem athletarum omnem ſe perpeſſum ſcribit ad Lucilium Epiſtola 58. cùm per illam Baijs Neapolim repeteret. Reperit nimirum in via luti cæromata perabundanter, & in ipſa crypta Puteolani pulueris haphen. Eandem experti ſumus inſperſionem, ſicuti omnes ſolent, qui multi ſimul vel pedites, vel equites illam tranſeunt. Itaque, cùm ex tenebris illis flaui

Maria natam oſtendit. Adampliauit opus immortalitate dignum, reſtaurauitque, magnificè noſtra memoria Petrus Toletanus, dum Caroli Quinti Imper. auſpicijs Regnum Neapolitanum adminiſtrat. Itaq; nunc tam recto tramite via per montem ducta eſt, vti cryptam intrantibus lumen à longè veluti ſidus quoddam per oſtium, aduerſum reſplēdeat, ad quod euntes in tenebris iter dirigant, quibus item facilè, atque iucundum eſt, obuios quouſque per lumen illud in ſpeluncam intrantes, tanquam pygmæos procul, vel equites, vel pedites cernere. Quiſnā primus animo Xerxeio, tam immenſum opus aggreſſus fuerit, aut quo tempore factum ſit, feruntur eruditorū variæ ſententiæ. Sed prætereamus vulgi ſermonem inſulſum, magicis poetæ Virgilij (cuius ante fauces cryptæ ſepulchrum fuiſſe plures tradunt) incantamentis iſtud attribuentis. Item eos, qui Baſſum, neſcio quem, eius auctorem adferūt, cuius nemo, quod ſciam, veterum meminit. Nos ex Strabone Cornelio, quidem colligere videmur, atque is ex Ephoro, Homero, Græciſque ſcriptoribus alijs, Cimmerios antiquiſſimos populos in illo Campaniæ tractu iuxta Baias, Lucrinum, atque Auernum in antris, atque ſubterrancis ſpecubus habitaſſe, cauerniſq; quibuſdam inter ſe commeantes effodiſſe metalla, pertudiſſe montes, nec non per ſacerdotes ſuos necyomantiā ac diuinationes ſuas in ſpeluncis profundis exercuiſſe, peregrinos, & aduenas ad inferorum oracula deducendo. Qua gente delata, Græcos, qui regionem illam pòſt incoluere, quique Cumas, ac Neapolim condidere, Cimmeriorum fodinas illas, vt opinātur plures, ac hypocauſta, thermas, vias, alioſque varios vſus accommodaſſe. Nec minus Romanos Græcorū exemplo pro ſua magnificentia plurimum auxiſſe ſubterranea illa opera, cùm iam rerum domini, ſeceſſus, ac villas oppidorum inſtar ibidem exſtruerent,

rent,

rent, atque Puteolani pulueris ex ijs montibus extracti raræ virtutes ad ædificiorum ſtructuras firmãdas, fundamentaq́; in aquis ſolidanda iam innotuiſſent. Affirmat autem Strabo, ſua quidem ætate, cũ Auerni montis ſaltus aerem corrumpentes excinderet ſub Auguſto M. Agrippa; tum inter alia antiqua, & magnifica opera, ſpecum ſubterraneum vſq; Cumas effoſſum apparuiſſe, quem vna cum alia, quæ inter Puteolos, atque Neapolim eſt, Cocceium quendam perduxiſſe, fama tenebat. *Cuius*, inquit, *ætate fortaſſis vſus regionis obtinuit, vt eiuſmodi ſubterraneæ via, cauernæque fierent.* Ex eius autem hiſce verbis elicimus diu ante Strabonis tempora Cocceiam gentem in Campania floruiſſe, cryptamq́ue dictam ibi fuiſſe, nec de eius auctore, quid aliud tum certi conſtitiſſe. Nec veriſimile mihi videtur, opera L. Luculli, quæ maxima, & ſumptuoſa ſupra modum in ijs locis fecit, quorum ob cauſſam Xerxes togatus à Pompeio Magno Tuberone, Cicerone, cæteris principibus vrbis appellatus fuit, Straboni ignota fuiſſe. Quapropter nec in eorum ſententiam pedibus eo, qui uolũt ab ipſo propter villam ſuam ibidem Pauſilypum perfoſſum, errore ducti, quòd à Marco Varrone, Plinio, atque alijs memoriæ proditum ſit, a Lucullo montẽ iuxta Neapolim maiore impendio, quàm villam ſuã ædificauerat, excisum eſſe. Sed in quem vſum? quæſo. Non vt iter viatoribus commodum faceret, ſed ut euripum aperiret, ac maris undas, cùm placeret, piſcinis ſuis immitteret, vtiq; piſcibus per viuaria, tam æſtate, quàm hyeme commodas ſtationes intra montis cauernas pararet.

Occurrit exeuntibus cryptam paulatim ſulphureus odor per aera ſparſus ex diuerſis terræ cauernis hinc inde promanans. Nec diù pòſt oſtenditur lacus *Anianus amphiteatri* in modum circularis, & collibus vndique concluſus, atque per apertum ferro montẽ

im-

immenſæ maris vndæ, exciſi rupium parietes, cauiq; ſpecus ad piſcium ſtabula, atque receſſus facti, ſed arenis, ac limo nunc, ædificiorumque ruinis oppleti. Fundum in medio non reperiri, ex accolarum relatione Leander, & alij quidam ſcribunt, vernoque tẽpore ſerpentium globos conuolutos è ſummis rupium crepidinibus magno cum impetu prouolui in aquas nec denuo conſpici.

Nec procul inde monſtrantur cellæ ſudatoriæ *D. Germani* concameratæ, ſub quibus è ſolo calidi uapores erumpunt vehemẽtes, vt, ſi quis vel nudus introierit, repentè ſentiet extrahi è corpore ſudores quã maximos. Itaque conſulunt hæc vaporaria plurimum podagricis, euacuantq; noxios, ac nimios humores, vlcera interiora ſanant, & valent ad multiplices corporũ morbos, quæ ſi quis accuratiùs cognoſcere cupit, legat Io. Franciſci Lombardi ſynopſim eorum, qui *de balneis, atque miraculis Puteolanis* ſcripſere, tam proſa quàm carmine. Nobis ad alia properãtibus ſingulatim omnia perſequi non vacat.

Eſt enim in agro puteolano, Baiano, Cumano, atque in *Aenarijs* vicinis inſulis, quas & *Pithecuſas* Græci veteres appellarunt, miraculorum ſimilium multitudo, varietaſq; magna, vti naturam credere ſit in ijs locis Apollini, Æſculapio, Hygię, atq; Nymphis perpetuò ſeruire, nec nõ pro coqua famulari. Quod autem non ſine ratione certa fieri videmus. Quando quidem terręmotus, atque ignium eruptiones frequentes, qui contingunt, abundè demõſtrant, diuerſis in locis ſub maris etiam fundo, montiumq; radicibus, in imis terræ penetralibus æſtuare, quàm maximos ignes, quorum feruidi vapores, atque flammæ per interuenia meantes inter aluminis, ſulphuris, bituminis, aliaſque materias, varijs in locis calidos, ac bullientes excitant fontes, formantq; vaporaria in montium cauis ad ſudationũ vtilitates egregiè cõmoda.

moda. At horum omnium natura virtuſq; diſſimilis eſt, pro materiæ, terræq; è qua naſcuntur, proprietate. Nam inter medicas tot aquarum, & exhalationum terreſtrium vires, non deſunt etiam noxiæ, atq; peſtiferæ, cùm nimirum aquæ, vel calidi vapores ex vliginoſis, ac malè affectis terræ viſceribus erūpūt, Plinius libro naturalis Hiſtorię ſecundo teſtatur, cū alibi in Italia, tum in agro *Sinueſſano, & Puteolano* eius generis reperiri ſpiracula, vocarique *Charoneas* ſcrobes, mortiferum ſpiritum exhalantes. Oſtenditur quidem ad pedem montis, quo lacus *Anianus* cingitur, haud procul ab aquis ipſis.

ANTRVM.

SImile fundo plano in montem ambiens per paſſus decem, vel octo, cuius fauces amplæ ſatis duos, vel plures in ingreſſu ſimul intromittere poſſunt, ſed ſenſim decliui in arctum teſtudine deſinit, vbi è profundo per ſaxi poros inuiſibiles feruentes exhalat ſpiritus, verùm adeò tenues, ſiccos, atque ſubtiles, vti eorū nullus uideatur fumus, aut vapor, quanuis aerem ventis infuſum, cauernæque frigora calore vehementi mox ſpiſſent, & mutent in aquam, ſicuti ſtillæ in ima teſtudine dependentes, & ex obſcuro aduerſus oſtij lucem ſtellularum in modum ſcintillātes indicant. Hydrargyrij, vel argenti viui guttæ apparent à longè, quemadmodum etiam plurimorum fert opinio, vulgoq; perſuaſum eſt. Quin etiam ab omnibus creditum eſt, ſi quid viui vltra limitem in ingreſſu foſſula deſignatum tranſierit, vel proijciatur in cauernam interiorem, idipſum mox concidere, & exanimari, immò prorſus enecari, niſi protinus extractum in aquis ſtagni vicinis immergatur, quarum frigore recreari quamprimum, ac ſenſim reuiuiſcere conſtat. Cuius rei periculum faciunt in dies

pere-

peregrini, & aduenæ cognoſcendarũ rerum ſtudioſi, pullos gallinaceos, aut canes funibus nexos, aliũdue quid viui in antrum proijcientes. Leander Albertus memoriæ prodidit Caroli Octaui, Galliæ Regis iuſſu, cùm is ante annos cẽtum quatuordecim plus minus, pulſis Hiſpanis, aliquandiu Regno potiretur Neapolitano, aſinum intruſum confeſtim vertigine captum cecidiſſe, & expiraſſe. Alius, qui de balneis illis ſcripſit, ante ducentos ferè annos, temerarium militem armatum ſuo tempore in eodem antro miſerè perijſſe tradidit. Cœterùm præſente Carolo Cliuiæ Principe, veluti Corona Pighius aſſeruit ſe vidiſſe, ductores Hiſpani duos validos canes villaticos proiecerunt in antrum, quamuis admodum reluctantes, ſic vt idem periculum, & antea ſubijſſe viderentur. Extracti exanimes, per aquarum baptiſma reuocati ſunt ad vitam, ſed alter eorum principis iuſſu retractus in antrum denuò, cum periclitari coactus eſſet, nec anabaptiſmate reuiuiſceret, tanquam cadauer in ripa relictus eſt, non magna tamen interpoſita mora, veluti excitus profundo ſomno reſurgens, nonnihilque ceſpitans, ac vacillans, quàm ocyſſimè potuit, fugam arripuit: cunctis, qui videbant, ridentibus, & Carolo canem laudante, quòd Orco victima cadere noluiſſet. Poſt hæc facem ardentem vltra limites in cauernam porrexere, quæ demiſſa ſolũ verſus extingui protinus, euecta nonnihil in altum rurſum inflammari viſa eſt. Illudque profectò docuit experimentum, ſpiritus ex fundo prodeuntes feruore, ſiccitateque validiores in imo, mox leuia flammarũ nutrimenta diſſipare, laxiores autem atque imbecilliores in alto, rurſum calidos, ac pingues facis fumos flammare, quemadmodum videmus accẽſæ cãdelæ flammam per alterius extinctæ fumum in admotam tranſilire, ſoliſque radios vehementiores ſpeculo iniectos ſtupam admotam comburere. Certè cũ

ante

ante annos triginta ſtudiorum cauſſa peragraret Italiam Pighius diligentiùs perſcrutãdi ſingula, ex quibus doceri poſſet, cupidine flagrans, & *Puteolis* iam dicta naturæ miracula videns attonitus, cauſſas eorum non potuit non inueſtigare propius. Non perſuadebatur enim Hydrargyrij, vel argenti viui guttas eſſe, quas à longè reſplendentes in extremo cauernæ videbat. Igitur iuuenili quadam audacia foſſulam tranſgreditur, & corpore paululum inclinato propius accedens, aquæ limpidiſſimæ guttas eſſe dicit, digitiſque detergens eas è ſcabra montis teſtudine comitibus oſtendit, iuſſitque vt crederent, vel intrarent, & experirentur: Quod & factum fuit. Nam acceſſerunt ambo, ſcilicet *Antonius Amſtelus, & Arnoldus Niueldius* Batauí Vltraiectini, exequeſtri ſtirpe iuuenes, qui erant eius itineris comites. Et quamuis aliquantiſper moram in antro traxerit, vel ad horæ ſemunciam, ampliùſue, atque calores à pedibus per crura genuaque ſenſerit exurgentes, non tamen vertigo, vel capitis dolor vllus acceſſit, ſudores tantùm in fronte, ac temporibus ob loci caliditatem erumpebant. Experientia itaque didicit, feruores ſiue ſpiritus illos noxios propè ſolum, vbi primùm erumpunt, vehementiores eſſe, atque opprimere ibidem animalia puſilla, vel quadrupedia verſus terram ſemper capite prona, atque æſtu nimio quamprimùm ſuffocare vitales eorum ſpiritus, dum ſiccas illas, & feruentes exhalationes anhelitu coguntur attrahere; quas aquarum repentina frigora rurſum expellunt, ſi confeſtim ſtagno mergatur animal caloribus nimijs oppreſſum. Interim ductor Italus, ſtabularius, mirari vehementer temeritatem illam, obſtupeſcere ſucceſſum, & exitum, & rogitare non ſemel, an magiæ peritus eſſet, nec aliud ſibi perſuadere, quàm ſecretis quibuſdam incantamentis præſentiſſimam illam peſtem auerruncaſſe. At

verò ille plebeiam hanc ſimplicitatem riſit affatim, quæ magicis artibus adſcribere plerumque ſolet opera, quæcunque magna, & effectus raros; quorum cauſſas non intelligit. Iam ad iter reuertamur.

SOLFATARA.

A ſcrobe Charonea ducimur ad *Sulphuraria*, ſicut nunc appellant hæc loca, poetarum fabulis antiquiſſimis celebria propter naturæ miracula. Etenim cecinere ſub his montibus Gigantes ſepultos eructare flammas ab inferis;

Et moto ſcopulos, terraſque inuertere dorſo.

Nimirum, quando terræmotus interueniunt. Montes autem ſunt ſulphuris, aluminis, atque vitrioli, vt appellant, venis fœcundi, quorum præcipuus Coloniæ Puteolorum antiquæ vicinis admodum imminebat olim, teſte Strabone, nunc tamen ab oppido nouo diſtat vltra mille paſſus. Cuius vertex quondam præaltus perpetuis tandem ignibus depaſtus in vallem profundam ſubſediſſe, ex ipſa loci forma colligere eſt. Itaque qui quondam vertex, nunc ingens in plana valle foſſa eſt, quæ coſtæ, vel latera montis olim, nunc ſcopulorum, ac rupium cacumina ſunt, vallo quodam circum ambientium planitiem extenſam ouata forma per pedes plus minus mille, quingentos in longum, & in latum circiter mille, Plinius colles illos ab albedine Leucogæos, planitiem verò, campum *Phlegræum* à flammis, & ardore vocari ſcripſit, cui Silius Italicus aſtipulatur. Cornelius autem Strabo *forum Vulcanium* appellat locũ, vbi & ab Hercule ſuperatos Gigantes quidam fabulantur. Colles ibi paſſim flagrare uidentur in imò fundo. Nam magnos ubique cum odore ſulphureo per plura foramina ſemper exhalant fumos, qui per omnem uicinam regionem uentis, etiam Neapolim

uſque

uſque deferuntur. Antiquitus hi colles, vt ex Dione Caſſio, atque Strabone colligimus, maiores quidem ignes euomebant, & alij vicini montes plures circa *Lucrinum*, & *Auernum* ardebant, & velut è fornacibus fumos eijciebant ſpiſſos, ac aquas igneas. Nunc temporis autem ipſa planicies, non ſecus, ac colles Phlegræi flammis perpetuis exhauſti foraminibus infinitis cauernoſi ſunt, & materia, coloreque ſulphureo flauent vbique. Solum itaque pedum ingreſſu cùm tangitur, quaſi tympanum propter concauitates reſonat, & crepitat, ſentieſque non ſine ſtupore ſub pedibus feruentes aquas, fumoſque denſos, & ignitos ſibilare, ac fluere hinc inde cum magno fragore per tubos atque cauernas ſubterraneas vi exhalationum factas. Quæ quanta ſit, experieris, ſi foramen aliquod obtures, vel graui lapide, eundum mox impetum fumi videbis eijcere.

Lacuna ingens in eadem planicie ſemper reperitur aquis nigris bullientibus plena, quę locum aliquando mutat, ac indureſcentibus aquis (vt in lebete pinguedo frigeſcens per margines ſolet) arctatur, vel ampliatur ſimul cum exhalationum impetu maiore, vel minore. Tùm verò cùm aderam, ingentis inſtar cacabi liuido luto pleni bulliebat cum magno ſonitu, fumoque, non tamen euchebatur extra limites, ac labra ſua. At memini, cùm locum perluſtrarem, voraginem illam aquas vltra humanam ſtaturam ad octo, vel decem pedes in altum eieciſſe in modum pyramidis, eaſque pingues, ac luteas ſulphureique ferè coloris, quod etiam vicini Puteolani non diffitentur, qui perhibent ad 16. vel 24. aliquando palmos ebullire, cùm tempeſtatibus æſtuat mare, tum color aquarum varius, ac plerumque ſulphureus, nimirum quas varia materia mixtas è profundioribus terræ venis maiore cum impetu venti ſubterranei agitati marinis ęſtibus, & inter flammas inualeſcentes

tęs

tes eructant. at cùm venti ſub terra quietiores ſunt, hærentes tãtùm in Lacunę faucibus, pingues ac nigra fuligine ſqualidas aquas propellunt. Hæc quidem ingenijs naturæ ſecreta perſcrutantibus offerũt conſiderationem haud inutilem, aut iniucundam; quam M. Cicero perappoſitè, atque luculenter *naturale*, quoddam *animorum pabulum* appellat, vtpote terrarum orbem non vbique ſolidum, ſed anfractibus multis cauernoſum, venis ac poris infinitis peruium eſſe, experientia cognoſcimus, atque velut corpus animantis viuum à contiguis elementis, aere aquáque, motu continuo penetrari, ab ijſdem vegetari, augeri, ac minui cum plantarum, & ſtirpium excrementis ſuis omnibus, quin etiam per fiſtuloſos ſuos meatus terram æquoris circumfuſi vim multam abſorbere, & ſpiritus vehementes aquarum concurſum motumque concitare in imis eius viſceribus, ſtrictiſque latebris, ibidem colliſos inter ſaxa ventos efferueſcere, & ignes incendére maximos, qui cum deuorant obſtantia quæque, exhauriunt, & euacuant terræ penetralia, contrahũnt eò per terræ poros, velut laxis, & expanſis follibus, vicinos ventos, & fumos ſimul ingentes, vbi tandem inualeſcentes ſupra modum, quærunt exitum, horrendoque cum mugitu, terrarum, ac montium conquaſſatione.

Pellunt oppoſitas moles, ac vincula rumpunt.

Sicut latiùs in *Ætna* ſua Cornelius Seuerus doctiſſimus poeta cecinit. Atque hiſce de cauſſis terrarum motus, voragines, & hiatus exurgunt, nec non flammarum eructationes, ignium riuos, bullienteſque fontes, atq; feruidas è terris exhalationes oriri hinc conſtat. Memoriæ proditum autem à Dione Caſſio, iam dictos montes *Puteolanos* ſuo tempore plures habuiſſe fontes fluidorum ignium, in quibus aquæ nimis caloribus igneſcerent, & ignes aquarum commixtione liqueſcerent, ſic vt contraria illa elementa

nunquam ſepararentur. Cœterùm nunc quoque tẽporis videmus ibidẽ aquis conſeruari, atque nutriri flammas, & ſulphura, totq; iam ſæculis perpetuari, nec conſumi, quamuis in ijſdem ferè meatibus ſemper durent, atque ſcaturiant. Quod item poeta Seuerus non præterijt, pulchrè canens in *Aetna* ſua, quo pacto flamma nutriatur humoribus:

Atque hæc ipſa tamen iam quondam extincta fuiſſent,
Ni furtim aggeneret ſecretis callibus humor
Materiam, ſiluamque ſuam, preſſoque canali
Huc illuc ageret ventos, & paſceret igneis.

Iam & de campis *Phlegræis*, & eodem, de quo nunc agimus, loco inter Neapolim, & Cumas dicit, quòd
Eius ab æterno pingueſcens vbere ſulphur
In merces legitur. Quemadmodum nunc temporis vectigal ingens ex ſulphurarijs illis, atq; aluminis mercibus Regi prouenire dicitur. Videmus inſuper aquas illas ſulphureas maris ſalſugine, cineribuſque incendiorum infectas, cùm longiùs profluendo refrixerint, lapideſcere, atque propagare vim eandem in amnes, ac riuos, quibus commiſcentur, experimenta non ſolum ibi, ſed & in aliorum Italiæ fluminum aquis occurrunt omnium oculis, vt in *Antenis, Albula, Velini, Naris,* & aliorum, quæ riparum margines, & aquæductuum formas, per quas fluunt, item aquarum caſtella, in quibus ſtagnant, & conſeruantur, ſolent incruſtare. Luce clarius conſtat, & videmus in dies, earundem aſperginibus continuis ligna, plantas, ſtirpium ramos, truncos, ac radices, herbarumque ſtramina, ac folia ſenſim corticibus lapideis inuolui, atque veſtiri, quin illas caſu formari in coriandri, aniſi, fœniculi, cinnamomi, amigdalorumque dulciarias quaſi condituras, veluti ſaccaro candidiſſimo tectas, quibus incautum, & auidum gulonem decipere haud difficile eſt. Nec ſanè nobis abſurdum videtur,

neque

neque etiam ex Vitruuio, Seneca, Dione, Plinio, & alijs, qui de *Veſuuij*, & *Puteolanis* miraculis ſcripſerũt, aliud ferè colligere eſt, quàm aquas naturam, atque contagionem illam accipere ex tenuiſſimis exuſtarũ glebarum cineribus, quos ignis velut in atomos partim contriuit, partim in liquores diſſoluit, vaporq́ue ſubterraneorum incendiorum per terrarum, ac fontium interuenia permeans egerit. Videmus etenim denſiorem quoque terram, ac ſaxa ſimilibus incendijs exhauſta, diſſolutaque in groſſiorem puluerem, quem Puteolanum à loco veteres nuncuparunt, recẽptis aquis conglutinari, & humore ſolideſcere in ſaxum. Et aquas per ea loca permeantes viciſſim tale quid glutini contrahere, vt corpori, quod contingunt, cohęreſcant, & coeant in petram. Stupenda, me hercle, viſu in Apennini ſpelũcis, & cauernis occurrunt eius miracula ſub Anienis alueo veteri in Æquicolis ad Vicum *Varium*, ſiue *Varronis*, vt de nomine docti diſcrepant, in quibus olim ſtillantes per rupium fiſſuras, ac hiatus aquæ, dum ſenſim in ſaxa cõcreſcunt, multiformes, atque ſublimes columnas, arborum magnarum ramoſos truncos, centaurorum, ac gigantum monſtruoſa corpora temerè cadendo fabricarunt. Ingredere ſpeluncas obſcuras, uel potius cæcum labyrinthum cum tædis, inuenies affatim, quibus indagatorem rerum ſecretarum animum paſcere, & ſatiare poteris. Sed lumen obſerues oportet diligenter, ne veſpertilionum ingruentium crebro volatu ſuffocetur, quorum aliquot millia in ijs antris ſtabulantur, atque, dum lucem diurnam fugiunt, eò ſe, tanquam in tuta caſtra recipiunt.

Tum colles Leucogæos, & in eorum circumquaque radicibus diuerſas medicatorum fontium, ac balneorum ſcaturigines, vaporaria, cryptaſque perluſtrans, per veteris coloniæ ruinas latè patentes perges Puteolos.

PVTEOLI.

FLorente Romano Imperio, fuit ille maritimus tractus Campaniæ circum *Cumas, Miſenum, atque Puteolos*, propter cœli temperiem, ſitus amœnitatem, aquarum ſalubrium copiam, agrorumque ſummam fertilitatem nobiliſſimus, ideóque frequentibus, & penè contiguis optimarum prædij, principumque virorum ſumptuoſiſſimis villis vbique locorum excultus renitebat. Nec vlla pars Italiæ prouinciarũque Imperij Romani viſa fuit accommodatior ad earum ſpolia dilapidanda, vel ad opes orbis terrarũ effundendas, quàm ille Campanus ager à Capua Neapolim, vlteriuſque protenſus, atque inde per littus vſque Cumas recurrens, vbi *Liberi Cererisq;* certamẽ eſſe dicitur: in cuius ora maritima, atque inſulis vicinis luxus atque deliciarũ illecebræ Sirenum domicilia, atque diuerſoria conſtituerunt in antiquiſſimis poetarum fabulis. Quapropter etiã non ineptè veterum poetarum quidam non poſtremi volunt, non in *Ogygia* Thebanorum, vel *Lacinij* promontorij, ſed in Puteolani littoris inſula contigiſſe, quę de Vlyſſe, & Calypſone nympha narrantur. Hęc autẽ dea nomen à cultu, & delicijs obtinuit, quam & Homerum νύμφην εὐπλόκαμον appellat, quaſi pulchris cincinis bene comptã. Nil etiam *Puteolano* littore cultius, delicioſumue magis, mari quoque nil hoſpitalius eſſe ſolet, vt ibi Vlyſſem cum nympha diuerſarũ peregrinationis, ac fumi Ithacenſis immemorem hæſiſſe fingant, cuius item apud Dionem Caſſiũ, atque Philoſtratũ Lemnium in Apollonij vitam mentionem factam inuenio. Et quamuis in præſentiarum ibidem omnia ſint ruinis oppleta, nec non bellorum temporũque iniurijs proſtrata iaceant, infinita tamen ſunt, quæ non perfunctoriam, ſed diligentem conſidera-

tio-

tionem flagitant ab ijs, qui ex antiquarum artiũ, & hiſtoriarum indagatione fructus aliquid conſequi volunt. Iam verò *Puteoli* iuxta littus ad ſinum maris impoſita colli ciuitas eſt, quæ licet non inelegãs, aut exigua ſit, nulla tamen ex parte reſpondet opulentia, vel amplitudine veteri Coloniæ quemadmodum ex vijs ſilice ſtratis, & publicorum ædificiornm fundamentis colligimus. Huius enim partem iam occupauit hand exiguam mare; magnam terræmotus, & bella ſepeliere. Antiquiſſima fuit olim Græcorum Colonia, Tarquinio Superbo regnante per *Sameos* cõdita in fine Olympiadis 62. ſicut Euſebius in Chronico prodit, & Stephanus Byzantius aſtipulatur in vrbium onomaſtico. Cùm ſcilicet Samiorum Reſp. tyrannide premeretur trium fratrum, *Polycratus, Syli, & Pantagnoſti*. Tum & Pythagoras Samius fugiens relicta patria manebat apud Crotoniatas potẽtes Italiæ populos, atque princeps nouam philoſophiam, quam *Italicam* appellarunt, inuehens, admodum clarus habebatur. cuius legibus Italæ Græcorum ciuitates reformatæ per trecẽtos eius diſcipulos, vt Diogenes Laertius ſcribit, ariſtocraticam in rebus publicis adminiſtrationem acceptarunt, fœliciterque per aliquot ſæcula continuarunt, tum & hanc *Samiorum* Coloniam à iuſtitiæ principatu, ac ſanctiſſimo Imperio *Dicæarchiam* nuncupatam volunt, quo nomine Græci ſcriptores omnes illam appellarunt, ac ſæpius etiam Græcorũ exemplo Latini. Strabo *Dicæarchiam* aliquando *Cumanorum* emporiũ fuiſſe ſcribit, appellatamq; dein à Romanis *Puteolos*, vel à *puteorum* frequentia (vel aliqui volunt) ab aquarũ ſalientium *putore* ſulphureo. In poteſtatem verò Romanorum veniſſe conſtat Annibalico bello Capua obſidione capta, grauiſſimeque mulctata propter perfidiam, & ingratitudinem. Cui ius magiſtratuum, atque libertas omnis adempta eſt, impoſituſque quotãnis à po-

pulo Romano præfectus, qui ius diceret, anno Vrbis 542. Tum oppida Campaniæ plura, quòd Annibalē armis defendiſſent, eandem fortunæ conditionem ſubiere, ſicut ex Liuio manifeſtum fit. Itaque Sextus Pompeius nominat *Puteolos* inter decem Campaniæ præfecturas, in quas præfecti iuris dicundi quotānis à populo Romano creati mittebantur. Lege Acilia deinde poſt annos 17. eò Colonia deduci ciuium Romanorum cœpit inter quinque maritimas, quæ lege eadem tribunitia tum deductæ ſunt, anno vrbis 559. vt Liuius auctor eſt. P. Scipione Africano II. & Ti. Sempronio coſſ. Velleius autem Paterculus tribus amplius luſtris tardiùs deductam ex quorundam opinione tradit, additque non hoc planè tamen liquere. Cœterùm à Liuio nil ferè diſcrepant Puteolana monumenta vetuſta, quæ Neapoli quondam exſcripſimus in ædibus Hadriani Guilernij, viri non minus humanitate ſumma præſtantis, quàm eruditione, & antiquæ hiſtoriæ ſtudio præclari. Vbi inter alia multa vidimus, vnam ex marmoreis tabulis, in quibus publicorum operum in eadem Colonia faciundorū lex architectonica ſecunda legebatur, quæ Publio Rutilio Rufo, Cn. Mallio Maximo coſſ. lata fuerat, vrbis anno 648. ſicut Capitolini Faſti demonſtrant. Atque is fuit, tum annus deductæ Coloniæ Puteolanæ nonageſimus, vt in ipſo capite legis oſtendunt hæc verba:

AB. COLONIA. DEDVCTA. AMNO. XC.
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVO. VIR
P. RVTILIO. CN. MALLIO. COS
OPERVM. LEX. II.

Ex quibus liquidè conſtat, eius Coloniæ deductæ primum annum fuiſſe M. Portio Catone, & L. Flacco coſſ. vrbis 558. quam Liuius anno ſequēti 559. deductam dicit. Auguſtus denique bellis ciuilibus, victor,

ctor, cum pace parta Ianum clauſiſſet, & veteranis militibus præmia daret, inter duodetriginta Colonias, quibus, vt Suetonius ait, Italiam frequentauit, & Puteolos Coloniam militarem fecit. Idipſum nobis ex Frontini fragmento *de colonijs militaribus* manifeſtum fit. Nimirum Puteolos ab Auguſto deductam, & Coloniam Auguſtam appellatam tunc eſſe; agrum eius in iugeribus veteranis, & tribunis legionarijs aſſignatum fuiſſe: iter tamen vno latere pedum 30. populo deberi. Ex prædictis autem liquet, eius Coloniæ antiquitas, in eamque ſæpiùs deductos, vel adſcriptos eſſe colonos. Quapropter iam dudum ſuſpectus mihi fuit Taciti locus Annalium libro decimoquarto, tanquam truncus, & male mulctatus per librariorum ignauiam: quem optarem doctos, ac in primis *Iuſtum Lipſium*, penſitare, & excutere diligenter, qui nunc temporis præclaram in illo auctore reſtituendo illuſtrandoque nauat operam. Etenim in actis vrbis 812. Nerone Auguſ. Quarto, & Coſſo Lentulo coſſ. legimus hæc Taciti verba; *At in Italia vetus oppidum Puteoli ius Coloniæ, & cognomentum a Nerone adipiſcuntur.* Et nil addit præterea, quaſi non antea ius habuiſſent, quod tamen ante annos 240. Puteolanis fuiſſe docuimus ex Liuio. Sed cur non verius, per antitheton, vna, quæ deeſt, adiecta vocula, ſic legeretur? *At in Italia vetus oppidum Puteoli nouum ius Coloniæ, & cognomentum à Nerone adipiſcuntur.* Nam, cùm prius colonia Auguſta, tum etiam Auguſta Neroniana dici cępit, vt nouum ius, ac cognomentum, tum etiam adepta fuerit. Nec explicat Tacitus cauſſam, tum deductæ Coloniæ, vel qui nam eo, vel quale, nam ius adepti fuerint, vt plura deeſſe videantur. Etenim, *At*, copula diſcretiua ſuperiorum dictorum, ac differentias rerum notans, & dein particula (non tamen) in medio ſequentis periodi, truncum eſſe locum oſtendunt, cùm

intuentibus nebulas offundāt, atq; ſcrupulos diligēter excutientibus moueant, qui neſcio, an auferri rectè poſſunt, niſi in hanc ferè ſententiā totū illū orationis circuitū ſuppleamus. *At in Italia vetus oppidum Puteoli † nouum † ius Coloniæ, & cognomentū adipiſcuntur † aquè cladem paſſi. Queis irritum principis beneficium fecere Coloni ex diuerſis legionibus vndecumque coacti. Numero licet frequentes, vt † veterani Tarentum, & Antium adſcripti, non tamen infrequentiæ locorum ſubuenere, dilapſis pluribus in prouincias, in quibus ſtipendia expleuerant.* Atque eo modo diſcernetur per, *At*, copulam inter Laodiceæ Puteolorumque fortunas; quarum vrbium illa proprijs viribus reualuit, hęc verò nec ſuis, nec principis beneficio reſurgere potuit, ſicut nec Tarentū, nec Antium. Cuius etiam infœlicitatis cauſſas pulchrè Tacitus mox explicat. Sed examinent, inquam, locum docti, aſteriſcis notent hiatus; donec ex antiquis exēplaribus, quid certiùs cōſtet. Iam verò nō diu poſt Neronem denuò *Puteolos* deductam Coloniā Veſpaſianorum ſub Imperio, tumque *Flauiam* appellatam fuiſſe, animaduerti ex antiquis eius Colonię monimentis, quas ipſe, cùm ibi eſſem, diligenter exſcripſi. Nam inter ea tunc repperi quadratum marmor ingens litteris pedalibus inſculptum, ac marinis fluctibus diu pulſatum, veluti exeſi docent vndequaque characteres, in quo pars elogij adhuc extat pluſquam tertia in arcu marmoreo quondam inſcripti, quem gratitudinis ergò Colonia Flauia erexerat Antonino Pio Cæſari propter portus ſtructuras, eius liberalitate reſtauratas. Fragmentum elogij paulò poſt adferam.

Puteolis in oppido, atque vaticinia, quæ viſu digna, perluſtra. in primis ſummum templum *D. Proculo* martyri nunc ſacrum, quod olim Auguſto Cæſari dedicarat opere Corinthiaco pulcherrimum Calpurnius; quemadmodū porticus in frontiſpicio

tituli

tituli fragmentum teſtatur his verbis:

† L. † CALPVRNIVS. L. F. TEMPLVM. AVGVSTO. CVM. ORNAMENTIS. D. D.

Quis autem fuerit hic *Calpurnius L. F.* quæritur inter tot *Calpurnios* illuſtres ſub Auguſto, qui non infimæ ſortis inter primos templum illi viuo dedicauit. Si coniecturæ locus, nemo meæ vicinior eſt eorum temporum, quàm *L. Calpurnius L. F. Piſo Frugi*, qui poſt conſulatum, & prouinciam in vrbis etiam præfectura ſucceſſit. T. Statilio Tauro bis conſuli, ac triumphali, & eandem ſub Auguſto, Tiberioque viginti per annos adminiſtrauit, vt auctor eſt Tacitus Annalium lib. quinto, qui patrem eius *Cenſorium* fuiſſe teſtatur. Quare non potuit non pater eius eſſe *L. Piſo* tantopere M. Tullij oratoris facundia proſciſſus, quòd in ipſius conſulatu pulſus in exilium fuiſſet, qui *Cenſuram* geſſit anno vrbis 703. bellante cum Pompeianis Cæſare dictatore. Inter ampliſſimos enim honores plurimos gens *Calphurnia* duas tantùm cenſuras habuit, quarum priore L. Piſo Frugi, qui tribunus plebis legem primus *de repetundis* tulit, quod conſulatum functus eſt anno vrbis 645. & ante ſecundam iam dictam 58. vt *præfecti vrbis* ille pater eſſe non potuerit. Non tempus edax rerum, non hoſtiles iniuriæ tot ſæculorum ſpacio ſoliditatem eius ædificij conuellere potuerunt. Nam ex quadris marmorum trabibus, ita compactum eſt, vt vno ex ſaxo videatur, & vix iuncturas oſtēdat. At terræmotuum impetus crebri nonnihil illud cõquaſſarunt, vt tympani dexter deciderit angulus cum tituli parte, & ſciſſuræ quædam videantur. Quare non puduit architectum operi ad vnguem facto nomen ſuum adſcribere, qui fuit *L. Cocceius* L. & C. *Poſtumiorum libertus Auctus*: vt in pariete templi ſiniſtro legitur his characteribus:

L, COC-

L. COCCEIVS. L.
C. COSTVMI. L.
AVCTVS. ARCHITECT.

Aliæ, quæ plures ibidem ædes ſacræ fuerunt, vel funditus interere, vel grauiores paſſæ ſunt iniurias. Templum Neptuni, in ea Colonia magnificentiſſimum fuiſſe conſtat ex Cicerone, viſunturque adhuc eius reliquiæ magnæ ad ædem *D. Franciſci,* vtpotè teſtudines, arcus, groſſi, atque alti muri cum ſtatuarum loculis. Sed omnia nunc columnis, marmoreiſque ornamentis ſuis nudata ſunt. Apparent item non procul ab amphitheatro veſtigia, & ruinæ templi, quod opulentiſſimum extruxerat *Antonius Pius Auguſtus Hadriano patri Imp.* mortuo Baijs in Ciceroniana villa, velut Spartianus auctor eſt. Ex eius ruinis ſtatuæ pulcherrimæ plures, columnarum, atque marmorum ingentia fragmenta proximis annis extracta ſunt, cum *Nerua, Traiani,* atque *Hadriani* Imperatorum elogijs, patris videlicet, aui, ac proaui. Quibus in diuorum numerum relatis, ibidem *Antoninus* ſacrificia, agones, flaminum, ac ſodalium ſacerdotia inſtituerat, vnde & *Pij* cognomentum ipſum obtinuiſſe quidam opinantur. vt ex eodem Spartiano, & Iulio Capitolino diſcimus.

Templum Nympharum in littore maris extra Puteolos.

NYmpharum verò templum fluctus marinos, aut terræmotus abſorbuiſſe veriſimile eſt, quod extra Puteolos in littore maris fuiſſe Domitiano Imper. legimus apud Philoſtratum Lemnium in Apollonij Tyanei vita libro octauo. Ex albo lapide conſtructum, & vaticinijs olim celebre ſcribit, in eoque fontem aquæ perennis fuiſſe, quæ nunquam

ſumma crateris labra excedere, nec exhauriendo decreſcere viſa fuerat. Sed hæc cum infinitis alijs veterum monimentis iam interierunt. Fons tamen aquæ dulcis in mari ipſo non procul à continenti apud viam Campanam exilit adhuc cum impetu vehementi, cuius ſcatebra in fundo pelagi tranquilli ex arenis emicans ſpectaculo ſemper eſt, & ingentem cunctis præbet admirationem. An verò ibidem *Nympharum* templum quoque fuerit, videant antiquitatum ſtudioſi. Nec adeò hæc abſona veri coniectura Philoſtrati verba diligenter excutienti videbitur, referentis Apollonium Tyaneum apparuiſſe diſcipulis Damidi, ac Demetrio extra *Puteolos* ſecus mare in templo Nympharum de dicti fontis natura diſputantibus, vbi Calypſonis eſt inſula, & contigiſſe feruntur, quæ de hac, & Vlyſſe narrantur in fabulis. Iam in Coloniæ veteris ferè medio viſitur adhuc amphitheatrum ex quadrato ſaxo peramplum, & integrum penè. Quod quamuis terræmotibus nonnihil deformatum, ſaxiſque multis ſpoliatum ſit, atque eius arena nunc aratro ſæpius proſcindatur, apparet attamen eius forma, & magnitudo circumquaque protenſa circulo oblongiore, quàm Cæſarum temporibus in vſu fuit. Interioris enim areæ longitudo eſt pedes 172. latitudo tantùm 92. quemadmodum Leander Albertus eandem dimenſus eſt.

Amphitheatrum antiquiſſimum eſſe colligit Ferrans Lofredus Marchio Treuicinus, & ante libertatem à Cæſaribus oppreſſam extructum autumat, quandoquidem marmoris inſcriptio vetus ibidem reperta eſt, quę docet, ſub quibus conſulibus Puteolanorum impenſa publica reſtauratum hoc opus fuerit. Quam quidem inſcriptionem videre mihi, quod doleo, non contigit.

Aquaductuum reliquiæ multæ, qui vel montes penetrabant, vel ambiebant circumducti, ſparſim vbique

que locorum apparent. Nec numerari facilè poſſunt aquarum caſtella multiformia, partim integra, partim terræmotibus ſubuerſa, quorum ſunt ſubterranea pleraque, & admodum ſpatioſa, labyrinthis per angiportus, & oſtiola, ſemitaſque flexuoſas diuerſimodè fabricatis inextricabilia ſine lumine, funiculo, aut peritiſſimo duce. Aquarum igitur dulcium copiam abundantem in littore, & illo maritimo tractu cultiſſimo maximis impenſis Romanos olim congeſſiſſe cognoſcimus, quibus, quod natura negauit, labor & induſtria ſemper, & vbique ſuppeditarunt. Inſcia veteris hiſtoriæ plebecula, per vſus ignorantiam hæc ſimiliaque ædificia nominibus ridiculis inſigniuit, *piſcinas mirabiles, centum cellas, & cryptas Tracontrias* appellando. Nec minore macularunt ineptia fontium, thermarum, & hypocauſtorum nomina, quæ inter Puteolos, Miſenum, & Cumas varij generis, ac medicaminis efficaciſſimi aduerſus morbos quoſcunque numerò vltra quadraginta reperiuntur. Cæterùm noſtri nunc non eſt inſtituti, ſingulatim hæc omnia perſequi, cùm Leander Albertus, & alij à me priùs adducti, quæ rara, & viſu digna in ijs locis reperiuntur, locupletiſſimè iamdudum explicarint. Ad quos auidum hujus cognitionis lectorem remittere ſatius videtur.

PORTVS ANTIQVI PVTEOLANI *deſcriptio.*

DEtinent hic peregrinum ſpectatorem nō immeritò tanta rerum miracula paſſim occurrentia. Nam exeuntibus ad littus, apparent à longè tanquā alti in vndis tumuli, vel colles aliqui Gigātea *veteris operis* opera: pilæ nimirum vaſtiſſimę tredecim turriū quadratarū inſtar è mari exurgentes, fornicibus denſiſſimis conuexę pontis in formam quondam omnes

quæ

quæ fuerunt. Nunc verò tempeſtatibus, atque vetuſtate, tam ſtupendæ ſoliditas diuulſa eſt, & concamerationes collapſæ multis in locis pilas ab inuicem ſepararunt, vt ab vna in aliam non pateat tranſitus. Vniuerſum opus lateritium eſt, teſtudineſq; ſpiſſas, ac fornicatas è lateribus coctis in quadrum bipedalis latitudinis citius credere eſt terrẹmotuum, quàm fluctuum vehementes impetus diſſoluiſſe. Latiſſimi pontis forma procurriſſe conſtat in mare, & circumflectendo ſe nonnihil arcus in modum, littus atque Auernum reſpexiſſe, atque ita defendiſſe portum aduerſus tempeſtates, & æſtus aperti maris: cuius impetum periculoſum ſpiſſitudo pilarum facilè coercebat. Fornicibus idcirco concauum, ac peruium opus antiquitas feciſſe videtur, vt fluxu, atque refluxu continuo limum expurgarent vnda marinæ, quē riui, & aquæ pluuiales è continenti, & vicinis collibus defluentes in portum ingerunt, qui alioquin congeſtus ibidem, annorum paucorum interuallo profunditatem illius adimpleret, niſi per meatus vndæ inter pilas ingruentes limum, ac terram è ſolido maris fundo diſcuterent, & euerterent. Quod ſanè vitium in Neapolitano portu, & in multis alijs aggere continuo ſeptis nunc primum agnoſcitur. *Molem Puteolanam* à magnitudine vocat Suetonius Tranquillus in vita Caligulæ, qua per maris ſinum Baias, vſque per tria millia ſexcentos ferè paſſus pontem temporarium ex nauibus ad anchoras collocatis feciſſe Caligulam ſcribit aggere terreno ſuperiecto, & in Appiæ viæ formam directo. Per quem vltro citroq; commeauit biduo continēti. Primùm in equo phalerato, deinde quadrigario in habitu in curriculo biiugi, comitante prætorianorum agmine, & ſequente in eſſedis cohorte amicorum. Denique, cum multos è littore in pontē euocaſſet ad ſe, repēte præcipitauit omnes, quoſdā gubernacula nauiū apprehen-

hendentes remis contiſque detrudi in mare iuſſit. Hæc eius monſtri ludicra, tum ibidem ſpectacula fuere. Igitur ante Caligulæ tempora molem iſtam ſtetiſſe, haud dubiè colligimus, atque etiam ſilice ſtratam, pluteiſque marmoreis ab vtroque latere ſeptam fuiſſe putamus. Pilas appellat Seneca in epiſtola 78. *Omnis*, inquit, *in pilis Puteolanorum turba conſiſtit, cùm Alexandrinarum nauium conſpicitur aduentus.* Itaque Puteolanis, quando ſudum erat, moles iſta tanquam in hypæthrio periucundę deambulationis commoditatem præbebat. In cuius ingreſſu ſtetiſſe diximus ſublimem arcum marmoreum Antonino Pio Aug. quondam à Puteolanis erectum gratitudinis ergò, quòd ad molem portus reſtaurandam liberaliter Reip. ſubueniſſet, quemadmodum ex elogij fragmento nobis liquet, cuius antè mentionem fecimus, quodque hic ſtudioſorum in gratiam adijcere libet.

AESARI, DIVI,
HICI. NEPOTI. DIVI.
ONINO, AVG. PIO,
OLONIA, FLAVIA
VPER. COETERA. BEN
VSPILARVM. VIGIV.
QVO. ET. MVNITION.

Et quamuis hæ paucæ characterum eius reliquiæ, marinarumque aquarum attritu non parum deformatæ ſint, attamen ex arcu tali ibidem deciſſe, qualem in Anconitano portu Traianus Aug. habet, ipſius elogij forma demonſtrat, cuius argumentum, ac ſententiam ex paucis iſtis characteribus non ſolùm

lùm diuinare, verumetiam ex ipſo linearum ductu, atque ordine qualitercunque ſupplere nos poſſe videmur in hunc ferè modum.

Imp. CASARI. DIVI. *Hadriani. filio. diui. Traiani.*
*Part*HICI. NEPOTI. DIVI. *Nerua. pron. T. Ael. Hadriano*
*Ant*ONINO. AVG. PIO. *pont. max. trib. pot. † coſſ. † pp.*
COLONIA. FLAVIA. *Aug. Puteolanorum.*
*Quod ſ*VPER. COETERA. BEN*Eficia. ad huius ẽt tutelã.*
*port*VS. PILARVM. VIG*inti. molẽ. cum ſumptu. fornicum.*
*reli*QVO. ET. MVNITION. *ex. ærario. ſuo. largitus. ſit.*

Adſtipulatur huic elogio non parum Iul. Capitolinus, ſcribens in Antonini Pij vita, ipſum multas ciuitates adiuuiſſe pecunia, vt opera publica, vel noua facerent, vel vetera reſtituerent.

MISENI PROMONTORIVM.

CVm emporij, atque naualium antiqua, & vaſta fundamenta perluſtraueris, à portu, atque pilis nauigio recta traijcias ad *Miſeni* promontorium Virgiliano carmine, celebriumque auctorum ſcriptis famoſum, & immortale. Mons ille procurrens in mare ſicut olim, ita nunc etiam cryptis, atque cauernis multis pertuſus, atque concauus eſt, vt admodum appoſitè poeta ingenioſus, ac locorum illorum gnarus, *Aerium* prius appellatum fuiſſe canat, quaſi propter meatus, & concauitates ventoſum. Inſuper ſub eodem mortuo, vel immolato ad *Auernum*, vt Seruius tradit, Miſeno tubicini remigique ſuo ſepulchrum Æneam poſuiſſe, qui, inquit Æneidos lib. 6.

Imponit ſuaq; arma viro, remumque, tubamque
Monte ſub Aerio, qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per ſæcula nomen.

Inſinuans, & deſignans per *remum, ac tubam*, montem

tem illum celebrem perpetuò futurum, propter claſſem, atque bellicarum nauium ſtationem, quam ibi iuxta Miſenum Auguſtus ad tutelam maris inferi mediterranei tunc collocauerat primùm. Accommodauit ſtationem illam *M. Agrippa*, ſicut à Dione memoratur, bello Siculo contra Sex. Pompeium præfectus claſſis ab Auguſto factus, atque in eo ſinu maris poſuit, qui inter Miſenum, & Cumas collibus cinctus inſtar lunæ corniculatæ incurrus, & inflexus erat, loco nimirum capaciſſimo, vel maximè claſſi opportuno propter vicinos maris ſinus triplices ab altero Miſeni latere inter *Baias*, atque *Puteolos* ingruentes, *Baianum* videlicet *Lucrinum*, *&* *Auernum* lacus; quædam *maris ocia* pulchrè nuncupatos à L. Floro Quorum *Auernus* ab intimo ſtationis ſinu (quem *Mare mortuum* nunc appellãt, quòd eius faucibus oppletis arena ſtagnum, vel palus videatur) vix mille paſſuum ſpatio diſtat. Itaque claſſiariorum militum hibernis ora circumuicina, atque etiam Miſenus mox adaptari cœpit. Exciſus Auerni ſaltus propter ſiluarum denſitatem aeris ſalubritati aduerſus ſicut Strabo, & commentator Virgilij Seruius tradunt. Perfoſſi montes, atque duræ cautes, quo viæ paterent planæ per compendia ad Baiani Lucriniq́ue littora. Atque, ne deeſſet vnquam aquarum dulcium copia, maximis ſumptibus laboribuſque fluminum, ac fontium procul adducuntur riui, ædificantur ciſternæ, & aquarum caſtella ſpacioſa, & multiformia pro locorum opportunitate, vel in plano, vel ſubterranea; atque etiam in exciſis montium penetralibus, vti per æſtiuos calores frigida ſemper eſſet præſto. Hinc eſt, quod videmus magna ex parte Miſeni montis exhauſta viſcera, immò totum ferè concauum, & cacumine penſilem eſſe. In quo nunc etiam apparent lauationum ſolia, balnea, lacus, & ad cœnas faciundas triclinia. Nam cryptis, vijs, ædificijſque

cijſque fornicatis intus plenus eſt, quæ crebris hinc inde columnis incumbunt, partim lateritijs, partim ex ipſo montis ſaxo cæſis. Atqui inter ea quidem ædificia in primis eſt ſpectabile caſtellum illud aquarum ampliſſimum, quod *Traconariam cryptam* appellant vulgò, à fiſtulis ſiue meatibus, vt aiunt, per quos in illud aquæ pluuiæ ex promontorio defluebant. Eius, me hercle, capacitas eſt immenſa, quæ multis doliorum millibus impleri nequiret. Nam in altum exurgit vltra pedes 25. longitudo, latitudoque non ſatis comperta eſt, quia collapſæ teſtudines quædam loca ruinis oppleuerunt. Intus autem omnia tectorio denſo tunicata ſunt, quemadmodum caſtella eius generis munire contra fiſſuras conſueuit antiquitas. Medium eius ſpatium patet inter duos parietes in longum pedes 200. in latum pedes octodecim. In vtroque latere medij tranſitus per portas quattuor intratur in cellas amplas quaternas, quarum teſtudines decuſſatim fornicibus iunctę parietibus intermedijs impoſitæ ſunt. Sunt non minoris amplitudinis, & alia in vicino caſtella, ſtructuræ tamen artificio, & mole differentia. *Centum camerellas*, quod vulgò nunc appellant à cellarum, in quibus aqua conſeruabatur multitudine, inter eius generis opera non minus eſt admirabile, tam magnitudine, quã architectura. Cuius interiores parietes decuſſatim inter ſe commiſſi totam ſuſtinent teſtudinem, & quadratas efformant vbique cellas, oſtiolis anguſtis à quouis latere peruias adinuicem: vt penetrare in ſingulas ſerui publici poſſent, cùm aquis exhauſtis caſtella purgari debebant. Per concamerationum teſtudines ſpiracula & foramina ſunt, per quæ tanquam è puteis aquæ in vſum quemlibet hauriri poterant. In *Piſcinam* quoque *mirabilem*, vt noto nunc nomine nuncupẽ celebre caſtellum illud, ibis, quod integrum penè totum adhuc conſpicitur in cliuo

Miſeni promontorij, claſſis portum, ac Cumas verſus. Spatio pat[illegible] illud ædificium, vt Leander Albertus affirmat, inter quatuor extremos parietes in longum pedes 500. in latum pedes 220. Cuius ſuprema concameratio modicum à parietibus ſubuexa pilis 48. quadratis innititur pedes ternos ab vnoquoque latere craſſis, quæ quattuor ordinibus numero duodenario partitæ ſymmetriam quintuplicis porticus elegantem per caſtelli longitudinem efficiunt. Totum opus eſt lateritium, ſummæ ſoliditatis propter murorum craſſitudinem magnam, cuius interiores parietes, atque pilæ diligenti tectorio contra percolationes aquarum veſtitæ ſunt. Atque in teſtudine ſunt item foramina multis in locis, per quæ olim aqua hauriri ſolebat. Et ex alio patebat ingreſſus vtrinque, tam à fronte, quàm à tergo per ſcalas lapideas grad. 40. quorum alter iam obſtructus eſt. Pauimentum à lateribus altius eſt ad me iam porticum vſque, per cuius intercolumnia gradibus quinque deſcenditur vtrinque in aliud inferius mediæ porticus, in cuius fine gradibus rurſum aliquot deſcenditur in humilius aliud quoddam ſolium iuxta ſcalas, & ingreſſum obſtructum, in quod olim aquarum ſordes confluxiſſe videntur, quæ per ſcalas exhauſtis aquis denique per caſtellarios ſeruos exportabantur. Pauimentum autem omne ex opere ſignino denſo diligentiſſimè con ſtipatum, atque complanatum eſt; vt nunc etiam temporis aquas facilè contineat pluuijs infuſas, & in infimo dicto ſolio reſtagnantes. Tantæ molis fabricam, quis primus ædificauerit, coniecturæ ſunt variæ. Plures arbitrantur *L. Licinium Lucullum* auctorem eſſe, propter vicinas villæ Lucullianæ ruinas, quam ipſum magnificentiſſimam in Baiano ad Miſeni promontorium habuiſſe conſtat ex Plutarcho, & Marco Varrone *de re ruſtica:* quibus adſtipulantur etiam Suetonius, & Corn. Tacitus,

cùm

cùm ſcribant in eadem villa deceſſiſſe Tiberium Imperatorem, quando tempeſtatibus impeditus non poterat æger inde traijcere in inſulam *Capreas*. Sunt qui Neronis opus illud autumant eſſe, atque inde piſcinam quoque nunc appellari; eo quòd apud Suetonium in eius vita legatur, Neronem inchoaſſe piſcinam à Miſeno ad Auernum contectam, porticibuſque concluſam, quo quicquid totis Baijs calidarum aquarum eſſet, committeretur. Cæterùm hæc quidem coniectura, non mihi, non alijs, qui loca illa diligentiùs perſcrutati ſunt, & veterum ſimilium ſtructurarum rationes non ignorant, ſatis probatur; quibus nil aliud vnquam, quàm aquarum caſtellum fuiſſe videtur. Et quia hæc tantæ magnitudinis, atque capacitatis vaſa, vel caſtella, quę tria iam deſcripſimus, tam ſibi propinqua, portuique vetuſto, marìue mortuo vicina reperiuntur; non abſurdè, quis opinari poſſet, ad vſum claſſis, atque claſſiariorum militum, quorum ibi hiberna, ſtationeſque perpetuæ fuerunt, Auguſtum, ſucceſſoreſque principes ea condidiſſe. Caſtrorum enim in ijs locis magna ſunt veſtigia, claſſiariorumque militum epitaphia è ſepulchris vicinis extracta me quondam vidiſſe, & exſcripſiſſe memini; in quibus etiam erant expreſſa prætoriarum nauium nomina, veluti *Fides, Iſis, Gallus*: in quarum claſſe ſinguli militauerant. Breuiora ex his quædam ſtudioſorum antiquitatis in gratiam adſcribere non pigebit;

D M
TI. PETRONI. CELERIS
NAT. ALEX. EX. III. ISIDE. VIX
ANN. XL. MIL. ANN. XVII. TITI
VS. AQVILINVS. EPIDIVS. PANSA. III. ISID.
H B M FECERVNT.

D M — *D M*

C. SENIO. SEVERO MANIPLARIO. EX. III. FI DE. NATIONE. BESSVS VIXIT. ANNOS. XXXXVI MILITAVIT. ANNOS. XXVI. ÆMILIVS. DOLENS. ERES. B. M. FECIT.

C. IVLIO. QVARTO VET. EX. PR. N. GALLO M. CECILIVS. FELIX. S INONIA. HERAGLIA S ET S

Habebant etiam ibi continuè manentem claſſis præfectum. Vt erat *Aniſetus* libertus Neronis ante pædagogus qui fuerat, cuius miniſterio, & techniis ille princeps ibidem apud Baulos matrem Agrippinam occidit. Vt item huic diſſimilis *C. Plinius* naturalis Hiſtoriæ ſcriptor ſub T. Veſpaſiano, qui Miſeni erat, claſſemque imperio præſens regebat, quando Veſuuius ardebat cum terræmotu, atque ipſe cum quadriremibus tam ad ſuccurrendum oppreſſis, quàm ad explorandos eius ignes propius accedens, eius cineribus, atque vapore ſuffocabatur, quemadmodum nos ante diximus, & Plinij ex ſorore nepos C. Cæcilius, qui tum cum auunculo Miſeni erat, ad Tacitum hiſtoricum ſcribit latiùs. Non equidem refragor, quin & Luculliànæ, villarumque plurium, quæ in illo tractu pulcherrimo ſtabant circumquaque frequentiſſimæ vſui, delicijſque dulces aquæ adductæ conſeruatæque fuerint. Negari etenim hoc non poteſt, cùm inter ædificiorum veteres reliquias tot vbique locorum reperiantur tubi, formæ, canales, & aquarum caſtella. Horrent profectò nunc ruinis pagorum, atque villarum littora, & oræ maritimæ totius Campaniæ; ſed omnis maximè plaga inter Formias, atque Surrentum, quæ florente Imperio Romano vnius continuæ quaſi ſpeciem vrbis à longè nauigio appellentibus ſereno cœlo repreſentabat ædificiorũ omnis generis maximo ſplendore, maximaque frequentia. Sed quis ea nunc diſtinguet,

ſtinguet, aut in tabulas referet? Alterius opus commentarij hoc eſſet, atque iuſti voluminis.

Hic olim magna ædificiorum lautitia, totus enim ſinus ille inter hoc Miſenum promontorinm, & illud Capitis Mineruæ è regione Capreæ dicebatur Sinus crateris, cum crateris figura extaret, & ora maritima protendebatur paſſuum 54. millibus. Ibi olim ædificia, vrbes, vicos, villas, balnea, theatra, moles, & alia id genus magnifica, & ſplendida à Baijs, vſque ad Herculanum, & Vulturnum tanta frequentia e mari proſpiciebatur, vt non multorum, & diſiunctorum locorum, ſed vnius ampliſſimæ, & elegantiſſimæ vrbis inſtar eſſent. Cui ſpectaculo nuſquam aliud par. Noſtro hoc æuo diruta, & proſtrata omnia, præter Neapolim Regni caput, & Proregis, magnorumque Principum ſedem iucundiſſimam.

VILLÆ ROMANORVM.

VIllas tantùm nobiliores percurrere, non incongruum erit ſtudioſorum in gratiam. *L. Luculli* illa celebris hiberna in continente ad Miſeni promontorium tegebat collis alti verticem cũ cliuis vicinis inter claſſis portum, & Baianũ ſinum, vbi C. Marij à L. Sulla proſcripti villam à Cornelia prius cõparauerat, eandemq; prætorijs, hortis, atque piſcinis ſumptuoſiſſimis ampliarat. Hortorum ſpatia diſcernuntur adhuc Cumas verſus, non procul à Centũ cellis: & piſcinarum grandia veſtigia in Baiano littore cũ cryptis & ſtagnis in montem exciſis, quæ piſcibus æſtate contra ſolis ardores erant manufacta refugia. Quemadmodum & M. Varro *de rè ruſtica* luculenter meminit, ſcribens L. Lucullum poteſtatẽ architectis ſuis feciſſe dilapidandi pecuniam quantamcunque ad facienda piſcibus æſtiua contra calores ſub mon-

tibus ſtabula: atque opere hoc abſoluto dicere ſolitum, ſe non amplius inuidere Neptuno bonitatem piſcium. Adeò non vno loco prætoria, & piſcinas ſuas habuiſſe videtur. Et apud eundem Q. Hortenſius orator redarguit M. Lucullum, quod non eandem, Lucij fratris ſui exemplo, piſcibus commoditatem æſtiuandi extra ſolem in frigore feciſſet in ſuis viuarijs. M. Luculli villam autumant fuiſſe ad radicem Miſeni in littore verſus Prochyten, vbi & ſub vndis viſuntur piſcinarum ruinæ.

Q. *Hortenſii* oratoris autem villa in ſinu Baiano iuxta Baulos fuit, cuius ruinæ partim in vndis marinis, partim in littore viſuntur. Ipſum ibidem habuiſſe magnificentiſſimas piſcinas conſtat, cum ſtagnis item ſub monte tectis. Vir etenim erat in ſimiles luxus vltra modum propenſus, quem ſæpius M. Cicero cauſſam ob eandem ſalsè ſuggillat: ipſum *Tritonem* appellans, & *piſcinarium beatum*: quòd eius piſces cicures ad manum vocati venirent, & quòd murenæ mortem flere poſſet; quòdque petenti amico duos è viuarijs mullos, duos ſe lubentiùs lecticæ ſuæ mullos daturum dixerit. Villam hanc Hortenſianam poſſediſſe poſtea Claudij Imperatoris matrem *Antoniam* Neronis Druſi, & in ijſdem piſcinis amatę ſibi murenę inaures addidiſſe Plinius ſcribit: eiuſque propter famam nonnullos videre Baulos concupiuiſſe. An in eadem deinde villa Neronis Cæſaris mater Agrippina filij iuſſu trucidata fuerit, dubito: certè, ſi non in eadem, haud dubiè proxima fuit illa Agrippinæ, quantum ex Corn. Tacito colligi poteſt: qui Annalium 14. ſcribit Neronem Baijs exiſtentem matri aduentanti Antio per mare obuium exiſſe in littora, manu & complexu excepiſſe, & duxiſſe *Baulos. Id*, inquit, *villæ nomen eſt, quæ promontorium Miſenum inter, & Baianum lacum flexo mari alluitur*. Ad Baulos igitur & ad Lucrini fauces fuiſſe iſtam, ſortitamque

tamque nomen à vetuſto loci nomine, Tacitus oſtendit. Fabulantur autem Herculem cùm Gerionis per Italiam boues ageret, eo loci ſtabulaſſe, nec non aggerem inter Lucrinum lacum, mariſque fretum feciſſe boum traducendorum gratia, ſicut Strabo tradit. Hinc prius *Boalia locum* dictum Seruius Virgilij commentator ait: poſteros corrupiſſe vocem, & *Baulos* breuitatis cauſſa dixiſſe. Cùm igitur ad Miſeni radices inter Lucrinum & baianum ſinum fuerint *Bauli*: Neronem *natatoriam* piſcinam ſuam inde per lucrini margines ad *Auernum* duxiſſe veriſimilius videtur. Hoc enim ex Suetonio ferè colligere poſſumus, cuius paulò antè locum adduximus.

Habuit & in vicinia villam cum piſcinis *Domitia* Neronis amita, in Baiano ſinu; cuius Agrippina meminit obiter apud Tacitum lib. 13. dicens *Domitiam Baiarum ſuarum piſcinas excoluiſſe, cùm ipſa Neroni adoptionem, & cętera adipiſcendo Imperio prępararet.* Nec prætérijt Dio Caſſius, ſcribens Neronem amitæ Domitiæ veneno ſublatæ bona poſſeſſioneſque, quę Baijs, & ad mare Rauennas habebat, inuaſiſſe. Ceterùm erga matrem, atque ſuos magis pius *Alexander Seuerus* Imp. fuit. Nam vt apud Ælium Lampridium legimus, præter ea quæ Romæ in honorem matris *Iulia Mammea* conſtruxerat ædificia: palatium etiam magnificentiſſimum cum ſtagno, quòd *Mammea* vocauit, exſtruxit. Sic & alia ibidem opera magnifica, in honorem affinium ſuorum, & ſtagna ſtupēda, admiſſo mari, fecit. Vt opinatur Ferrans Lofredus, Marchio Treuicinus, iuxta Baias illud Mammeæ palatium fuit.

Atque ibidem ſub monte apud ſudatoriū, & calidos fontes villa *C. Piſonis*: ad quam Nero Imp. eius amœnitate captus crebrò ventitabat; balneaque & epulas inibat, omiſſis excubijs, & fortunæ ſuæ mole: quemadmodum ait Tacitus annalium 15. In eadem

autumant, & haud vero diſſimile eſt, ipſum epulis in multam noctem protractis illuſiſſe matri Aggrippinæ inuitatæ ad Quinquatrim ſolemnia cum inde nauigio repetentem nocte Baulos villam ſuam, naufragio per inſidias præparato perdere vellet: ſicut Suetonius & Tacitus pulchrè deſcribunt. Iam verò primos etiam illos principes, ad quos fortuna populi Romani publicas opes tranſtulit, C. Marium, Cæſarem, atque Pompeium Magnum Anneius Seneca docet epiſtola 52. ad Lucilium villas ſuas in regione Baiana ſummis montium iugis impoſuiſſe, potiuſque caſtra eas fuiſſe quàm villas. *Videbatur enim*, inquit, *hoc magis militare ex edito ſpeculari longè lateque ſubiecta*.

C. MARII VILLA QVÆ POSTEA LVCVLLI.

De *Marij villa* ſuffragatur idem ferè Plinius lib. 18. cap. 6. *Poſuit*, inquit, *in Miſeneſi villam C. Marius ſepties conſul, ſed peritia caſtrametandi: ſic vt comparatos ei cæteros etiam Sulla Felix cæcos fuiſſe diceret*. Hanc à Lucullo poſſeſſam, & ampliatam fuiſſe diximus, & Miſeno proximam, quà claſſis portum ſpectat.

C. Cæſaris autem dictatoris *villa* ſupra Baias in mōte fuit, quod ex Taciti verbi colligimus, qui 14. Annalium ſcribit Agrippinam occiſo Nerone tandem domeſticorum cura leuem accepiſſe tumulum, viam Miſeni propter, & villam Cęſaris dictatoris, quæ ſubiectos ſinus editiſſima proſpectabat. Et viſuntur adhuc eius inſignia fundamenta ſupra *templum Veneris*, cuius ruinæ ſuum vetus nomen adhuc retinent.

Magni Pompeij villam locant in monte tertio inter Auernum & vicinum ſudatorium Tritulinum: aiuntque reſtare cognominis veſtigia in loco, & repertam ibidem olim eſſe Pompeij Magni ſtatuam.

M. CI-

M. CICERONIS ACADEMIA VILLA.

AT *M. Ciceronis* vbi fuerit *villa* ſcriptis eius immortalis, quam velut Muſarum ſuarum ſedem ſæpius laudat: nobis veluti digito demonſtrat Plinius libro 31. cap. 2. occurriſſe videlicet illã ab Auerno lacu Puteolos tendentibus littori impoſitam, celebratamque porticu & nemore: cuius ob cauſſam Athenarum ab exemplo vocauerat *Academiam*: ibidem compoſitis eiuſdem nominis voluminibus hãc illuſtrans excitarat in illa ſibi monumentum quoque, tanquam in totum terrarum orbe non hoc feciſſet. Admodum ſibi in delitijs locum illum fuiſſe, ad Atticum ſuum ſcribens, frequenter indicat. Nam ſingulis ferè epiſtolis libri primi commendat eidem, qui tum Athenis, & in Græcia verſabatur, villarum ſuarum ornamenta, atque imprimis *Academiæ* quam in Cumano tum excolebat & inſtruebat cum gymnaſio, nemore, xyſto, porticu, atque bibliotheca. Nec defuit Atticus, ipſi naues plenas omnium elegãtiarum mittens vtpotè ſigna, ſtatuas, ac hermas omnis generis, quæ tam huic, quàm *Tuſculanæ* videbantur conuenire: in quibus villis cum ſuo Tullio Pomponius Atticus ſæpiſſimè familiariter atque fraternè manebat. Probat itaque in dictis epiſtolis Pomponij ſui curam diligentem Tullius, laudatque miſſa ſigna *Megarica, & Hermas*: in primiſque *Hermeraclas*, atque *Pentelicianos Hermas* ex Attico marmore cum capitibus æneis. Item *Hermathenam*, ornamentum, inquit, Academiæ proprium meæ: quod & *Hermes* commune omnium villarum, & *Minerua* ſingulare eius eſſet gymnaſij ſui. Hæc in dictis ad Atticum epiſtolis explicatiùs inuenies lector. Cùm verò in hac villa laceſſeret literarium otium ab vrbe, Republica ſeditionibus perturbata, ſecedens Cicero; maxi-

mi ciuitatis principes ad ipſum excurrere, viſitandi eius, atque conſultandi cauſſa ſæpius ſolent. Fuit ibi C. Cęſar ipſe iam victor belli ciuilis: fuit C. Octauius ſucceſſor eius, qui poſtea Auguſtus, priuſquam inuaderet Imperium: fuerunt alij plures, qui tum temporis erant præcipui in Repub. quemadmodum ex illius epiſtolis colligimus. Poſt eius verò proſcriptionem, atque cædem, poſſedit villam C. *Antiſtius Vetus*, qui legatus Cæſaris partes eius bello ciuili ſequutus fuerat. Tum in prima villæ parte, non diu poſt Ciceronis obitum, vt Plinius loco ſuprà citato teſtatur, eruperunt calidi fontes oculis, ac viſui per quam ſalubres, quos *Tullius Laurea* Ciceronis libertus, à Phœbi corona poetica cognomen habens, inſigni celebrauit epigrammate, quod dignum Plinius iudicauit, de aquarum miraculis ſcribens, vt operi ſuo infereret. Cecinit etenim poeta perappoſitè, villam ipſam fontes iſtos honori Ciceronis ſui dediſſe, nimirum,

Vt quoniam totum legitur ſine fine per orbem,
Sint plures, oculis quæ medeantur aquæ.

Cum non alia reperiantur inter Auernum, ac Puteolos circum littus ædificia antiqua, quàm in loco, qui nunc *Stadium* appellatur, Ciceronianæ à porticus forſan longitudine, cuius ruinæ viſuntur, ac dimetiri adhuc poſſunt, doctis veriſimile videtur, eo loci ſitam fuiſſe *Ciceronis villam*. Nam atrij iuxta, nec non habitationum ruinę, atque fundamenta diſcernuntur adhuc. Verùm hæc non procul ſatis à littore diſſita ſunt? Quod non mirum. Nam receſſit inde mare terræ motibus ſubinde, ac temporum interuallo mutans lectum ſuum, atque multis indicijs palàm eſt, eò quondam perueniſſe. Itaque tum quidem foſſa, vel euripo tam contigua marinis vndis fuit villa, vti Tullius è cęnaculo ſuo manu paſcere piſces, & hamo capere poſſet. In eadem villa Hadrianum Impera-

peratorem apud Baias mortuum ſepulchro temporario condidit Antoninus Pius ſucceſſor, vt Spartianus auctor eſt: ex quo colligere eſt, tum quoque *Ciceronis villam* appellatam fuiſſe. Fontium aquæ calidæ, quas Plinius *Ciceronis* vocat, in vicino prato viſuntur in crypta ſubterranea ad rupis radicem, quæ mirificæ ſunt naturæ, & virtutis. Nam interdiu fons ſemel, ſic item noctu cum Lunæ exortu occaſuque, non ſecus, ac maris fluxus, atque refluxus calidam, ac fumantem aquam in balnei lacum immittit, qui cùm repletus exundat, pars aquæ riuulo quodam defluit in mare; pars ad fontem ſuum reuertitur. Vocat vulgus *Ciceronianum balneum*, medici verò *Pratenſe*, vel *Tritulinum* à loco, quod prædicant rheumata capitis, atque oculorum vitia detergere, corpus ab humoribus pigris expurgare, & podagram ſanare, pituitam, ac hydropiſin educere, muſculos, ac neruos emollire. Sed hæc de Ciceronis illa celebri villa ſatis. Nam quæ ſupra cryptam in eadem rupe, & circum Auernum in eadem regione ſunt balnea, & hypocauſta varij generis, atque multiplicis virtutis, à Leandro, & alijs abundè deſcribuntur.

A Ciceronis hoc *Cumano prædio*, vel *Academia* non adeò procul diſſitam fuiſſe Romanorum doctiſſimi M. Terentij Varronis villam, ex Academicarum quæſtionum exordio colligimus: ſed locus vbi fuerit, ignoratur.

Seruilij Vatiæ villam Seneca ad Lucilium epiſtola 56. oſtendit fuiſſe ad littus inter Cumas, & Auernum lacum: cuius magnificentiam antiquæ nunc etiam indicant ruinæ. *Speluncas habebat laxo atrio magni operis*, inquit, *duas: quarum altera ſolum nunquam recipiebat, altera toto die in occidentem vſque tenebat. Riuus piſcibus alendis ſufficiens euripi in modum prata diuidebat, partim in mare, partim in Acheruſium lacum defluens.* In hac villa Seruilius ille prætorius, ac diues, *Romam*

fugiens

ſugiens conſenſit, captans ocium, atque ſeceſſum, & ob hoc vnum fœlix habebatur, quo tempore Tiberij Cæſaris crudelitate plures adfligerentur in vrbe proceres: tum etenim exclamabãt homines, O Vatia ſolus ſcis viuere, eo quòd in villa ſua latitans, ſe de periculo ſubduceret. Sed hactenus de Baianis veterum principũ villis celebribus. Cœterùm thermas, ſudatoria, hypocauſta, calidorumque fontium miracula ab alijs abundè deſcripta prætereo. Nimis enim longum eſſet; omnia hic percurrere: immò deſcribere exactius, quid vbique fuerit, nunc quidẽ impoſſibile eſt. Nam maiorum barbaries, bellicæ frequentes clades, atque terræmotuum impetus crebri totam illam politiſſimam regionis faciem mutarunt in ruinas deformes, quæ vix diſcerni nunc poſſunt.

BAIÆ VETERES.

Baiarum antiquiſſimarum pulcherrima fundamẽta cum plateis ſilicatis nunc demerſa pelago viſuntur in vndis. Oppidi vix vllæ in continenti reliquiæ, balneorum, atque thermarum cauernæ, & ædificia vetuſta, & admirandi operis extant circumquaque in vicinis montium cliuis, & radicibus. Interim multæ ſtructuræ in cineribus incendiorum ſepultæ iacent, multæ vaſtis terræmotuum voraginibus abſorptæ ſunt. *Portus Baiani* veteres pilas ex cocto latere maximas Puteolanæ molis inſtar ſumptibus immenſis factas inter fluctus ſcopulorum extantes forma videmus; ſicut & clauſtrorum moles, ac fundamenta, quæ quondam piſcoſos *Lucrinum Auernumque* lacus aduerſus aperti maris tempeſtates muniebant. Ab Hercule primum agerem iactum ferunt longitudine ſtadiorum octo, latitudine, qua duo vehicula commeare poterant vt Strabo teſtatur: cùm, vt dixi, Geryonis boues traducere vellet. Grata poſteritas illum

illum ad Baulos propterea templo rotundo coluit, cuius adhuc oſtenduntur reliquiæ. Portum verò Baianum, atque Lucrini Auernique lacuum clauſtra tẽpeſtatibus diſſoluta reſtauraſſe C. Iulium Cæſarem, colligimus ex Maronis Georgicis, & eius commentatore Seruio, quibus ſuffragari, & Suetonius videtur ſcribens, *portum Iulium apud Baias Auguſtum perfeciſſe, cùm immiſſo in Lucrinum, & Auernum lacum mari, ſtationem claſſi pararet.* Sed quo, inquies, in magiſtratu hęc Iulius Cæſar Lucrino, & Auerno clauſtra poſuit? Atqui in primo, ni fallor, conſulatu, cum optimatũ conſenſu futuris Cæſari, & Bibulo conſulibus prouinciæ minimi negotij, ideſt, Siluæ calleſque decernerentur à ſenatu, vt idem Suetonius in vita Iulij tradit. A ſenatu namque publicanis orantibus, ne ibidem vectigalia deteriora fierent, eò Cæſarem miſſum fuiſſe vti prouideret. Seruius commentator indicat, & proinde opus id *Iulium* appellatum eſſe exponens Maronis hos verſus in Georgicorum ſecundo:

An memorem portus? Lucrinoque addita clauſtra.
Atque indignatum magnis ſtridoribus æquor?
Iulia qua ponto longè ſonat vnda refuſo,
Tyrrhenuſque fretis immittitur æſtus Auernis.

Iam verò Lucrini, & Auerni ſpacia magna mons nouus occupat, ex imis terrarum penetralibus excitus anno ſalutis noſtrę 1538. in fine menſis Septẽbr. cùm ferè biennio totus ille regionis tractus crebris terręmotibus fuiſſet concuſſus. Tum autem 3. Kal. Octobris vna nocte inter *Gauri* radices, & mare iuxtà dictos lacus mons ille ſemel erexit in altitudinẽ mille amplius paſſuũ, & maris fluctus cũ littore toto per paſſus ferè 200. ſubmouit; Tripergulanum uicũ peramplum cum celeberrimis balneis penitus abſorbuit, & lacus duos Lucrinum, Auernumque uicinos magna ex parte ſaxis, cineribus & terra compleuit.

Quater-

Quaterna paſſuum millia nunc radicum ſuarum am bitu complectitur. Quantum igitur veterum monumentorum ſub ſe ſepelierit, haud facilè dixeris, Crater in eius cacumine circularis, per quem flammas eructauit, latè per diametrum patet paſſibus circiter quinquaginta, cliuoſeque deſcendens in arctum adhuc temporis in fundo fumãtes, atque calidas aquas continere dicitur.

LACVS AVERNVS.

MOnſtratur, & *lacus Auernus*, Homeri, Maronis, aliorumq; celebrium poetarum carminibus illuſtris, & à Strabone, pluribuſque diligenter deſcriptus propter Saturnia veterum ſomnia, atque ſuperſtitiones, quibus perſuaſum fuit, quòd illic

Noctes atque dies patet atri ianua Ditis.

Acceſſum videlicet ad inferos ibidem fuiſſe, euocari manes humana cæde, diriſque ſacrificijs ſolere, nec non antiquiſſimos accolas *Cimmerios* ſacerdotes oracula petentes aduenas inde per ſpecus ſubterraneos ad Plutonem duxiſſe. vulgoque nunc etiã perſuaſum eſt, per vicini montis viſcera, quem idcirco *Sibyllæ* vocant, aditum patere ad *Cumanæ Sibyllæ* penetralia ſubterranea, in quibus operatam ſacris, oracula que dediſſe ferunt, quæ Leander Albertus in Italia ſua non minus diligenter, quã eleganter deſcripſit. Hæret adhuc opinio nunc temporis apud Campanos, atque vulgus imperitum, ab *Auerno*, vel inferis iſtac Chriſtum Saluatorem noſtrum, morte per mortem domita, retuliſſe ſpolia opima; ſanctorumque patrum animas ex infernis carceribus extractas per montem Auerno, & nouo monti vicinum traduxiſſe, qui propterea Chriſti mons nunc etiam appellatur. Suffragantur huic opinioni veteres item poetæ quidã, de balneis Puteolanis ſcribẽtes, vt Alcadmus.

Eſt locus, effregit quo portas Chriſtus Auerni,
Et ſanctos traxit lucidus inde patres.

Item Euſtaſius quidam:

Eſt locus auſtralis, quo portam Chriſtus Auerni
Fregit, & eduxit mortuus inde ſuos.

Quinetiam creditum fuit, ob propinquas circumquaque feruentium aquarum ſcaturigines, lacum iſtum ex aquis Stygijs, vel infernis Acherōtis fluuij venis ortum habere ſuum, ideoque vocari quoque paludem Acheruſiam. Nec ab eadem opinioue Maro poeta diſcrepare videtur canens;

Quando hic inferni ianua regis
Dicitur, & tenebroſa palus Acheronte refuſo.

Sed hanc auxere vanam credulitatem tam locorum conditio, quàm naturæ rara miracula vulgo ſtupenda, quòd abruptis ferè montibus cinctus in profunda valle lacus olim ſyluarum denſitate tenebroſus horridus, & incultus acceſſum vix admitteret, ventiſq; difficulter peruius tetros ab immo ſulphureoſque exhalaret odores, quibus ſuprà volantes aues enecabantur. Hinc etenim Latinis *Auernus*, Græcis *ἄορνος*, quaſi *ſine auibus* lacus ſemper nũcupatus fuit. Et proauorum quoque memoria ex immo telluris peſtilentes in lacum prorupiſſe venas è ſubterraneis vicinis incendijs, teſtatur, & *Ioannes Boccatius* in libello *de lacubus*, ſcribens ſe vidiſſe Roberti Regis temporibus eiectam ex *Auerno lacu* in littora magnam piſcium mortuorum vim, quos ſcaturigo recentis alicuius noxiæ venæ ſulphureæ in lacum immiſſæ vi ſua repentè necaſſet, quemadmodum ex atro piſciũ colore, nec non grauiſſimo odore ſulphureo, vix acceſſum hominum admittente, colligi tum facilè poterat. Demonſtrabimus quidem ex Liuio in *Magiſtratuum analibus* noſtris, belli Samnitici tempore Romanis in Campaniam, irruentibus hoſtium legiones integras aliquando ſaltus in iſtos tanquam in tutiſſima

caſtra

caſtra ſe recepiſſe. Ex quo colligere eſt, montes illos circum *Auernum, & Lucrinum* tum temporis deſertos & incultos iacuiſſe. Strabo tamen teſtatur, ſuo tempore cultu diligenti peramœnos fuiſſe, cùm iam Auguſtus aeris ſalubritati conſulens, ſyluas lacum obſidentes exſcindere iuſſiſſet, veluti nos antè diximus ex Dionis hiſtoria, & Seruio Virgilij commentatore. Auium igitur, animaliumq; omnium acceſſum poſtea non repulit Auernus nomini ſuo non reſpondés ampliùs, vti nec etiam hoc tempore, quin aues aquaticæ frequentes in eius vndis natantes haud rarò viſuntur.

C V M Æ.

AB Auerno lacu deſcendentibus occurrunt in eadem via Cumarum ruinæ ingentes, Vrbis nunc penitus deſertæ, cuius viſuntur adhuc templorum, turrium, aquæductuum, atque operum ampliſſimorum magnæ moles, ſed ruinis horridæ, atq; indiſcretæ. Nec non in alto montis vertice templi item Apollinis longè conſpicui celeberrimique ſunt ueſtigia, cuius Virgilius, & eius commentator Seruius Grammaticus, meminere. *Arcum Felicem* nunc vulgò vocāt altitudinis ſtupendæ fornices è coƈto latere euectos in ſublime, vti per eos via plana inter duos montium vertices pateret, Condiderant vrbem antiquiſſimā Græci ex Euboica Chalcide, qui ſedem quærentes, cum claſſe in Italiam profecti, primùm vicinam Cāpaniæ, promontorioque Miſeno Pithecuſas inſulam occuparunt. Nec diu pòſt etiam in continenti montem in littore iuxta *Auernum*, atque in eo condiderunt oppidum Hippocle Cumæo, & Megaſthene Chalcidenſi ducibus, quod ab vndis marinis Græca voce Cumas appellarunt, vel ἀπὸ τῆς κύοντος, id eſt, à prægnante. Nam ibidem grauida prægnans mulier

inuenta fœcunditatis omen ipſis dederat, quemadmodum Strabo, Dionyſius, ac Liuius, alijque plures auctores ſunt. Floruere deinceps admodum per vicinam Campaniam imperium, Rempublicamque ſuam diſciplina Græca Pythagorica temperantes æquiſſimè; ſic vt colonias in eodem littore plures, videlicet Puteolos, Palæopolim, atque Neapolim, ſucceſſu temporum fęliciter deduxerint. Antequam ex Vrbe Romani reges ſuos expuliſſent, legimus *tyrannis Cumanos* obtemperaſſe; non quia violento premebantur Imperio, ſed quia tum Græci principes ſuos, qui abſoluta gubernabant poteſtate, *tyrannos* vocabant. Celebris, ac potens tum apud eos *Ariſtodemus* tyrannus, cognomento *Malacus*, vt à Liuio, & Dionyſio Halicarnaſſæo ſcribitur. Qui principatum ſuæ reipublicę plebiſcito eſt adeptus ob inſignem fortitudinem, quòd exiguis cum copijs ingentes Etruſcorum, Vmbrorum, atque Auſonum exercitus contriuiſſet, quodque ducem hoſtium Aruntem Porſenæ Regis filium manu in prælio trucidaſſet. Ad quem confugiſſe Tarquinium Superbum exulē; & Cumis in exilio mortuum eſſe, ab ijſdem auctorib. traditur. Poſtea tamen à Campanis in poteſtatem redacti Cumani, ſeruitute graui, crudelique diu premuntur, vt Strabo memoriæ prodidit. At præualentibus tandem Romanis, cùm nec Annibal, nec Capua, nec Italia denique tota diutius eorum potentiæ reſiſtere poſſet: ſimul cum Campanis viciniſque populis libertatem nimis pertinaciter defenſam amiſere Cumani, atq; eorum ciuitas in præfecturæ formā redacta eſt. Multarum igitur vrbium Italiæ fortunā deinceps experitur, quæ Romæ potentia, & amplitudine oppreſſæ in obſcuros decreuere vicos: maximè cùm Campania vniuerſa capaciſſimis Romanorum principum villis oppleta luxuriaret nimium. Tum Cumæ quaſi vacuæ ad ſeceſſum tenuiorum, ac plebe-

iorum ciuium patebant in introitu, videlicet Baiarum, & Puteolani ſinus, ac littoris, quandoquidem horti, prætoria, & villæ locupletiſſimorum occupaſſent circumquaque vicinitatem omnem, vt agri nihil Cumanis relinqueretur. Tale quid ex Iuuenalis poetæ Satyra tertia colligimus, qui Cumas Baiarum ianuam videtur idcircò vocare, dum Vmbricij ſui diſceſſum ab Vrbe Roma dolet his verſibus;

Quamuis digreſſu veteris confuſus amici,
Laudo tamen, vacuis quòd ſedem figere Cumis
Deſtinet, atque vnum ciuem donare Sibyllę.
Ianua Baiarum eſt, & gratum littus amœni
Seceſſus.

Collabente tandē Imperij Romani mole, cùm Italia propter tyrannorum impotentiam bellicis cladibus frequenter vexaretur, atque etiam barbararum gentiū incurſionibus pateret, inter alias vrbes, & *Cumæ* in abrupto monte ſupra littus poſitæ ſitus ob commoditatem operibus facilè muniri poterant. Agathias Myrrinæus libro hiſtoriarum belli Gothici primo, teſtatur hoc oppidum ſuperiore loco turribus, ac propugnaculis firmis, validiſque cinctum muris ſuo tempore fuiſſe. Ideoque Totilam, Teiamque Gothorum Reges in eodem, perinde ac in arce tutiſſima, atque inexpugnabili, theſauros & præcioſiſſima quæque ſua recondidiſſe, nec illuc à Narſete Iuſtiniani Imper. legato, niſi per longam obſidionem, capi potuiſſe. Nunc autem inter ruinas ingentes adhuc murorum, & turrium fundamenta, atque ex rupibus exciſæ foſſæ profundiſſimæ cernuntur. Cumis deinde *Gauro* monte relictis *via Domitiana* (quam admodum luculenter nobis Statius poeta in Siluis ſuis deſcribit) ſæpius interruptæ reliquias reperiunt, nec non ingentes lapidei pontis ruinas in Vulturno poſiti: quam viam ex Appia inter Minturnas, ac Sueſſam Domitianus inchoatā nec campā *Stellatem*, atque

Liter-

Literninas paludes duxerat, vſque Cumas, ſicut ex hendecaſyllabis dicti Statij Papinij poetæ colligimus, qui etiam pontis in Vulturno meminit, nec nõ arcus triumphalis in viæ huius ingreſſu ad Appiam Domitiano poſiti ex marmore Liguſtico; cuius, neſcio, an extent adhuc reliquiæ.

LITERNVM COLONIA CVR nunc *turris Patria*.

VIdebis tamen ad viȩ læuam in itinere *Literni* veteris Romanorum Coloniæ ruinas, iuxta ſpeculam in littora poſitam, quam vulgò nunc *Turrempatria* vocant à maioribus tradita nuncupatione: ſic vt videatur inde defluxiſſe nomen hoc, quia *P. Scipio maior Africanus* voluntario ſeceſſu ſuo locum nobilitarit, patriam Romam fugiens, ac priuatim in villa ſua vitam ibi finiens, ciuium ſuorum criminationibus iniquis offenſus. Nam immortalem patriæ inurens ingratitudinis notam, voluntatis extremæ decretum ſepulchro ibidem ſuo inſculpti iuſſerat: quo cineres oſſaque ſua negabat ingratæ, quam in cineres collabi, Pœniſque ſeruire paſſus non fuerat. Animi, mehercle, pij, moderatique magnitudine maior, tũ Scipio fuit, quàm tot antè partis victorijs, qui non armis, ac *Cn. Coriolani* violentia, ſed ſola ingratitudinis accuſatione ciuium ſuorum iniurias vlciſci ſatis habuit, patriam viuus, mortuuſq; voluntaria abſentia ſua, tanquam exilio quodam, mulctare volens. Plus etenim *Roma* perdidit in fortiſſimo ciue Principe Senatus ſui, quàm *Scipio* in patria ſponte derelicta, quem nihilominus rerum præclarè geſtarum gloria, virtutumque maieſtas ſemper indiuiduȩ ſequebantur. Auctores ſunt Liuius, Strabo, Val. Maximus, alijque plures, *Literni* in villa ſepulchrum Africani

maioris fuiſſe. Quibus aſtipulatur item Anneius Seneca 87 ad Lucilium ſuum epiſtola, quam ex eadem Scipionis villa, tum adhuc extante *Literni* ſcripſerat; vbi & eius frugalem ſtructuram, locique ſitum exactiùs depingit. Plinius item naturalis hiſtoriæ ſcriptor teſtatur libri 16. cap. vlt. ſua ætate in *Liternino* duraſſe prioris Africani manu ſatas oliuas; item *myrtum eiuſdem in lucro conſpicuæ magnitudinis*, & ſub ea ſpecum fuiſſe dicit; in quo manes eius cuſtodire draco ferebatur. Hinc item fabula fortaſſis ad poſteros dimanauit de monte *Draconis* non procul diſſito, vbi & nunc affirmant accolæ *Maſſici* promontorij illius in ſpecu vaſto ſub ara quadā in ædicula *D. Marci* vetuſta latitare draconem, qui intrantes primùm exanimet tetro veneno, & poſtea deuoret, atque caſtello montique nomen inde impoſitum eſſe, quemadmodum *I. Pontanus* in hiſtoria *belli Neapolitani* memoriæ prodidit.

Acetoſus fons, qui inebriandi vim habebat, nunc potus capitis dolores ſedat, Literni oritur.

SYNOPE, VEL SINVESSA

Colonia.

SVb arce maioris Draconis, antiquiſſima quondā Græcorum Colonia, *Synope*, à Romanis *Sinueſſa* poſt appellata, cuius peringentes circumquaque viſuntur ruinæ, præſertim in ora littoris, vt immenſi portus inter alia. Deduxere Romani hanc Coloniam, cum vicinis Minturnis bello Samnitico, quo frequenter inuoluebantur, & Campani; Vrbis anno 457. Appio Claudiò Secundo, & L. Volumnio Secūdo, Coſſ. vt Liuius auctor eſt; vel anno ſequenti, quo Pyrrhus regnare cœpit, vt vult Velleius Paterculus. Aquarum calidarum vi medica, cœlique temperie

mira fuit diu celebris Colonia hæc: atque idcircò tepentem nominat *Sinueſſam* poeta Silius Italicus. Balnea Gaurana nunc fontes illos appellant. At Tacitus *Sinueßanas aquas* annalium libro duodecimo, ſcribens *Claudium Imper.* aduerſa correptum valetudine, refouendis viribus mollicie cœli, & ſalubritate aquarũ *Sinueßam* perrexiſſe, cùm boletos illi pararet venenatos vxor Agrippina. Rurſum hiſtoriarùm ſui temporis libro primo, pulchrè refert, vt apud aquas *Sinueſſanas* Ofonius Tigillinus præcipuum Neronis ad omne facinus inſtrumentum, inter ſtupra concubinarum, & oſcula, ſectis nouacula faucibus, infamem vitam finierit.

MINTVRNÆ.

MOx *Liri* flumine traiecto, *Minturnarum* florentiſſimæ quondam Coloniæ reliquias perluſtra, non procul à ripa protenſas oſtium, ac mare verſus. Cernes ingentes ædificiorum publicorum moles, ſaxis & marmoribus partim ſpoliatas, partim integras, inter quas eſt aquæductus ſumptuoſus, & altus: item *theatrum* cum ſcena, proſcenio, pulpito, membriſque ſuis alijs, operis antiqui, ſed admodum ſolidi. Sic & *amphitheatrum* cum ſedilibus, gradationibus, & cuneis, marmorum tamen, atque ſaxorum quadris non minus ſpoliatum: ex quibus vicinum in colle caſtellum, quod *Traiectum* vocant, ſuſcitatum & munitum eſſe videtur. In eius autem *amphitheatri* deſerti ruinis tanquam in vallis rotundæ cliuis capræ, pecoraque verſantur, ac arbuſta graminaque nunc carpunt. Viſes inſuper murorum, & turriũ magna veſtigia, portarumque prealtos fornices, aliaque ædificiorum fundamenta ſolidiſſima: ex quibus colligere eſt, vrbem opibns ſplendidam, & potentem fuiſſe. Nunc ſolùm aratro proſciſſum, campi

deſerti, ruinæ, ruderaque ſpectata. Illuſtres, & multis ſæculis poſtea *Minturnæ prælio* maximo, & cruento contra Saracenos, quo Chriſtiani victores Ioanne Decimo, Summo Pontifice, & Alberico Tuſco ducibus hoſtem pernicioſiſſimum Italia profligarunt: exceptis profugorum è prælio reliquijs, quæ *Garganum* montem occuparunt. In quo ſe diu poſtea tenuere, prædationibus, & pyraticam vitã ſuſtentãtes.

Lyris ceruleus aquæ eſt, in mari moritur, & ibi naſcuntur Scillæ piſculi optimi ſaporis, quæ in delitijs fuerunt Romanis ciuibus. Hic Minturnenſes Nimpham Maricam in Sylua Sacra ſuperſtitiosè venerabantur.

Vbi Lyris tranſitus, vrbium olim florentiſſimarum viſuntur cadauera Veſtinæ, apud quam Saraceni prælio victi ſunt, paulòque ſupra Auſoniæ, quæ Italiæ vniuerſæ, & nomen dedit, & aliquando dominata eſt.

MINTVRNÆ PALVDES.

VIcinæ paludes, quæ Minturnæ dicuntur C. Marij poſt ſeptem Conſulatus, & triumphos proſcripti latebris celebres viciſſitudinis rerum, inſignia cuius exempla ſuggerunt. Vbi hominem Gallum eum occiſurum maieſtate vultus deterruit, & nauim conſcendens Aphricam commeauit. Quocirca appoſitè Iuuenalis dixit:

Exilium, & carcer, Minturnarumque paludes
Et mendicatus victa Carthagine panis.

FORMIÆ.

INde ſecus Appiam via Herculanthea multarum, Tullio teſte, deliciarum, perge *Formias Molam* nunc appellant caſtellum in littoris rupe poſitum. Ex ſitu, loco-

locorumque veteri deſcriptione Volaterranus, & antiquitatum periti plures conijciunt M. Tullij Ciceronis *Formianum* ibidem fuiſſe. Nec refragor admodum. Etenim ædificiorum antiquorum ruinę, ſtatuarum tituli, & epitaphia, quæ in Appia & vicinis villis reperiuntur, liquidè demonſtrant *Formias* ibidem fuiſſe: atque inter alia hoc Elogium, quod in baſi ſtatuæ legitur, quam

IMP. CÆSARI. DIVI
HADRIANI. FILIO. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. NEP.
DIVI. NERVÆ. PRONEPOTI
TITO. ÆLIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. PONT.
MAX. TRIB. PONT. XI. COS. IIII. P. P.
FORMIANI, PVBLICE

ibidem poſuerant. Alias marmorum inſcriptiones omnes hic adferre longum eſſet. At *Formias* primùm condidiſſe Lacones in antiqua Læſtrigonum antropophagorum ſede, Strabo, Plinius, Solinus, pluresq; veteres conſentiunt. Ideoque *domum Antiphatę compreſſam freto* Silius poeta vocat, quòd ibidem Antiphates Lami filius, Neptuni nepos *Lęſtrigonibus* imperitarit: quos Siciliæ partem poſt *Cyclopes* propè Leontinos inhabitaſſe volunt, ante Græcorum in Italiam aduentum oram occupaſſe Campaniæ, vbi poſt à Græcis *Caieta* condita: quam, & à *Lamo* Neptuni filio Leſtrigonum rege regnatam Silius idem canit: item litus incoluiſſe, vbi Formias cõdidere Lacones: quas hi à commodis nauium ſtationibus primùm *Hormias* Græca voce vocarunt. Poſtea Campanis *Græci* ſuccubuere, Romaniſq; deinde *Campani*: qui in pręfecturę formam, Annibale pulſo, ſimul cum *Capua* Formiasque reduxerunt: cùm priùs tamen municipium fuiſſet, atque ciuitatis ius cũ ſuffragij latione obtinuiſſet, ſicut à Liuio libro 33. docemur. Bello demum

ciuili, vt Frontinus auctor eſt, à 3. viris Cæſare, Antonio, & Lepido, inter colonias Italiæ militares Formię redactæ fuerunt: & Imperatorum temporibus propter cœli temperiem ſemper floruiſſe, ex Horatio, Martiale poeta, & auctorum multorum ſcriptis conſtat: quod ipſum & veterum ædificiorum, monumentorumque frequentia palàm oſtendit: quamuis denique barbari Saraceni hoc oppidum, ſicut & Cãpanię plures vrbes funditus exciderint, antè annos ferè ducentos. Tunc etiam ex loco deſerto *Formianum* epiſcopatum Grægorius IV. PP. *Caietam* tranſtulit, vt & antè diximus. Deinde Appia proficiſcere *Fundos*.

Molæ nomen loco inditum a multitudine molarũ, quæ illic perennibus aquis, ex montium radicibus manantibus circumuoluuntur. Hæc Pars Italiæ tantam habet pulchritudinem, vt nullam aliam excogitari quidem poſſet ornatior. Hinc Martialis

O Temperate dulce Formiæ littus

Et poſt aliqua

Hic ſumma leni ſtringitur Thetis vento,
Nec languet æquor vina, ſed quies ponti.

VELITVRÆ.

INde *Velitras*, Volſcorum olim oppidũ antiquitate, & potentia clarum, cuius in Romana hiſtoria frequens eſt mentio. Nam ab Anco Martio rege Rom. obſidione graui ad deditionem compulſas *Velitras*, Liuius, & Dionyſius Halicarnaſſęus ſcribũt: ſeueriſſimeque tandem punitos *Veliternos* fuiſſe propter frequentem rebellionem, prodit item Liuius. Nam muri eorũ diſiecti, & optimates expulſi, atque vltra Tyberim habitare iuſſi ſunt: carceris etiam adiecta pœna, ſi quis eorum circa flumẽ per mille paſſus pedem protuliſſet. Fuit item ab antiquo ciuium Rom. facta

colo-

colonia, quam varijs temporibus exhauſtam, multiplici bello ſæpius adauxere, nouiſque colonis frequentarunt, ſicut ex eodem Liuio diſcimus. Sex. Iulius Frontinus in fragmento de Colonijs tradit *Velitras* oppidum lege Sempronia fuiſſe deductum: poſtea Claudium Cęſarem eius agrum limitibus Auguſteis cenſitum militibus adſignari iuſſiſſe. Tum igitur militaris colonia facta eſt Celebres quidem antiquitus Velitræ maioribus D. Auguſti, gente nimirum Octauia nobili, & antiqua, quæ originem ex hac colonia duxerat. Atque nutrimentorum Auguſti locum extitiſſe ſuo tempore Suetonius auctor eſt, inclytum religione in eius auito ſuburbano, caſa permodica, & inſtar cellæ penuariæ iuxta *Velitras*. Nunc antiquitatum pauca viſuntur veſtigia, quamuis amplum, & frequens ſit oppidum, & ędificijs excultum ſatis. Ager eius fructuum omnis generis nũc etiam ferax eſt, vt olim propter vrbis Romæ vicinitatem villis & hortis nobilium expolitus haud dubiè fuit. Nominat quidem inter generoſa ſui temporis *vina Veliternina* Plinius libro 14. quæ tamen nunc degenerarunt, ac auctoritatem amiſere ſuam: quia propter cruditatem, auſteritatem vè coqui aheno debent. Qua propter haud falſo palàm eſſe contendit idem, ſua quibuſque terris tempora eſſe, ſicut ſuus rerum prouentus, & occaſus. Hinc per montes Tuſculanos *Tibur* perrexeris.

Videbis ex itinere ad ſiniſtram *Lanuuium*, templo Iunonis Soſpitę religioſum antiquitus: *Ariciam* à Siculis conditam, vt Gemina Caſſius prodidit; *Alba* quondam *Longa* ſitum, montemque templo Iouis, & ferijs Latinis celebrem: atque ſubiectos mõtibus incluſos lacus, *Albanum* quondam Veientibus fatalem, atque Nemorenſem vetuſtis *Dianę Taurica* ac *Hippolyti Verbij* barbaris ſacrificijs famoſum: cuius quidem tractus frequenti contemplatione, diligentiq; inueſtiga-

ſtigatione antiquitatum ſtudioſi, propter veterum auctorum de his locis ſcripta, vehementer delectantur. Perluſtra deinde in agro *Tuſculano* villarum ſumptuoſiſſimarum crebras, atque dolendas ruinas, & multa Cardd. palatia, illud potiſſimum, dictum Fraſcati, Pontif. Max. ſolatio deputatum.

PRÆNESTE.

VIde ad dextram in ſupercilio montis antiquiſſimam Aborigenum ſedem *Præneſte:* & tantæ quidem antiquitatis, vt de eius exordio & conditore non conſentiant auctores, & diuerſi diuerſa tradant. Virgilius 7. Æneid. fundatorem eius vrbis fuiſſe canit ex Præneſtinorum libris *Cæculum Vulcani* filium, qui item *Cæciliæ* Romanę gentis auctor fuit: de cuius natiuitate ſatis longam Seruius commentator fabulam refert, & nominis ethymon ἀπὸ τῶν πρίνων, id eſt, ab illicibus ibidem frequentibus deducit. Malunt alij, ἀπὸ τοῦ πραvέος dictam, quòd *pronus* & decliuis ſit locus, in quo ſita eſt. Pompeius Feſtus, quòd montibus *præſtet, Præneſtem* vocatam putat. Solinus ex Zenodoto prodit, à Præneſte Vlyſſis nepote, & Latini filio conditam & nuncupatam: quem Stephanus Byzantius in *vrbium lexico, Præneſtum* Latinum Vlyſſis & Circes filium dicit. Plutarchus in Parellelis ex Ariſtoclis *rerum Italicarum* tertio *Telegonum* Vlyſſis & Circes filium, quem & *Tuſculum* condidiſſe volunt, deorum oraculo monitum etiam hoc oppidum conſtruxiſſe tradit, vbi ſaltantes cum coronis colonos inuenerat; & tum appellatione coronæ ligneæ *Priniſtum* nominaſſe, & hinc *Præneſten* Romanos poſtea vocitaſſe. Quapropter & *Stephane* Græcis quondam dicta fuit, teſte Plinio; vel, vt Strabo vult, *Polyſtephanos*, quaſi *multarum coronarum:* qui affirmat originis eſſe Græcanicæ cùm Tibure, & ab eo diſtare ſtadijs

centum,

centum, & à Roma ducentis. A coronis igitur nomen hoc oppidum accepiſſe conſtat, tam ex oraculo dicto, & occaſione ſui ortus, quàm propter votiuas multorum coronas, quibus inclytum ibi antiquiſſima ſortium religione *templum Fortunæ* frequentabatur: quod quidem florente Romano imperio fuit admodũ celebre, ſumptuoſaque ſtructura permagnificum: ſicut ex reliquis adhuc colligere poſſumus. Memini me ibidem vidiſſe *Fortunarum* ſigna, & imagines plurimas, tam ex ære, quàm ex marmore, ac etiam ex terra cocta fictiles pulcherrimas, diuerſiſque ſymbolis multiformes. Sic etiam coronas varij generis, ac numos æreos grandes, characteribus ac notis ſortium multiplicibus efformatos: Item aras, tabulas, ac cippos marmoreos cum ſuis elogijs & inſcriptionibus, *voto* ibidem Fortunæ, Ioui puero, Spei, Cupidinibus, alijſque dijs conſecratos: quæ ſingula hic enarrare longum eſſet, & aliam adhuc in occaſionem ſeruantur. Vnum tamen epigramma lectu digniſſimum præterire nequeo, à nemine, quod ſciam, correctè publicatum hactenus. Inſculptum quidem eſt in magna marmorea baſi, quam cum effigie patris *T. Ceſii Primi* negociatoris frumentarij, qui ex voto centenas annuatim coronas *Fortunæ Prænestinæ* donabat, T. Cæſius Taurinns filius in eodem templo dedicarat in cuius fronte viſuntur exſculpti duo modij ſpicis pleni, & in angulis item binis ſingulæ columellæ ſpicis tribus erectis coronatæ: ſubſcriptum his epigramma ex eadem baſi in area palatij pontificij Præneſte quondam excepimus ipſi. Quod quidem tale eſt.

Tu quæ tarpeio coleris vicina tonanti
Votorum vindex ſemper fortuna meorum
Accipe quæ Pietas ponit tibi dona merenti
Effigiem noſtri conſeruatura parentis

Cuius

Cuius ne taceat memorandum littera nomen
Cæſius hic idemque titus primuſque vocatur
Qui Largæ Cereris meſſes fructuſque renatos
Digerit in pretium cui conſtat fama fideſque
Et quì diuitias vincit pudor ire perillos
Conſuetus portus cura ſtudioque laboris
Littora qui præſtant feſſis tutiſſima nautis
Notus in vrbe ſacra notus quoque finibus illis
Quos vmber ſulcare ſolet quos tuſcus arator
Omnibus hic annis votorum more ſuorum
Centenas adijcit numero creſcente coronas
Fortunæ ſimulacra colens & Apollinis aras
Aegeriumque Iouem quorum conſentit in illo
Maieſtas longæ promittens tempora vitæ
Accipe poſteritas quod poſt tua ſecula narres
Taurinus cari iuſſus pietate parentis
Hoc poſuit donum quod nec ſententia mortis
Vincere nec poterit fatorum ſumma poteſtas
Sed populis aluo ſemper rumore manebit.

Quod initium autem habuerit antiquiſſima hæc ſortium ſuperſtitio, pulchrè nobis explicat ex *Praneſtinorum* ipſis monumentis Cicero de diuinatione libro ſecundo, N. Suffucium nobilem Præneſtinum ſomnijs crebris, ac minacibus iuſſum, certo loco ſilicem, ciuibus ridentibus, excidiſſe: vbi perfracto ſaxo ſortes eruperunt in robore ſculptæ priſcarum litterarum notis, quarum occaſione *Fortuna* ibidem coli cœpit. Septum deinde locum fuiſſe religiosè, propter Iouis pueri ſimulacrum, qui lactens cum Iunone in gremio *Fortunæ* ſedens, mammam appetens ibi caſtiſſimè colebatur à matribus. Eodem tempore,

re, vbi pòſt *Fortunæ* templum conditum eſt, mel ex olea fluxiſſe; & haruſpicum iuſſu ex eadem arbore factam arcam, in eaque conditas ſortes illas, quæ *Fortunæ* monitu; pueri manu miſcebantur, educebanturque. Fani pulchritudo, & vetuſtas non tantùm Ciceronis tempore, verùm etiam ad extrema ferè Romani Imperij tempora ſortium illarum oracula celebrarunt: atque originem habuiſſe antiquiſſimam, tã ex ipſo Cicerone, quàm ex alijs colligimus. Quare nõ ſuffragor eorum ſententię, qui L. Sullam dictatorem templi iſtius conditorem fuiſſe volunt; decepti, vt reor, Plinij verbis qui lib. 36. de pauimentis nobilibus, arteque pauiendi ſcribens, lithoſtrota primùm in Italia ſub L. Sulla cœptaſſe dicit è paruulis marmorum fruſtis verſicoloribus commiſſa, & picturam imitantia; cùm antè diu pauimenta picturæ ratione elaborata apud Gręcos expuliſſent. Et affirmat ſuo tempore *Præneſte lithoſtrotum* duraſſe, quod ibidem *in Fortunæ delubro fecit Sulla:* cuius magnã partem loco ſubterraneo me ibidem non ſemel vidiſſe memini cum figuris peregrinorum animalium, quorum nomina quoque Græcis litteris expreſſa in eodem pauimento legũtur, *Opus muſiuum* Latini poſtea *Lithoſtrotum* eius generis vocauerunt, vt apud Spartianum in vita Peſcennij Nigri legimus; & artifices ipſos muſiuarios, ſicut Theodoſius & Valentinianus Augg. Codicis lib. 10. titulo *de artificum excuſationibus*, vbi & *marmorarios & muſiuarios* nominant inter excuſatos, ſi modò correcta ſunt exemplaria. Nam in antiquis epitaphijs *maſeiarios* appellari reperimus. Vt igitur antè diximus, L. Sullã eius antiquiſſimi tẽpli auctorẽ non putamus; ſed quòd poſt bella ciuilia victor religione tactus illud ſuis armis deſtructum atque profanatũ reſtaurarit, veriſimilius videtur, & ex Plinio quaſi colligere eſt. Profanaſſe quidem conſtat, cùm maximè C. Mariũ iuniorem, ceteroſq; inimicos

micos ibidem circumuallatos pertinaci obſidione ad mortem compelleret, oppidumque tandem captum, *Præneſtinis* omnibus exarmatis & trucidatis, ſpoliaret, ſub haſtaque venundaret. Contingit ergo, quemadmodum & Strabo ſentit, vt quę cœteris vrbibus commoditati tutelæque ſolent eſſe; loci videlicet ſitus munitiſſimus, murorumque firmitas, ea huic oppido calamitati, & exitio ſæpe fuerint propter ciuilia Romanorum bella: cum eò ſe partes imbecilliores, tanquam in arcem tutam aliquando ſubtraxerint, oppidumque ſimul ſua clade inuoluerint. Viſuntur adhuc etiam cuniculi, ſpecuſque ſubterranei ab oppido per vicinos montes ad plana perfoſſi, tam auxilij intromittendi, quàm clandeſtinæ fugæ cauſſa. In quorum vno C. Marius Iunior obſceſſus, cùm fugæ nulla pateret via, ne caperetur viuus, cum amico Pontio Teleſino dimicans cecidit. Hinc vulgi etiamnum opinio manet, in cuniculis illis ſaxa cęſorum ibidem adhuc cruore rubere: cùm tamen in his, viciniſque montibus, tam Tuſculanis, quàm Albanis mollior lapis omnis ſua natura rubeat obſcurè. Non ineleganter de his itaque poeta quidam Germanus, Fabricius, in Hodœporico ſuo cecinit:

——— ——— ——— Tua Cæcule regna
Numen ab illicibuſque tenens Præneſte venimus.
Quo primùm Diuæ, quæ nullo tempore, nullo
Certa loco præſtat, mirantur nobile templum,
Pluribus in templo lithoſtrataque picta figuris,
Deinde tot effoſſos tecto tellure meatus,
Qui finguntur adhuc Mariana cæde rubore.

Libera, & fœderata primùm Romanis ciuitas *Præneſte* fuit, prætoremque ſuum habuit, vt ex Liuio cognoſcimus, quam Feſtus municipium ſui iuris vocat. Appianus Italico bello cum Tiburtinis in ciuitatem acceptos *Præneſtinos* diſertè ſcribit. Non tamen diu pòſt L. Sulla victor, quantum ex Tullij

Agraria,

Agraria, & Catilinaria colligimus, oppido cædibus, atque proſcriptionibus exhauſto colonos impoſuit, agrumq́ue eorum omnem diuiſit. Vt apud A. Gellium lib. 16. cap. 13. legimus, *Præneſtinos* à Tiberio Aug. denique impetraſſe, vt ex colonia in priſtinum municipij ſtatum redigerentur. Sed hęc pro ſtudioſis antiquitatum, quibus pro occaſione lubenter ſubſeruio, de *Præneſte* ſatis hoc loco dicta ſint.

TIBVR.

Tibur cùm appuleris, perluſtra ſumptuoſiſſimos illos hortos, quos *Hippolytus Atteſtinus* Ferrarienſis Cardinalis ampliſſimus ibidem in cliuo montis cum permagnifico Prætorio ſtatuis antiquis, picturis, & regia prorſus ſuppellectile pleno ante annos aliquot inſtruxerat priſci luxus, & ſplendoris ad imitationem. Sed quis accuratè ſatis eius villæ, prætorij, atque hortorum elegantes delicias, politiſſimamq; maximo ſumptu culturam explicabit? Quis labyrinthos, lucos, ſiluas, hemicyclos, ianos, arcus cum antiquis ſtatuis, antraque *Nympharum*, ac fontium infinitas ſcaturigines locorum vbique prorumpentes; item pergularum, & ædicularum topiaria pulcherrima diſertè narrabit? Mihi quidem haud facilè foret. Deſcripſit hortos eleganter Vbertus Folietus Genuenſis: nam poſtea excitari, & excoli *Tiburtinum* illud Atteſtini Cardinalis cœpit. At Corona Pighius prædicare ſatis nequit, qui picturam prætorij iſtius, & hortorum Romæ typis æneis publicatam in tabula mihi oſtendit: quorum ſpectaculum meo iudicio, tam multos *Tibur* nunc pellicere, quam ad ſeſe *Romà* tot miraculis viſenda pertrahere poteſt. Nos autem ex dictis tabulis obiter hortos deſcriptione quadam percurremus in eorum gratiam, quibus nec illos, nec picturam videre contigit.

Præ-

Prætorium in colle complanato regij palatij magnitudine, & magnificentia conſpicuum exurgit arte ſymmetrica ad regulam è quadrato lapide conſtructum. A dextris habet hortos ſecluſos,quos ſecretos appellant:in quibus fontium marmorei crateres ſexdecim eructant limpidas aquas,in quorum medio ſtat Ianus altior quadrifrons, quattuor item habens fontes, ſpeculorum in modum perornatos. A ſiniſtris prætorij ſpæriſterium, aliaque exercitij loca ſumptuoſa non deſiderantur. Frons autem eius inter feneſtras, item propyleum cum duplicibus ſcalis lapideis, quibus ab vtroque latere aſcenditur, varijs exornatur marmoreis ſtatuis,ac ſignis antiquis. Ante propylæum in area fons eſt cum Lædæ ſtatua pulcherrimus. Hinc leni deſcendens cliuo collis quattuor in locis in areas oblongas redactus,& exæquatus quadruplices ante prætorium peramœnos, & ſpatioſos hortos complectitur: in quos tergeminis vtrinque,& à medio ſcalis lapideis nitidè compactis deſcenditur,& aſcenditur: quarum latera per ſingulos gradus fontium digiti in ſuos decidentes lacuſculos irrigant vtrimque. Horti ſinguli in claſſes pulcherrimè diſtributi ſuis hemicyclis,exedris,& periſtylijs ornatiſſimis ſparſim diſtinguuntur: adeò vt ab vna parte in aliam inambulantibus per ambulacra frondibus concamerata, pergulaſque,& vias, hædera ſemper virenti tectas, inter ſpirantium, atque ridentium vndique florum, & herbarum plagas, ac puluinos mirificam præbeant ſpeciem: varietateque ſua detineant,atque morentur omnium animos, & oculos: dum interim nec ſatiare ſpectatorem infinita ſtatuarum, ac fontium miracula poſſint. Nam cùm ab area prætoriana deflectis ad dextram,per arbuſta, & lucos occurrunt ſtatuæ cum ſuis fontibus; primùm *Tethydis*, hinc, *Heſculapij*, *&* *Hygiæ*, deìn *Arethuſæ*, *&* *Pandoræ*, mox *Pomonæ*, *&* *Floræ*. Cùm deſcendis

in

in hortum primum, inuenis ibidem in dextro latere *Pegaſi* coloſſum in Parnaſſo: ſub cuius vngula fons erumpit in altum eximius. Poſt in ſilua, & rupibus ſpelæum, vbi apud *Veneris, & Bacchi* ſtatuas quattuor *Cupidines* cum cantharis fontes effundunt. Vicinus eſt magnus aquarum lacus, in quem per ſcopulos deuoluuntur ſtrepentes riui inter duos coloſſos, *Albunea*, videlicet, *Sibullæ*, vel *Inus*, ac *Meliceria* filij. Iacent ſubtus ad lacum *Anienis*, & *Herculanei* fluuiorum ſtatuæ dolijs incumbentes: è quibus item aquas profundunt in lacum, ſicut & circumſtantes decē Nymphæ ex vrnis quæque ſuis. Iuxta ſunt ſpeluncæ binę, vna Sibullæ Tiburtinæ, & altera *Dianæ Nemorenſis* cū fontibus, & ſtatuis pluribus ambæ, ac inſuper corallijs vnionumque conchis pulcherrimis, item pauimentis ex opere muſeio pereleganter expolitæ. Hinc ſi pergas in alterum horti latus, ibi à longe Roma conſpicua eſt ex hemicyclo magno, qui memorabilium eius vrbis ædificiorum formas, ac monumenta vetera coram bellè repræſentat. Nam vides in eius hemicycli planicie media *Romam* deam bellatricem in ſeptem collibus ſedentem: Quæ ſtatua eſt ex Pario marmore humana ſtatura maior, forma viraginis in tunica breui, ſuccincta, nuda genu, cum caligulis militaribus, cui ſuſpenſus ab humero dextro baltheus cum parazonio. Caput eius eſt galea tectum, haſta manus armata, brachiumque ſiniſtrum clypeo. Sedet, vt dixi, media inter vrbis ſuæ miracula. Stant enim hinc inde circum celebriores ædes ſacræ *Pantheon*, *Capitolina* templa, circus, theatra, amphitheatra, columnæ, cochlides, obeliſci, & mauſolea, arcus item triumphales, pyramis, aquæ ductus, & thermæ. Nec deeſt *Tiberis* Deus à dextris cum lupa, & gemellis in vrbem ſuam ex vrna capaci fluuium profundens. In cuius alueo eſt inſula in nauis lapideæ formam facta, in medio obeliſcum erectum gerens

pro malo, tēpliſque quattuor onuſta; nimirum Æſcu
lapij in puppe, Iouis, Berecynthię, & Fauni in prora.
Si poſtea deſcendis in hortum ſubiectum, habes à
ſiniſtris ſub hemicyclo grandi dicto viride inter ru-
pes fontibus irriguas nemus: *Ornithodeium* nūcupare
poteris, vbi viſuntur in arborum ramis auicularum
canorarum imagunculæ plures, quæ velut automata
quędam plaudunt alis, cantillantq; concentu dulciſ
ſimo, quaſi viuæ, per ramorum ſecretas fiſtulas arte
hydraulica, ventis & aquarum motu cōcitatę. Cùm
autem, artifice procurante, prodit in conſpectum ex
latibulis bubo, ſubitò cōticeſcunt omnes, & denuò
ſuauiter. Nec procul inde in horti illius medio ſta-
gnum rotundum ingens eſt, in quo labrū capax cum
fonte *Draconum* gurgites aquarum vehementes è buc
cis euomentium. In eorum medio tubus exurgens
aquas copioſas horriſonis cum bombis, tanquam to
nitruis quibuſdam in altum eructat. Vlterius ſi ad
dexteram procedis, ad *Naturæ* ſpeluncam ſtatuis mul
tis ornatam venies. Ibidem miraberis hydraulum,
multis fiſtulis politiſſimis compactū organum: quod
non follibus, ſed aquis agitatum reddit per multipli-
ces ſonos muſicum concentum artificioſiſſimum.
Subſequentem hortum tertium exornant non ſo-
lùm fontes, ſed & viuaria cycnorum, eximiorumq;
piſcium, ſitu, & formis eleganter diſtincta. In maio-
ribus tribus metæ quædam, quas ſudantes appellant,
terminiq; in marginibus diſpoſiti, tātam viam aqua
rum in ſummam altitudinem eijciunt: vt aerem vici
num refrigerent nō ſolùm, ſed etiam procellas, ac im
bres cœleſtes imitentur, pluuiæq; vehementis ſtre-
pitum in aquis faciant, & ventis ſpirantibus procul
etiam diſſita conſpergant, & irrigent. Iuxta hæc vi-
uaria, vaſti *Oceani* ſpecies apparet in hemicyclo, thea
tri in formam facto. In eius medio quadriga marmo
rea, conchæ *Veneris marinæ* in modum facta, iunctis
quat-

quattuor hippocampis eſt conſpicua: in qua ſtat coloſſicus Neptunus, tridentem intentans.

Si rurſum deſcendas in infimum hortum, ad rupes occurrent fontes hinc *Tritonis*, ac inde *Veneris Cloacinæ*. Et in reliqua planicie ſub piſcinis quattuor inextricabiles labyrinthi inter hortulos nobilium plantarum exoticarum quattuor alternatim diſpoſiti ſunt: vbi, & ingreſſus, egreſſuſque in hortos datur per portam peramplam, ex quadrato lapide Tiburtino magnificentiſſimè conſtructam. Hęc quidem de Tiburtina villa Hippolyti Cardinalis Areſtini iam dicta ſufficiant.

In templo inter alia viſu dignum occurrit admirabilis ſumptus & artificij ex vario marmore fabrefactum monumẽtum cum ſtatua ex Pario magna eiuſdẽ *Hippolyti* Cardinalis Atteſtini, cuius oſſa reliquięque ſunt ibidem conditæ. Hinc perluſtra oppidũ, & quicquid in eo viſu dignũ eſt: miraberiſq; in primis pręcipitẽ *Anienis* fluuij ex altis rupibus lapſum, & vt

——— ——— ——— *præpete curſu*

Fument, ac multa ſudent adſpergine cautes.

Vix vnquam igitur ibi nebulæ, ventique deſunt. Et quemadmodum aſcendẽtes à cataractis in altum nubes ſudo ſerenoque cœlo, ſic & in ſolem obiectæ irides frequentiſſimè procul intuentibus apparent. Fama, veterumq; ſcriptis fluuius hic celebris eſt: ex monte Trebanorum oriens, tres amœnitate nobiles lacus, qui, & oppido ipſis ſubiecto nomen *Sublaceum* dedere, perfluit. Eos Tacitus *Simbriuina ſtagna* videtur appellare, ſcribens Annalium 14. apud illa fuiſſe Neronis villã *Sublacenſem* in finibus *Tiburtium*, cuius etiam Frontinus *de aquaductibus* meminit. Inde per montes, & ſiluas decurrens *Anio* iuxta Tibur ex editiſſimis rupibus præcipitatur in ſubiectos cãpos maximo cum fragore molas aquarias plurimas varijs locis exercẽs. Alicubi inter ſcopulos, & ſaxa delapſus,

ſui magnam partem recondit, quam alibi tamen in deſcenſu largiter reuomit. Quin ad montiũ radices per imam planiciẽ egelidis venis ſulphureis per ſubterranea metalla deriuatis ſparſim erumpit, quas *Albulas* vocant à colore ſeri lactis, cui ſimiles videntur Medica virtute multa pollere dicuntur tam in potu, quàm balneis, vt etiam ſtrabo teſtatur. Plinius eas vulneribus mederi ſcribit. Neque ſolùm *Albula*, ſed & *Albuneus* ſupra Tibur, atque *Anien* ipſe vi quadam ſua naturali conſolidant, & ad glutinãt corpora quę vis, verùm, & virgulta, ligna, folia, vel herbas, aliaq́ue ſolidiora, quæ perfluere contingit, cortice lapideo ſenſim obducunt, ſicut, & antè diſſeruimus. Hoc minùs videbitur mirum latumias, ac montes in agro *Tiburti* circum Anienem diligenter contẽplantibus, Apparebit his etenim, quòd etiam ſcopuli cauteſq; ſæculorum ſucceſſu ex aquis ibidem concreuerint; & in planicie lacus, atque paludes, multis in locis in ſolidum lapideumq́ue ſolum. A cataractis circum antiquas, veterum ædificiorum reliquias, atque veſtigia duceris: quæ *Tiburi* plurima, viſuque digniſſima reperiuntur: licet nunc ea ciuitas, non ſecus ac ipſa Roma totaq; Italia, maieſtate Imperij collapſa, cladibus bellorũ multiplicibus adflicta iaceat; cùm priùs, ea florente, ſuburbanis principum, ditiſſimorumq́ue ciuiũ prædijs circumueſtita triumpharet voluptatum omnium genere, propter cœli temperiem ad æſtiuandum ſalubrem, ac commodam, & ſoli fœcunditatem incredibilẽ. *Græcos* conditores oppidum habuiſſe conſtat, ſed quinam fuerint, antiquitatum Italiæ ſcriptores diſſentiunt. At plures conueniunt in conditore *Catillo*, quem Arcadem nonnulli, & præfectum claſſis Euandri fuiſſe volunt: Argiuum alij, filium ſcilicet *Amphiarai* vatis quem poſt patris ad Thebas prodigioſum interitum, tradunt oraculo iuſſum veniſſe in Italiam multo ante bellum Iliacum,

eum gentilitate ſacriſque ſuis omnibus: atque auxilio vetuſtę cognatęque gentis Oenotriorum Aboriginum expuliſſe ex ijs locis Siculos, ac denique *Tiburti* maioris filij ſui à nomine *Tibur* oppidum Siculis ereptum appellaſſe. Nec diſcrepat admodum ab hac opinione Plinius, qui libro naturalis hiſtoriæ 16. de arborum ætate ſcribens, aſſerit ętate ſua tres ilices duraſſe apud Tiburtes, apud quas eius oppidi conditor *Tiburtus* inauguratus fuerat. Sed Amphiarai filium hunc, non nepotem dicit fuiſſe, qui vna ętate ante bellum Iliacum, & cum duobus fratribus *Cora*, & *Catillo* in Italiam venerit, oppidumq; à ſuo nomine, vt maior natu, inaugurarit: qua in opinione videtur & Virgilius eſſe libro Æneidos 7. Verùm Horatius *Catilli mœnia Tibur* appellauit, aliorum opinionem ſequutus. Quamdiu igitur ante Romam conditam hoc oppidum ſteterit, ex iam dictis colligere eſt. Colebant imprimis *Herculem Tiburtes* ſingulari religione velut tutelarem, ac Græcanici generis Deum: cuius feſto quotannis die, magna ibidem populi multitudo confluere ad ſacra ſolet. Erat & ſortium oraculis celebre templum, non minus, quàm Buræ in Achaia, cuius Pauſanias meminit. Hinc Statius poeta in Manlij ſui *Tiburtino* cecinit eius ob elegantiam villæ Tibur etiam *Prænestinas fortunas* cum ſortibus ſuis migrare potuiſſe, vt ibi reſponſa darent, niſi Hercules locum iam occupaſſet. Sed poetam ipſum audiamus;

Quod ni templa darent alias Tirynthia ſortes,
Et Praneſtinæ poterant migrare ſorores.

Sorores quidem appellat, quòd ſub duarum ſororũ perſonis colerentur, videlicet *bona malaq; fortuna*. *Herculis* quidem ibi templum autumant illud fuiſſe periti antiquitatum, quod ſub monte ad viam Tiburtinam videtur. Et altera fuit ibidem ædes *Herculis, Saxani*, ſicut docet nos titulus antiquus marmori inſcul-

ptus, qui tranſlatus nunc extat in foro, parieti domus priuatæ inſertus huiuſmodi:

Herculi. Saxano. Sacrum
Ser. Sulpicius. Trophimus
Ædem. Zothecam. Culinam
Pecunia. Sua'. à. Solo. Reſtituit
Eidemque. Dedicauit. K. Decemb.
L. Turpilio. dextro. M. Maecio. rufo. coſs.
Eutychus. Ser. Peragendum. Cu'ra'uit.

Ædes autem hęc vbi fuerit, obſcurum nunc eſt Colligunt tamen nonnulli differentiæ cauſſa *Saxanum Herculem* ideo nuncupaſſe Tiburtes, quòd eius ædes in ſaxo poſita fuerit, non ſecus, ac apud inſubres Mediolani à ſitu templi *Hercules in petra* dictus fuit. Videndum itaque num, quæ adhuc extat in rupe poſita non procul à cataractis ædes rotunda ſine tecto, ſumptuoſi operis, ex marmore, atque artis eximiæ, Saxani ſit Herculis, & culti ibidem: vi ſcilicet Anienis alueum compeſceret, & agros ab inundationibus tueretur. Huius enim Dei in tutela terram firmam eſſe putabat vetuſtas, qui idcircò colebatur in terrarũ finibus propè portus, naualia, fluminumq́ue præcipitia. Cauſſam innuit etiam pulchrè poeta Satius, Surrentinum prędium ſui Pollij deſcribens, quod ad portum in littore ibidem erat iuxta Neptuni, & Herculis ſacras ædes. Sic etenim cecinit Siluarũ, lib. II.

Ante domum tumidæ moderator cærulus undæ
Excubat innocui cuſtos laris Huius amico
Spumant templa ſalo, Fęlicia rura tuetur
Alcides. Gaudet gemino ſub numine portus,
Hic ſeruat terras, hic ſæuis fluctibus obſtat.

Quin & libro 3. fingit Herculem ad templi ſui fundamenta pręparanda ibidem poſitis armis operi inſudare,

dare, validaque ſolum deforme bipenni ipſum fodere, *aſperaq; inuita perſtringere viſcera terræ*: vt ipſius poetæ verbis ferè dicam. In hunc modum fabulantur *Herculem* opera quæque laborioſa, atque ardua in vſum humanum perpetraſſe, cùm orbem terrarum peragraret. Atque ipſum monſtra non ſolum ſuſtuliſſe, hoc eſt ſubuertiſſe tyrannides, potentatus prauos coercuiſſe, atque nefaria malignorum punijſſe ſcelera; verùm etiam deſertis in terris vrbes, oppida, & caſtra condidiſſe, portus, & naualia conſtruxiſſe, vias difficiles, atque imperuias muniuiſſe, damnoſa auertiſſe flumina, & fluctibus marinis oppoſuiſſe clauſtra, hoc eſt, terminis, legibuſque iuſtis inter diſcordes populos diremiſſe bellorum ſemina, pacē, atque amicitias vbique conciliaſſe, negociationibus, atque commercijs inter ignotas, ac longè diſſitas gentes viam aperuiſſe. Et propter hæc ſimiliaque beneficia templis vbique locorum, & Diuinis honoribus cultum, cognominaque vel à factis, vel à locis, in quibus colebatur, diuerſa ſortitum eſſe ferunt. Hinc *Gaditanus* apud Iberos, *Marcuſanus* apud Batauos, *Monœcus* apud Ligures, *Baulius*, & *Surrentinus* apud Campanos appellatus à locis fuit. Itaque *Tiburs* atque *Saxanus* apud Tiburtes dictus eſt, atque viciſſim *Tibur* ipſum *Herculeum*, vt Strabo, Martialis, & alij teſtantur, quaſi totum hoc municipium eius Dei. ſacris initiatum eſſet. Quin & in prætorio Tiburti cum cœteris Dijs *Hercules*, non ſecus, ac Romæ in Capitolio *Iuppiter*, colebatur; nec non inter ordines concilij publici, atque ſacerdotiorum, *Auguſtales Herculanei* dicti ſunt ibidem, & magnæ dignitatis erant; quod ipſum per titulos, & epigraphas ex marmoribus antiquis ibi collectas abundè probatur. E quibus exemplum vnum vel alterum hic adijcere lubet, ſtudioſorum antiquitatis in gratiā, quibus deeſſe non poſsū.

Tiburi in S. Vincentij ſacra ade.

Herculi
Tiburt. Vict.
Et. Cœteris. dis
Praet. Tiburt.
L. Minicius
Natalis
Cos. Augur.
Leg. Aug. Pr. Pr.
Prouinciæ
Moeſiæ. Infer
Votis. Suſc.

Ibidem in deſcenſu muli in ipſa via fragmentum.

C. Sextilius
V. V. Tiburtium.
Lib. Ephebus
Herculanius
Auguſtalis.

Item in ſummo temple.

C. Albius. Liuillæ. I.
Thymelus. Herc.
Auguſtalis.

Illuſtrauit itē *Tibur* antiquiſſimis temporibus *Sibullarum* decima, quam *Albuneam* Latini, *Leucotheam* Græci nominarunt, diuinis eam colētes honoribus, ideoque lucum cum delubro, fonteque propter aquarum albedinem eiuſdem cum ipſa nominis illi ſacrarunt ſupra Tibur in montibus, vbi natam, oraculaque dediſſe ferunt: cuius Maro poeta Æneidos 7. & eius commentator Seruius; item Horatius, & eius interpretes mentionem faciunt. Cœterum his edoctus, *Romam* inde contendes: atque ex via deflectēs ad læuā, peragrabis *Æliam Tiburtinam Hadriani Imp. villam* in cliuo montis poſitam, & vrbis peramplæ, ſed miſerandum in modum proſtratæ, deſerteque forma protenſam. Stupebis inter tot immanes ędificiorum ſuperborum ruinas ductus, nec credere poteris villam vnam fuiſſe, videns tot prætoria, porticus, ædes ſacras, aquæductus, balneas, atque Laconica, Theatrum inſuper, & amphitheatrum, & quicquid ambitioſæ ſtructuræ ibi reſiduum. Sed imprimis eſt conſpicuus in ſummam altitudinem euectus murus, atque ita in longum directus in meridiem, vt duorū

ſtadiorum

ſtadiorum habeat ambulationis circuitionem, quam Græci δίαυλον, teſte Vitruuio, vel etiam περιδρομίδα vocare conſueuerunt, qui murus ab altero ſemper latere ſole ſplendente commodam præbet vmbram, horis maximè quibus exercenda ſunt corpora, vti ſtadia ſudo cœlo ſe exercentibus pateant duplicia, vel in vmbra, vel in ſole, ad decurſiones, aut paleſtras, deambulationeſvè ſubdiales. Quam immenſis autem ſumptibus hanc villam exædificarit *Hadrianus*, non ſolùm ruinæ demonſtrant, verùm etiam Spartianus in eius vita declarat, ſcribens ipſum celeberrima prouinciarum, atque vrbium loca ibidem effinxiſſe, & imitatum fuiſſe, nec non nominibus ſuis inſcripſiſse, velut Lycæum, *Academiam, Pœcilem, & Prytaneum Athenarum*; *Tempe Theſſaliæ*, *Canopum Ægypti*, & ſimilia. Item ne quid prætermitteretur, etiam Inferos ibidem effinxiſſe dicit. Et hæc quidem loca proprijs, & aptis ſuis ornamentis ex quibus cognoſci poſſent inſtructa quin fuerint, non eſt, quod dubitemus; nimirum ſignis, picturis, & emblematibus; atque etiam ſtatuis, & hermis illuſtrium hominum, qui vel præclaris geſtis, vel ſcriptis illa loca quondam celebrarunt, quæ cuncta bellorum clades, barbarorum ac temporum iniuriæ diſſiparunt, atque perdiderunt. Equidem memini, cùm olim iuuenis agrum Tiburtinum hæcce indagandi ſtudio percitus ſæpe percurrerem, atque etiam diligenter perſcrutarer, me non pauca repperiſſe ſimilium ornamentorum ex eius villæ ruinis extractorum præclara monimenta. me quoque tum è latebris protuliſſe hermarum tuncos plures è villæ dictæ locis à Spartiano nominatis (vt certò colligimus) ſublatos, & in ædificia vicina tranſlatos: in quibus legebantur adhuc illuſtrium Græcorũ nomina, quorum vultus expreſſerant, characteribus Græcis inſculpta, ſcilicet, *Themiſtoclis, Miltiadis, Iſocratis, Heracliti*,

racliti.

razzii, Carneadis, Ariſtogitonis, & aliorum: quos truncos iudicio meo non diu poſt Iulius Tertius Pontifex Maxim. colligi tranſuehique Romam curauit, ad exornandos hortos ſuos, quos ad Flaminiam viam citra pontem Muluium magnis impenſis tunc excolebat, a Mœcenate doctorum hominum Marcello Ceruino Cardinale S. Crucis certior de his factus.

Cùm ex Æliæ villæ ruinis te tandem explicaueris, Tiburtina via Romam perges. In itinere tum perluſtrare obiter licet occurrentia veterum monumenta, atque imprimis in Anienis ripa *Plautiorum Siluanorum* ingens mauſolæum, ex ſaxo quadrato conſtructum iuxta pontem, qui viam antiquam ibi ab vtraque fluminis ripa coniungit, & *Lucanus* vulgò (cauſſam ignoro) nunc appellatur; *Plautium* verò pontem vocare quidam docti malunt, & arbitrantur à triumphalibus iſtis *Plautiis*, quorum elogia in ipſo *mauſoleo* leguntur, & viam munitam, pontemque factum fuiſſe: cum maximè iam vſu receptum eſſet ex ordinatione D. Auguſti, teſte Suetonio, vti triumphalis ex manubiali pecunias vias per Italiam munirēt. Accedit, quòd in tertio *P. Plautij* elogio (cuius tabula quamuis iamdudum ex mauſoleo deciderit, exemplum apud antiquitatum ſtudioſos adhuc extat) legatur inter honorum eius titulos ipſum ex auctoritate Ti. Claudij Cæſaris Auguſ. curatorem viarum ſternendarum à vicinis lectum fuiſſe.

D E

DE ITALIAE CIVITATIBVS VERSVS ITALICI.

FAma è tra noi Roma pompoſa, e ſanta,
Venetia ricca, ſaggia, e ſignorile,
Napoli odorifera, e gentile,
Fiorenza bella tutto'l mondo canta,
Milano d'eſſer grande ogn'hor ſi vanta
Bologna graſſa, Ferrara è ciuile,
Padoa forte, Bergamo ſottile,
Genoua di ſuperbia altera pianta.
Verona degna, e Perugia ſanguigna,
Breſcia l'armata, e Mantoa glorioſa,
Rimini buono, e Piſtoia ferrigna.
Siena loquace, Luca induſtrioſa,
Forlì bizarro, e Rauenna benigna
E' Sinigaglia de l'aria noioſa,
E' Capoa amoroſa,
Piſa pendente, e Peſaro giardino,
Ancona dal bel porto pellegrino;
Fedeliſſimo Vrbino,
Aſcoli tondo, e lungo Recanate,
Foligno da le ſtrade inzuccherate,
E ſon dal Ciel mandate
Le belle donne da Fano ſi dice,
Ma Modena è de l'altre più felice.

VRBIVM ITALICARVM DESCRIPTIO,

Thomæ Edvvardi Angli.

SAncta eſt Sanctorum pretioſo ſanguine Roma.
Cingitur Vrbs *Venetum* pelago ditiſſima nummis.
Inclyta *Parthenope* gignit Comiteſque, Duceſque.
Eſt *Mediolanum* iucundum, nobile, magnum.
Excellit ſtudijs fœcunda *Bononia* cunctis,
Splendida ſolertes nutrit *Florentia* ciues.
Genua habet portum, merceſque, domoſq; ſuperbas.
Exhaurit loculos *Ferraria* ferrea plenos.
Verona humanæ dat ſingula commoda vitæ.
Extollit *Paduam* Iuris ſtudium, & Medicinæ.
Illuſtrat *Senas* patriæ facundia linguæ.
Maxima pars hominũ clamat miſerã eſſe *Cremonam*.
Mantua gaudet aquis, ortu decorata *Maronis.*
Vina *Vtini* varias generoſa vehuntur ad vrbes.
Brixia diues opum parcè ſuccurrit egenis.
Italicos verſus præfert *Papia* Latinis.
Libera *Luca* tremit Ducibus vicina duobus.
Flent *Piſæ* amiſſum dum contemplantur honorem.
Commendant *Parmam* lac, caſeus, atque butyrum.
Non caret hoſpitijs pulchra *Placentia* caris.
Taurinum exornant virtus, pietaſque fideſque
Militibus validis ſtudioſa *Peruſia* claret.
Emporiæ in portis conſiſtit gloria clauſis.
Mordicus *Mutina* ranas tenet eſſe ſalubres.
Contemnunt omnes *Ancona* mœnia Turcas.
Litibus imponit finem *Macerata Picenis.*
Vrbs *Liuij* celebris nimis eſt procliuis ad arma.
Bergomum ab inculta dictum eſt ignobile lingua.
Vercellæ lucro non delectantur iniquo.
Odit mundanas ſyncera *Nouaria* fraudes.
Clara perantiquæ defecit fama *Rauennæ*.

Per

Multos per Comites *Vicentia* nutrit egenos.
Omnibus exponit gladios *Aretium* acutos.
Dulcia fœlicem cingunt vineta *Ceſenam*.
Ciuibus humanis decorata eſt *Aſta* fidelis,
Fructibus, anſeribus, pomarium *Ariminum* abundat,
Omnes commendant ficus, groſſoſque *Piſauri*.
Caſtaneis, oleo, tritico, *Piſtorium* abundat.
Ruſtica frugales nutrit *Dertona* Colonos.
Poſtponit *Regium* cornuta animalia porcis.
Taruiſium exhilarant nitido cum flumine fontes.
Sancta patent cunctis peregrinis clauſtra *Viterbi*.
Imola diuiſa eſt, nocet hæc diuiſio multis.
Vrbinum ſtatuit Ducibus clamare, valete,
Nota eſt fictilibus figlina *Fauentia* vaſis.
Laus Pompeia boues pingues producit, oueſque,
Spoletum clamat, peregrini intrate, manete.
Narnia promittens epulum, dabit oua, vel vuas.
Concilium illuſtrat ſanctum generale *Tridentum*.
Aſſiſium Sancti *Franciſci* corpore gaudet.
Fanum Virginibus fertur florere venuſtis.
Hoſpitibus *Comum* piſces cum carnibus offert.
Quærit opes fragiles ſtudis *Sauona* relictis.

L A V R E T V M.

Lauretum properant Magnates quolibet anno,
   Fundentes lachrymas, munera, vota, preces.
Lauretum nudis pedibus plebs crebra frequentat,
   Quam mouet internus religionis amor.

Stellaque nec Flacco minus.
Apollodoro plaudit imbriſer Nilus:
Naſone Peligni ſonant.
Duoſque Senecas, vnicumque Lucanum
Facunda loquitur Corduba.
Gaudent iocoſa Canio ſuo Gades:
Emerita Deciano meo.
Te, Liciana, gloriabitur noſtra,
Nec me tacebit Bilbilis.

Nicolai Leorini Sileſij.

VRbs Venetûm Bembos loquitur Balbóſque Poetas,
Naugerioſque ſuos:
Mantua Virgilij Capilupos numine plenos,
Caſtilioſque duces.
At Molſas Mutina, & Sadelotos iactat alumnos,
Corteſioſque ſuos.
Brixia Taygetos celebrat, Fauſtumque Sabaum,
Cæſare cum Duchio.
Felſina cum Bochio commendat Achille Camillos,
Flaminioque pio.
Te, Dacti, ſimilemque tibi Florentia vena
Prædicat Angelium.
Te, Cęli, Bigumque canit Ferraria culta,
StroZipenaſque duos.
Parua colit Vidam, lepidumque Cremona Faernum,
Lampridiumque ſuum.
Cum Fracaſtorio, Cottam Verona recenſet,
Scaligeroſque duos.
Luca ſed Altilio Maphæo Lauda triumphat.
Aonio Verulum.
Sirenum Vrbs Ioniana tuo, Syncerēq; plaudit
Carmine Parthenope.

F I N I S.

BIBLIOTECA NAZIONALE "VITTORIO EMANUELE III" - NAPOLI

A01 1472455